

HOLMI

XXII. évfolyam 11. szám

2010. november

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kántor Péter*: Megtanulni élni – III. • 1367
Lackfi János: Időeltolódás • 1368
Tóth Krisztina: Pixel (Szövegtest) (Részletek) • 1369
Rába György: A székek • 1373
 Esernyőemberek • 1374
Takács Zsuzsa: Szentpétervári séta • 1374
 Szibéria • 1375
Tózsér Árpád: A romló testről • 1376
 Soha már • 1377
 Mit tegyünk • 1378
Kárpáti Péter: A történet története (I) • 1378
Norman Manea: Érzelmek iskolája (Vallasek Júlia fordítása) • 1394
Kováts Judit: Eltagadva, elhallgatva (Regényrészlet) • 1402
Aczél Géza: (búcsú)galopp • 1411
Novics János: Víz • 1413
 Őt nem • 1415
 Féltáv • 1417
Kiss Judit Ágnes: titok • 1419
 Repülő csótányok • 1419
Szlukevényi Katalin: BKV • 1420
 Május • 1421
 OSZK • 1421
Czilczér Olga: Mondjak igent • 1422
 Bűnügy • 1423
Deres Kornélia: A szőnyeg • 1423
 A bálvány • 1424

- Várady Szabolcs*: Cyrano, másképp • 1425
Edmond Rostand: Cyrano de Bergerac (*Részletek*) (*Bognár Róbert és Várady Szabolcs fordítása*) • 1429
Mann Lajos: Ferdinand Stolte és „Faust”-ja • 1438
Ferdinand Stolte: Faust (*Részletek*) (*Mann Lajos fordítása*) • 1441
Halmai Tamás: Mellékhajó (Egy Nádasdy Ádám-vers színeváltozása) • 1462

FIGYELŐ

- Sántha József*: Lerakhatatlan maszkok (Nádasdy Ádám: Verejték van a szobrokon) • 1466
Krupp József–Radics Viktória: Két bírálat egy könyvről (Tóth Krisztina: Magas labda) • 1470
Szalai Júlia–Sántha József: Két bírálat egy könyvről (Spiró György: Feleségverseny) • 1478
Bazsányi Sándor: A kiképzés szakszerű (Garaczi László: Arc és hátraarc) • 1489
Szegő János: Rejtvények és rejtélyek, avagy a korán kelő kritikus esete a sosem alvó iróniával (Bazsányi Sándor: „Fehéret, feketét, tarkát...”) • 1492
Keserü Katalin: Örülök (Tót Endre: Örülök, ha egyik mondatot a másik után írhatom) • 1499
Rugási Gyula: De consolatione historiae... – Lackó Miklós, 1921–2010 • 1503
Ferencz Győző: Ruttkay Kálmán emlékezete (Sárospatak, 1922. december 29. – Budapest, 2010. október 14.) • 1512
Székács Vera: Benyhe Jánosra emlékezve (1926–2010) • 1517

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
 Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Kántor Péter

MEGTANULNI ÉLNI – III.*

Most, hogy betöltöttem a hatvanat,
nem késő-e már nekem megtanulni élni?
Hisz mire megtanulnám ezt meg azt,
épp ezt meg azt kellene lecserélni
valami másra: hegymászóruhát
búvárruhára. Egy biciklim, az van,
és nem gond az se, ha a samponok helyett
visszajön és habzik megint a szappan.
Vagy például, ha nyílik az orgona,
s az alkonyat megfesti az eget lazúrral,
hogy kikocsizzon a kertvendéglőbe, tán
újra konflisba ülhet egy hölgy egy úrral.
Vagy azt már soha többé, soha már?
Nem látni, mit rejt még a kertek alja.
Az ember azt se tudja, mit akar,
hét bőréről hét bőrét levakarja.
Tükrében felvillan egy kontyos szamuráj,
botot lóbál felé egy ismeretlen,
közben egy híres vendégművész hegedül
telt ház előtt az új koncertteremben.
És közben jön és jön a tsunami,
és vulkán tör ki, hamu száll magasba,
cseng a telefon, eltörik valami,
s a pontozóbírák egytől tízig szavaznak.
Nem késő-e már? Nem késő-e már
újra átúszni a Dunát és partot érni?
Hol az a Déli-sark, Scott kapitány?
A Nagykörút hóborította préri.
Egy motor dübörög és egy fék csikorog,
öt óra van és a krokodil szája tátva.
Rohanni kéne – árad a folyó,
homokzsákokat dobálni a gátra.
De ha újkori sámánokkal telik meg a tér,
s kifordult szemmel próbálnak igézni,
nem állok oda, nem kívánczom
kifordult szemmel megtanulni élni.
Az embereket szeretni persze jó dolog,
ha csak módjával is, de jó, de hogy kell

* 1990-ben a rendszerváltás „apropójából” írtam egy hosszú verset MEGTANULNI ÉLNI címmel. Tíz évvel később visszatértem a témához változatlan címmel, és most, újabb tíz év elteltével ismét úgy érzem magam, mint akit raporra szólítottak.

szeretni őket? S ha mind elkódorog?
Marad a láz, mint Van Goghnak az okker.
Legjobb a kis dolgokkal kezdeni,
nem mindig ostobán, vadul remélni
napos oldalt meg árnyékos helyet –
egy-két villanykörtét majd ki fogok cserélni,
mert kiégtek, s pótolni kell a fényt,
hogy ne legyen félhomály a világban,
s próbálom megőrizni a hidegvéremet,
bár fogalmam sincs róla, hogy csináljam.
Úgy, mint a szabadulóművész Houdini,
aki a rávert láncot mint egy bizsut levette,
aztán futás haza, a mama vár,
de előtte még meghajolt nevetve.
De ha mégis elveszíteném (a hidegvéremet),
meg a humorérzésem maradékát,
hálnak az utcán, koldus kéreget,
visszhangzanak a múltból rossz emléké nóták,
s ami szégyen volt, nem szégyen megint –
marad-e még esélyem megtanulni élni?
Volt-e valaha is, fikarcnyi is? –
ezt ráérünk utólag megbeszélni.
Ami a nagy szavakat illeti,
azoktól túl sokat sosem reméltem,
mégse mindegy, hogy milyen istenek
részesítenek milyen nevelésben.
Ne kelljen játszanom mekegő barikát,
se medvét, akinek az orrába fűztek
valamilyen fényes rézkarikát –
nem, nem táncolok úgy, ahogy füttyülnek!
Az ember keljfeljancsi: elesik – feláll,
és megy tovább a szegény ürge.
Megyek tovább, amíg meg nem tanulok élni,
amíg fel nem lőnek a világűrbe.

Lackfi János

IDŐELTOLÓDÁS

Kanadai szállodaszobámban éjjel három-négy óra körül rendszeresen felébreszt mobiltelefonom csörgése. Az otthoniak nyilván úgy vélik, reggel tíz-tizenegy tájban már a művészeltek is biztonsággal hívhatók, nyilván ücsörgők számítógépem előtt,

és dolgozom, ahogy kell. Ehhez képest én szorgos önmagamtól mintegy négyezer kilométernyire aludni próbálok ég és föld között, a tizenötödik emeleten, közben a függöny résén áthunyorognak a szemközti toronyházak – az irodákban szégyenérzetemet fokozandó, ilyenkor, éjszaka is derengő, mini képernyőket böngésznek, faxpapírokkal hadonásznak a hangyasziluettek. Ágyam odvában vackolódó tücsökként próbálok visszazuhanni az álom legalább tizenöt emeletnyi mélységébe. Estig aztán hangya módjára nyüstölöm a munkát, és szédülő tekintetem lehajigált gyümölcssei időnként nagyokat toccsannak az odalenn tátongó aszfalton, ám hiába készülök el egy-egy jobb szöveggel, fordítással, otthoni énem kábultan húzza a lóbórt, meghallgatni sem hajlandó, amit írtam, visszatúrja magát földszintes álmaiba. Miközben fürdöm, ő bambán kortyolgatja ebéd utáni kávéját, miközben Robinsonként a szupermarketben partra sodródott, olcsó élelmiszereket falatozom, bébirépat sonkával és fűszeres zöldséglével, ő felolvas egy író-olvasó találkozón, miközben franciául nyilatkozom egy angol nyelvű rádióadónak, ő különórára fuvarozza gyermekeit. Hiába ismétlem meg mozdulatait, hiába utánzom mimikáját, hiába próbálok aprólékosan visszaadni a stílusát, hiába, hogy én tudok róla, ő pedig mit sem sejt rólam, képtelenség, hogy utolérjem, Akhilleusz sosem előzi meg a teknőcöt, mert amíg bizonyos távolságot megtesz, a páncélos atyafi szintén araszol valamennyit, igaz, sokkal kevesebbet, de az a kis eltolódás mindig megmarad. Majd repülőre ülök, hidat verek a térben, és sokszor tizenöt emeletnyi magasból temetem be az idő közöttünk tátongó szakadékát. Elcsíphetetlen mégis a pillanat, amikor két énem összeolvad.

Tóth Krisztina

PIXEL (SZÖVEGTEST)

Részletek

**A nevem Nazeli,
avagy a száj története**

David újabb üzenetet kapott a cégtől, amelyben egy Besnik nevű ember mintákat ígért neki, és elnézést kért a pár napos csúszásért. Telefonszámot továbbra sem adott meg, úgyhogy nem lehetett rátelefonálni és ultimátumot adni neki. A mulatságos fordítási hibákkal teletűzdelt angol árajánlat arról tudósított, hogy az orvosi célú szilikontermékek mellett a cég poliamid-, poliészter- és pripropilénkiegészítőket is gyárt, valamint lurex-szálás sebészeti alapanyagokat, persze mindezt kiváló minőségben és csúcstechnológiá-

val. A cég székhelye elvileg ott volt a városban, termékeik nagy részét azonban a honlap tanúsága szerint egy Botosány nevű településen, Észak-Moldvában állították elő az ottani alacsony munkabérek miatt. David arra gondolt, hogy talán ellenőriznie kellene a botosányi csúcstechnológiát, és beütötte az interneten a céggel kapcsolatos összes infót. Némi keresgélés után kiderült, hogy középáras felfújható gumibabákat is készítenek természetes tapintású bőrfelülettel, háromféle hajjal. Innen már csak tényleg egy-két link vezetett a gumibabagyűjtők roppant szórakoztató honlapjára és a szexuális segéd-eszközök román gyártóihoz.

David négy napja várta a szállodában, hogy a cég képviselője jelentkezzen, és esetleg leszerződjenek a bukaresti klinikával. Túlságosan nem bízott a dologban, szombaton el akart utazni, és azt tervezte, ha addig sem sikerül tárgyalniuk, többet nem áll szóba a szállítóval. Különben sem voltak referenciái, és nem akart műhibapereket a begyuladó szilikonmellek miatt.

Délutánra elfáradt a képernyő előtt, elhatározta, hogy kimegy járni egyet. A város nem volt nagy, többször végigsétált már a fontosabb útvonalakon, és mindig kijutott a városszéli kis térre is, ahol esténként egy fázós prostituált álldogált egy lebontásra ítélt, egyébként szép ház gipszstukkós kapubejáratában. David először vézna gyereklánynak nézte, ahogy pipaszár lábán toporgott a magasított talpú cipőben. Akkor nem látta az arcát, csak legközelebb vette jobban szemügyre és fedezte fel borzadva, hogy a lánynak nyúl szája van.

David sebészként épp elég korrekciós műtétet látott ahhoz, hogy tisztában legyen az ajakhasadék tüneteivel és az ezzel járó problémákkal. A lány súlyos esetnek látszott, és egyáltalán nem volt biztos benne, hogy egyáltalán tud artikulálni, beszélni, vagyis hogy a szájpadrását helyreállították. Csak a legnagyobb nyomor és elkeseredés vehette rá, hogy ezzel együtt kiálljon az utcára. David nem tudta elhessegetni azt a gondolatot sem, hogy a lány esetleg orális szolgáltatást is nyújt az érdekességekre fogékony kuncsaftoknak.

Hét óra múlt, amikor átért a hídon, és a kis térre érkezett. A lány ott állt. Többször láthatta már őt erre jönni, mert kacéran felpillantott, és tett egy-két imbolygó lépést David felé. Nagyon fiatal, kamaszosan éretlen arca volt, de a tekintete buja és fáradt. David határozottan megjijedt, hogy esetleg odalép hozzá, ezért tett egy tétova fordulatot, és elindult visszafelé a parton.

Másnap délelőtt kapott egy üzenetet a Besnik nevű embertől, hogy hozza az implantátummintákat és az összes referenci anyagot, estére itt lesz a városban, és szíves elnézést kér, de a hegyekből lezúduló esők nagy felfordulást okoztak, csak most tudott visszajönni vidékről. David azt gondolta, hogy miért, ez itt mi, ha nem a vidék, és megkönnyebbült, hogy nem kell tovább maradnia. Elindult egy könnyű délelőtti sétára. Ebben a napszakban még sose ment messzebb a szálloda környékénél. Most viszont kedve támadt megismételni az előző esti utat, úgyhogy hamarosan kikötött a már ismert kis téren. Meglepődve látta, hogy a lány megint ott áll, csak most nem kabátban. A nappali fényben még gyerekesebbnek és sápadtabbnak tűnt, és persze rögtön kiszúrta a közeledő Davidot. Ránézett, és hosszú rózsaszín nyelvét kilökvé körbenyalta felhasított száját. David riadtan érezte az ágyékába hasító izgalmat, és gyorsan hátat fordított. Gépiesen lépkedett tovább egy fölfelé tartó utcán, a felé a modern, érdektelen és piszkos városrész felé, ahová sose volt kedve felkapaszkodni. Már vagy öt perce gyalogolt szívdobogva, amikor le mert lassítani. Vedlett panelházak vették körül, üzleteket

látott, és egy félbehagyottnak tűnő építkezést. Nem akart ugyanazon az útvonalon visszamenni, nehogy kijusson a térre, ezért balra fordult, hogy kerülővel térjen vissza a belvárosba.

Ahogy lépkedte át a lyukakat a helyenként járhatatlan aszfalton, egyszer csak valami egészen különös dologra lett figyelmes. Megpróbáljuk pontosan leírni, bár elég nehéz, mert David nézőpontját kell hozzá kölcsönönnünk, aki az idegenség bizsergésével és gyanakvásával figyelt minden itteni részletet.

Egy kirakat nagyságú üveg mögött fehér, lehajtható támlájú székek sorakoztak, odabent, a fal mentén végig tükrök. Az egyik lehajtható széken egy lány feküdt, de csak a haja látszott. A haját felül kis fehér kendő szorította le, innen hullámozott elő mélybarbára, ragyogó csigákban szinte a földig. A fekvő lány arca fölfehér köpenyes nő hajolt, mint egy fogász. A feje ütemesen föl-le mozgott, galambszerűen, a két kezét pedig a levegőben tartotta. Úgy tűnt, mintha meg akarná csókolni a fekvő lányt, de nem érte le odáig az arca, mert valami erő ritmikusan visszarántaná. Dávid el nem tudta képzelni, hogy mi zajlik. A nő feje mozgott és mozgott, néha elálló kezén is mozdított valamit, de egy adott pontnál soha nem hajolt mélyebbre.

Megérezhette, hogy nézik, mert felpillantott. Arcára először zavar és düh ült ki, aztán naiv kíváncsiság. Lejjebb engedte a kezét, és elmosolyodott. Mondhatott valamit a fekvő nőnek, mert erre a hajzuhatag is megmozdult, és a másik nő felült a fekvőszékből.

David soha életében nem látott még szebb arcot. Olyan lenyűgözve, zavartan nézett, hogy a másik nő is mosolyra fakadt, és az üvegen keresztül jól láthatóan formázott valamit a szájával. Aztán a kezével hessegette el Davidot, aki széttárta a karját, hogy nem érti, majd intett, hogy feküdjön csak vissza. A nő lehanyatlott, a másik pedig megint kezdte a galambszerű fejbillegetést.

A nagy üveges bejárat fölé tábla volt kitéve, hogy exkluzív fodrászat és kozmetikai szalon. David csak jóval később és csak nehezen értette meg, hogy a nő a fekvő lány szemöldökét szedte. A kezében két egymást keresztező láthatatlan cérna volt, amit a szájával feszített meg, és a fejmozgással irányított. A lánynak még a bajusz- és arcpihéit is ki kellett szedni, ezért eléggé meglepődött, amikor bő húsz perc múlva végzett, és meglátta az utca végén szobrozó Davidot.

A lányt, ezt már nem a szájáról kellett leolvasni, Nazelinek hívták. Különben bármi lehetett volna a neve, David nem kapott levegőt, képtelen volt betelni a nő valószínűtlen szépségével.

Nazelin minden tökéletes volt. Ruganyos, fehér bőrű teste, fordított szív alakú feneké, súlyos, fénylő haja, ívelt, koromfekete szemöldöke. És a szája. Duzzadt, mélyvörös, nevető szája volt, ügvetlenül hangzottak belőle az összegereblyézett francia szavak. Túl sokra nem volt szükség, David ennyiből is megtudta, hogy húszéves, egy boltban dolgozik, és a kozmetikus lány a barátnője.

A következő héten David már Bukarestben ébredt, és a lány ott pislogott mellette. David megfogta a mellét, végigsimította telt, pihés combját, és újra belé hatolt. Megbabonázva mozgott benne, beszívta a haja illatát, ami hol barackra, hol fűszagra emlékeztette. Váratlanul, éppen az élvezet előtti pillanatokban valahonnan mélyről bevillant az agyába a nyúlászajú prostituált képe is, és David hirtelen kontrollt veszítve élvezett Nazeli lába között. Aztán feküdt rajta ernyedten, nézte kinyíló ajkát. Látta, hogy már ütköznek ki fölötte a sötét pihék, és azt gondolta, hogy ez is milyen jól áll neki.

Kozma Áron sírja, avagy a fenék története

A babakocsis nő az Universitatii úton halad, és szidja magában a járdára parkoló autósokat. Befordul az Avram Iancu utcára, elhalad az egyetemi templom, majd a Babeş–Bolyai Egyetem mellett, és az elbeszélés kezdetének idejére körülbelül a Biasini Szálloda bejáratának magasságába ér. Az előbb felsorolt épületek teljesen hidegen hagyják, az utóbbi viszont egy néhány évvel ezelőtt megismert férfit juttat az eszébe, aki egy hétig éppen ebben a szállodában lakott. A nő megbillenti a babakocsi kerekét, letér a járdáról, és a temető felé veszi az irányt. Örül, hogy a lecsuklott fejével szundikáló gyerekek a döccenésre nem ébredt fel.

Ha felülről követnének a mozgását, megállapíthatnánk, hogy az útja pontosan megegyezik azzal a sétával, amit hatvannyolc évvel ezelőtt ugyanezen a napon és napszakban egy Cosmina nevű kislány tett az édesanyjával. Akkor is napos idő volt, csak Cosmina nem bóbiskolt, hanem gyalog lépegetett az új, fűzős cipőjében. Milyen érdekes szó az, hogy emberöltő! Az emberi test felbukkan és alámerül az időben, aztán ismét felszínre tér az emlékezetben, föl-le, föl-le, mint a tű, és közben szorosan összeölti a múlt és jelen szétfeszítő rétegeit. És minden egymáshoz varródik, miközben láthatatlan a cérna.

A gyerek közben a babakocsiban mégiscsak föleszmél, és nyafogni kezd, hogy szomjas. A nő azzal van elfoglalva, hogy előkeresse a csomagból az üdítőt, és rácsavarozza a nyakára a csőrös tetőt. Hajolgat, csitítgatja a gyereket, és visszagyűri a szatyrot a babakocsi tartójába, hogy ne látsszon ki a pénztárca.

Ha hátranézne, észrevenné a kék inges férfit, aki elragadtatva bámulja ezt a hajlogatást. A Biasini Szállóból lépett ki, és túlzás nélkül mondhatjuk, hogy egészen idáig a nő fenekét követte. Ez a fenék a szülés után is formás és kerek maradt, amit a testhez álló pamutszoknya jól ki is emel.

A férfinál állványos fényképezőgép van, a temetőt indul körbefényképezni. Több napja ezzel foglalataskodik, de ma különösen jók a fényviszonyok. Megy a nő után, és elégedetten látja, hogy ők is ugyanarra tartanak. A temetőben aztán rövid időre szem elől téveszti őket, de az a terve, hogy majd csinál pár képet. A nő elképesztően üde, és nagyon jól mutatna a színes képriportban, amit a férfi a külföldi magazin tavaszi számába készít. El is képzel hozzá valami jól hangzó címet, mint például *Ifjú román anyuka* vagy *Élet a halál kertjében*. Biztos benne, hogy a nő nem mondana nemet, egyelőre azonban be kell fejeznie a tegnapi sorozatot a híres sírokról, amíg ilyen szépen idesüt a nap.

A hosszú hajú nő épp a másik irányba tart. A fotós már nem látja, hogy a gyerek kiszáll a babakocsiból, és ide-oda szaladgál. Később leguggol dr. Nagy András református teológiai professzor nyughelyének tövében, és megpróbál a fűbe pisilni. Újdonság neki, hogy nincs rajta pelenka, és élvezzi a frissen szerzett tudást, meg a szabaddá vált popsit. Arra sajnos még nem tud vigyázni, hogy ilyenkor ne pisilje le magát, ezért az anyja gyorsan felkapja, és hátulról a levegőbe emeli. A kislány ettől dühös lesz, és már nem is kell neki. Csak kicsit később, Sebestyén Józsefné született Pauler Rozália sírköve mögött próbálkozik újra, ezúttal sikerrel, ferdén lepisilve mindkét cipőjét. A fotós szem elől tévesztette őket, ami nem is baj, a nőt ugyanis nagyon zavarná bármilyen illetéktelen tekintet. A magazin tudósítója még nem tudja, de mi igen, hogy abból a képből már nem lesz semmi. A gyerek visszaül a babakocsiba, és zötykölődve megkerülük a temetőt. A fotós épp a megfelelő szöveget keresi valami törökös nevű pasas sírjához, amikor látja a nőt elhaladni. Nem kifelé mennek, hanem a temető belső kerítéséhez. A sírkertnek ezt a részét szakadozott drótháló választja el a Republici utca felőli régi zsidó temetőtől.

A nő ahhoz a részhez megy, ahol a háló majdnem teljesen le van taposva. Átemeli a babakocsit, aztán a gyereket is. Ide szeretnek átjárni, mert itt soha nincs senki.

Miközben a babakocsival bajlódik, megszólal a mobilja, de nem tudja fölvenni. A férfi, aki hívja, egy bukaresti klinika főorvosi szobájában ül. Jóval előbb akart telefonálni, de először bejött a főnővér, aztán meg egy hivatalos telefont kellett elintéznie. A telefon jó sokáig tartott, és láthatóan felidegesítette az orvost, aki a végén emelt hangon azt mondta, hogy mata-n cur, mire a főnővér, aki időközben visszajött egy fénymásolattal, elismerően megjegyezte, hogy milyen kiválóan megtanult románul.

A hosszú hajú nőnek most már mindkét keze szabad, úgyhogy visszahívja a számot, a bukaresti szobából pedig újra kimegy a főnővér. A gyerek a sírok közt bóklszik, az anyja fél szeme folyton rajta van. Közben föl-le járkál, szórakozottan tépkedi a gazokat, majd talál egy félig földbe süppedt, teljesen bemohosodott sírt, és ráül. Maga alá simítja a pamutzoknyát, így beszél tovább. A gyereknek megtetszik a telefonálás, és odatelepszik mellé. A kezében tartott nápolyit a füléhez tartja, és ő is telefonál. Ha a nő áthülő feneke alatt valaki eltisztítaná a mohát, és kikaparná a teljesen olvashatatlaná tömődött vésést, akkor láthatná, hogy az elhunyt neve Kozma Áron. De a sírt hosszú évek óta nem látogatja senki, így a felirat örökre olvashatatlan. A gyerek közben elfogyasztotta a telefonját. A nő is leteszi, és hátradől egy kicsit a kövön, hogy érje az arcát a lombok közt besütő korai napfény.

Rába György

A SZÉKEK

Mintha a székek beszélnének
hiszen ölükben sokan ültek
harsogtak handabandáztak
a besüppedt ülőke tanúskodik
a támlát olykor megragadták
fölemelték a bútordarabot
előbb békések fenyegettek
akadt aki csépelte vele
más a széklábban jobb belátást
neszelt és többől kicsavarva
igyekezett társát meggyőzni
még közéleti szintéren is
hallgatag tárgyak körülöttünk
mozgalmas idők résztvevői
meghalljuk-e vallomásukat
a bajszukat összeakasztók
némán tanító krónikáját
mi akik csöndben ücsörgünk
igricei a múlt napoknak
kávénkban a cukrot kavarva

ESERNYŐEMBEREK

Kik az esernyőemberek
egykönnyen fölismerheted
aki téged sohasem unna
nem kell ámulnod szép-e rusnya
rossz napodon is ő a nemtő
elkísér ha szállít a mentő
halmozz akár hibát hibára
nem kérdezzéti mi az ára
szerencsédnek majd eleven
koronatanuja leszen
s ha reng a föld tudod kiasna
nincs szükséged gondolni másra
folyvást érzed fejed fölött
fagyban hóben mintha tetőt
nem tető az ernyő ki tartja
osztályrészedden szeme rajta

Takács Zsuzsa

SZENTPÉTERVÁRI SÉTA

A régi helyre örökké visszajár.
Valahányszor besurran a bűzös kapualjba,
szénásszekér takarja, hogy meg ne lássák.
Rángatja a csengőt, a zsinór majdnem
leszakad, de időben észbe kap, hiszen: az ajtó
nyitva, a lakást tatarozzák, az elkoszolódott
falra halványlila, virágos tapétát simítottak,
és a lepattogzott ablakkeret helyébe műanyag
tokot tettek. A parkettát kicserélték. Vidám
fecsegés közben elcsomagolják a megmaradt
szegélyléceket, melyeket másnap kibontanak
újra. Rá ügyet se vetnek. Biztosra vette,
hogy úgy talál mindent, ahogyan hagyta:
*a fehérnemű ott szárad a kötélén,
a meggyilkolt nővérek ugyanott fekszenek.*
A szokásos lidércnyomás erőt vesz rajta:
tudnak ezek mindent, csak játszanak velem!

Kiül az ablakba, az utcára lenéz.
 Szentpétervár helyett átmenetileg
 egy népvézérről nevezik el örök városát,
 „de ez már a múlté”. Fölnevet a képtelen
 gondolaton, hogy van múlt, amire fátylat
 boríthat az ember. Te meg mit akarsz? –
 förmed rá egy farmernadrágos mázoló.
 – Lakást keresek. – Lakást nem keresnek éjjel –
 felelik. Idegeikre megy már jövése-menése.
 A csorba tálkában kezet mos, majd
 elindul a lépcsőn lefelé. Csaknem belefut
 az izgatott taglejtésekkel fölfelé igyekvőkbe.
 A turisták kezében térkép, rajta csillaggal meg-
 jelölve a *Sztoljarnij pereulok*, a *Szadovaja* utca
 és Szonjáék háza – szintén a *Kanal Gribojedován*.
 Zsebeiben szétosztja az erszényt, a két skatulyát,
 a négy szattyánbőr tokot. Viharkabátját időnként
 végigtapogatja, megvan-e minden? Számot vetett
 vele, hogy halhatatlan. A hely és az idő nem múlik
 el soha. Járkál *mereven, akár egy halott*.

SZIBÉRIA

Ahogy az ördög a kezünkre játszik.
 Amikor Raszkolnyikov baltát keres, hogy
 az uzsorásnőt agyonüsse, és elhaladtában
 – szórakozottan mintegy – benéz a házmester-
 fulke nyitva felejtett ajtaján. A résnyre
 beeső nap – nyílként – a padka alá rejtett
 baltára mutat: vedd el! És a kabátjába varrt
 akasztóba illeszti engedelmesen.

Ám ne időzzünk a révületben végzett
 hentesmunka részleteinél. Hogy gondosan
 kezet mostunk aztán a csorba tálkán talált
 szappandarabbal. Inkább a záróra után
 a kocsmából hazatérők kurjongatására
 figyeljünk, amikor alvásunkból riadva
 fölgrunk, *mint akit fölrántanak*:
hogyan, már három óra?

Bizonyítékként fölremlik előttünk a ládikát
nyitó csipkés, nagy szakállú kulcs, mely
látszólag véletlenül akadt a kezünkbe.
Szemünk előtt ugrál a kampó a ferdén
becsavart, meglazult karikában. De az ajtót
rángató elunja a várakozást. Elhalnak a döngő,
egyenletes léptek. A fenyegető csöndben
egérutat nyerünk mindig, ha akarjuk.

Jussanak eszünkbe ilyenkor a rejtékül szolgáló
lakásban az *alvadó* festékekkel félig teli csöbrök.
Az elkövetkező hetek meredek lépcsői, a konyhákból
áradó bűz, a küldöncök szüntelen surranása.
A tea, a vodka és hering, mely ízt veszíti örökre.
Veszetségünk és elveszetségünk a városokban.
A vallomás kényszere. Hogy pokoli szerencsénk
ellenére vágyakozunk Szibériába.

Tózsér Árpád

A ROMLÓ TESTRŐL

Vizsgálom, mint ruhát, ha vásott:
lehet-e vajh belőle még,
fejtés után, valami másod-

lét, porrongy vagy condra: cseléd-
gönc – más-akarta akarások. –
Esti lemmák. S testik. Elég!

Mert mi van, ha itt bár kifejtem
a testről (-ból?): része, az elme,
túl megannyi földi selejten,
maradandó, mert égi kelme!?

Mi változik? A vágy ma költi
a nyomorú test égi mását,
s holnap tovább ég. Sose tölti
ki teljesen önakarását.

S lehet: hozzá, a Nagy Szabóhoz
épp e zsáklogika vezet.
Vágyadtól a tett el nem oldoz,

de átszab a – képzeleted. –
(Fejti immár álom a foltos
vén gúnyát. Na, ma ég vele/d!)

SOHA MÁR

Temetőben olvasgattam,
ültem, s elmerültem Kantban,
sír süppedezett alattam.
Egyszer hallom: lent zár kattán.

Kattán egyet, kattán hármat,
tán az alvilági árnyak
nyitják a kaput, s rám várnak,
de az is lehet, épp zárnak!

Betelt az ég, be a pokol,
s a kanti erkölcs-protokoll
hívóként – csigert – lefokol,
de egyúttal meg is okol.

Az okság-, tér- s idő-sztori,
mind szemlélet, a priori,
s mivel a vers is Én-kori,
dalaimban az Ego rí.

S a hang ott, lent nem kapuzár:
élve eltemetett madár,
annak csőre kattogja: Kár!
Nem lesz visszaút soha már!

MIT TEGYÜNK

Mit tegyünk?! Az ember csak ilyen,
él, s nem okul, okokhoz nem okos,
nem érti: ha teste lebillen
pántjáról, ha belészel Atroposz,
mi az ok s mi a cél? Az ének
ok-os lét, az okozat a jelen:
írsz – vagy! Viszont jövőd-reményed
ez ok-láncban nem releváns elem.

Ok-lánc?, lánc?, na ne!, nyútt fonál tán,
vén Klóthók fonták guzsalyaikon
nagy, falusi telek beálltán
(ma megannyi elfeketült ikon).
Krákoztak, ráköptek a kócra,
s pörgött orsójuk szörnyűségesen. –
S mi az én okom? Jön az óra,
s antik toposz(ok)ban is szétesem.

Kárpáti Péter

A TÖRTÉNET TÖRTÉNETE (I)

Amikor egyszer Ma-cu sétált Paj-csanggal, egy vadlibát láttak elröpülni a fák fölött.

– Mi volt ez? – kérdezte Ma-cu.

– Vadliba.

– Hova lett?

– Elröpült – felelte Paj-csang.

Erre Ma-cu jól megcsavarta az orrát, és rákiáltott:

– Ha itt volt, hogyan röpülhetett el?

Bátyámmal a kertben fociztunk, amikor leszóltak a gangról:

– Andris! Peti!

Az emlékezet furcsán dolgozik: szerkeszt, kihagy, összevon, szerkezettel értelmez, tulajdonképpen egy csodálatos dramaturgkészülék. Ismered a klasszicista színház hármasegység-elvét, mely az élet tébolyultan gazdag drámaiságát egyetlen helyszínre, napba, történetbe préseli a színpadi hihetőség kedvéért, és ezzel a nézői fantáziáról állít ki dühítően számalmas bizonyítványt, és hát évszázadok óta hülyeségnek tiszteljük.

Csakhogy az emlékezet többé-kevésbé tényleg a boileau-i dramaturgia szerint működik: két eseményt, amit hatalmas idő- vagy térbeli távolság választ el egymástól, évek és talán földrészek, azt egyetlen napba sűríti, és egy szobába. És csálhatatlan ösztönnel választja ki, hogy az események végtelen és véletlenszerű láncolatából mi az a kettő, ami ösztartozik. Végzetesen. Nem szavakkal formál, hanem dramaturgiával. Fekszik barátunk az analitikusdványon, és hosszú évek és sokmillió óradíj eredményeképp egyszer csak felszakad belőle az az eltemetett, régi emlék: zokogni kezd, katarzis által megszabadul, napvilágra okádja. Csakhogy ez az eltemetett kép nem önmagában álló valami, hanem más emlékek láncolatából *hiányzott*, ott tátongott mögöttük, mint egy fekete lyuk, titkosan, megrajzolatlanul. Na és ugye ezt nevezzük költészetnek. És hát – főleg a régi, gyerekkori – emlékekkel tényleg olyan a viszonyunk, mint a költészettel: hisszük is meg nem is, vagyis másképp, ott lebeg a realitás és a képzelet határán, egy saját valóságban.

Bátyámmal játszottunk a kertben, és leszóltak a gangról, hogy menjünk föl. Nem tudnám megmondani, hogy ki szólt le, de nagyon vészjóslóan hangzott. Az első gondolatom az volt, hogy megöltük a Zámbó Terézt. Szinte biztos vagyok benne, hogy bátyám is erre gondolt, ahogy mentünk fölfelé az ötvennégy lépcsőfokon. Most magyarázzam el neked a Zámbó Terézt? Ott lakott nálunk, a bejárattól jobbra, valaha úgy hívták az illet, hogy cselédszoba, Zámbó Terézt pedig úgy, hogy cseléd. Szüleim többnyire csak *insecte*-nek hívták finnyásan, franciául: a Rovar. Zámbó Teréz tényleg úgy élt nálunk, mint egy csótány a falrepedésben, kiirthatatlanul. Ijesztően vékony volt, pipaszár lába, hatalmas, göcsörtös keze volt, egész nap dolgozott és beszélt, és nem tudom, melyik volt rettenetesebb, ahogy a régi gazdáiról mesélt, a doktorékról, vagy ahogy ott ült, és a cipőket pucolta, és ha befejezte, kipucolta újra, és újra elmondta, mert munkamániás volt, és beszédamániás, mint én. Ugye nem haragszol, ha elmondok róla egy történetet, mielőtt folytatom? Mielőtt elmondom, miért hívtak fel minket a kertből. Zámbó Teréz egyszer állt az erkélyünkön, és bámulta a Holdat. Nem emlékszem más olyan pillanatra, amikor nem járt volna a keze és a szája. Állt némán, mint egy Holdra görbült imádkozó sáska. Aztán órákkal később bejött, legyintett, na tessék, már megint hazudtak az amerikaiak, nem látott semmit. Hívtuk, jöjjön, üljön le. Legyintett, és kiment cipőt pucolni. Mi meg ültünk a tévé előtt, és egyenes adásban néztük, ahogy Armstrong (sajnos nem a dzsessztrombitás) lassú tánclépésben lebegve kitűzi a Holdon a zászlót, az amerikaiat.

Megpróbálok nem elkalandozni. Csak szeretném, hogy lásd magad előtt a lépcsőházat és azt az ötvennégy lépcsőfokot.

Mentünk felfelé, tudtuk, hogy baj van. Valami nagy bajt csináltunk.

Felértünk a gangra. Zámbó Teréz ott ült, és cipőt pucolt. Biztos nem ott és akkor, de hát van egy ilyen éles emlékem. Lehet, hogy akkor épp a kilincset szidolozta, de arra határozottan emlékszem, hogy kicsit megkönnyebbültem, hogy él. De ez még nem bizonyította minden kétséget kizáróan, hogy nem öltük meg, érted, gyerekek voltunk. Bementünk a lakásba. Az előszobában zörgött egy öreg szovjet hűtőszekrény: CAPATOB. Bementünk a nagy, sötét hallba, ronda, öreg csillár, nagy kredenc, kis kredenc, mintha elshant volna a nagymamám. Pici, madárcsontú, púpos nagymamám, Sári, eldöcögött, mintha észre se vett volna minket, és eltűnt a függöny mögött, ott volt az ágyuk meg egy varrógép. Nagypám ül a fotelban, eltakarja az arcát, és azt suttozja (pedig máskor mindig ordít, mert nagyothall): – Nekem hetven éve ment el az apám, tyű, még ma is milyen kellemetlen érzés, hogy nincs apám. – Apám áll az ajtóban, a hangszigetelt,

puha, párnázott ajtóban állnak anyámmal, és mondják, hogy menjünk be. Menjünk be velük a gyerekoszobába, mondanak valamit.

Egész biztos, hogy nem így történt, de így emlékszem rá, mit csináljak. És akkor mondták meg, hogy elválnak. Pontosan hogy mondták el, arra végképp nem emlékszem. Arra sem, ami utána történt, de olyan sokszor elmesélték, hogy látom magam előtt. Én ugrálok az ágyon, és izgatottan kiabálok – *euforikusan*, sokáig nem értettem, hogy mi az –, hogy menjünk el Törökországba, ahol apunak két felesége is lehet, meg hogy mi lesz, ha apám észreveszi, hogy az a nő kevély, és kenceficéli magát. És hogy anyámat már nem szereti-e. De szereti – csak másképp. Mi az, hogy másképp. És itt apám elkezd beszélni valamiről, valószínűleg a szerelem metafizikáját fejtegeti. Először hallottam erről – vagy nem, másodszor –, de valószínűleg nem különösebben érdekelt. Úgy képelem, hogy elmentem Bencéhez, a hörcsögömhöz vagy a békákhoz.

Bence meg én, / két vidám legény, / együtt sétálunk / az álom mezején.

Apám verse. Bencét karácsonyra kaptam. Megvannak a korabeli leveleim, ákombákom, olvashatatlan helyesírással, ahogy a Bence helyes ápolásához adok utasításokat a nyaralásból. Bátyám irtózott Bencétől, és ez engem rendkívül mulattatott. Egyszer, amikor nem nézett oda, zutty, a tenyerére raktam, bátyám földhöz vágta. Bence többet nem mozdult. Aztán lassan pihegni kezdett. Órákig feküdt az oldalán, félig nyitott szemmel, a lábai remegtek, Bencének annyi, gondolta az egész család, én vigasztalanul ordítottam, azután Bence csálén felült, reszkető fejjel megnézett minket magának, reggelre kutya baja sem volt. De igazából mégis vége volt: egyre kevesebbet ült a tenyeremen, emlékszem az utolsó sétájára, harapta a parkettát, a szőnyeget, mulatságos volt. Az viszont nem jutott eszembe, hogy Bence haldoklik. De lehet, hogy gondoltam, mert most gondolom. Amikor másnap éhen halt, valaki fogta és kidobta a szemébe. Bence volt – nincs. Hús évvel később, amikor Juli elköltözött tőlem, találtam egy sírfeliratot: „Hörcsög Bence, élt egy és fél évet.” Alatta egy másik: „Elhunyt Veréb Pitiplács.” Veréb Pitiplácsra viszont már végképp nem emlékszem, de arra igen, hogy volt egy rugós puskám, mentem ki a lakásból, valaki megkérdezte, hova megyek, mondtam, verebekre vadászni. – Veszélyes, meglőheted magad – mondta ez a valaki, és kiszerezte a rugót a rugós puskából. – Mehetsz.

Szóval én ugrálok az ágyon, és egyáltalán nem veszem észre, hogy két évvel idősebb bátyám időközben felnőtt, amíg ugráltam. Ül a sarokban hamuszürkén, és azt suttojga: én azt hittem, hogy mi egy boldog család vagyunk.

Apám egész éjjel virrasztott, és másnap, amikor bementünk hozzájuk, ahogy máskor is minden reggel, azzal fogadtak, hogy nem költözik el. Mégse. Bámulta a plafont, anyám szólt, hagyjuk, ne zavarjuk. Erről is eszembe jut valami. Egyik este apám kopasz fejére varázsigtét mondtam, és másnap reggel, amikor bementem – mondjuk, nem volt sűrű, vállig érő haja, de mintha pici pihék borították volna a fejét, nagyon büszke voltam, gondolhatod. Ez biztos máskor volt, de nem – lehet, hogy ez a két reggel egy és ugyanaz?

Na. Ez, amit most elmeséltem, ez '69-ben volt. És ez volt az első alkalom, hogy halottam a dédapámról, Biró Mórról vagyis Bergl Móriczról. Ahogy ült a nagyapám a sarokban, és mondogatta: – Hű, de kellemetlen érzés, hetven éve ment el az apám...

Néhány évvel később nagyapám, Elemér megbetegedett. Magas láza volt, besárgult, és nem ehetett többé ká kezdőbetűs zöldségeket. De hiába tartottuk a ká-diétát, '75 nyarán kórházba került. Már az első nap karfiollevest adtak neki, úgyhogy attól fogva hányt megállíthatatlanul. Pár nap múlva doktor Kovách Gergely félrehívta anyámat, és azt mondta, mint a viccben, hogy van egy jó meg egy rossz híre. A jó hír, hogy nagyapám-

nak nincs komoly baja, kólibacilust találtak az epéjében, ami mindent megmagyaráz, a lázakat, a görcsöket, a fogyást, pimf dolog.

– És mi a rossz hír – kérdezte anyám –, hogy meg fog halni?

– Persze – mondta Kovách Gergely –, kiszáradt a papa a sok hányás miatt, felborult a vízháztartása.

– Semmit nem lehet? – kérdezte anyám.

– Semmit. Hát egész nap ott kéne ülni mellette és itatni...

– És mi az akadály? – csodálkozott anyám.

– Ugyan, asszonyom – bosszankodott az orvos –, nézzen körül, maga szerint hol talállok erre valakit, hogy éjjel-nappal ott üldögéljen egy nyolcvanöt éves bácsika mellett?

Anyám szégyenkezve nézett körül a János-kórház bágyadt fényű folyosóján, ahol ágyak sorakoztak a mállott fal mellett. Ide rakták ki a kórtermekből a bosszantóan szívós haldoklókat.

– És ha mi itatnánk?

– Hogyan – döbrent meg az orvos –, öttől hétig van látogatás...

Mi voltunk az elsők a Varsói Szerződésben, akik korlátlan belépési engedélyt kaptunk, legalábbis nappalra. Közutálatnak örvendtünk az egész belosztályon. Olyan volt ez, mint egy háború. Hárman voltunk a légióban, nagyanyám, anyám és én. Reggel együtt bementünk, aztán felváltva ültünk a nagyapám ágya mellett késő estig, amíg kitessékeltek. Franciaországból szereztünk gyorspostával hajlítható szívószálat, mert nagyapám már felülni sem tudott. Egész nap csöpögött bele az infúzió, mi meg csöpögtettük bele a teát. De már nagyon rosszul volt, szenvedett, minden csöppet kihányt, és akkor találtuk ki, vagyis rájöttünk, hogy úgy kell itatni, hogy ne vegye észre, meséltünk egész nap, nagyapám azelőtt is rengeteget beszélt, oltogatta belénk a történeteit, már egész kicsi korunkban az volt az esti mese, hogy köpcös kis nagyapám hogyan evickélt az első világháborúban, például hogyan fogott egy spiont, és azt hogyan akasztották fel Ravaruszka főterén. Meg hogyan rabolta fegyverrel kedvenc Sári nevű lovát, Sári nagyanyám pedig, akinek egy műtétben elvágta a hangszálait, ilyenkor alig hallhatóan méltatlankodott. Nagyapám viszont rekedten ordította a kórteremben, csak néha-néha hallgatott el egy pillanatra, amikor a szívószálat a szájába nyomtuk, majd kihányta – a kórteremben pedig a többi beteg – súlyos beteg – gyötrődve figyelte ezt a reménytelen kutyakomédiát. Őket csak délután látogathatták, mi meg ott ültünk egész nap, a rohadt kis protekciósok, és semmi nem volt szent, nagyapám a csendespihenő alatt is ordított-hányt, egy ember szörnyű kínok között kiszenvedett, mi meg közben azon kacarásztunk, hogy nyolcvan éve Szegeden hogy jelent meg az első motoros busz, vasból volt a kereke, és csörömpölve ugrált a macskaköves utakon, a sofőr a diákokat ingyen utaztatta, de életveszélyes volt felszállni, és az utas szerencsésen megúsza, ha csak a nyelvét harapta el, és milyen kuplét faragott erről a város költője, a Lichtenstein szobafestő, azután pedig hogyan nyitották meg az első strandot, külön volt a férfi-, külön a női részleg, ahol a díszvendég „Irma néném volt, ez a vízi sportot űző hölgy”, a férfimedencébe azonban nagyapám ugrott be elsőnek, mert a tulajdonos ismerte a legendát, hogy akkor jön a kuncsaft, ha a műintézetet egy zsidó gyerekkel avatja föl. Ott pihent mellettünk a halott letakarva, hosszú órák óta várta türelmesen, hogy eljőjön érte a bádogtepsi, nagyapám ágya végénél meg egy lábatlan ember szitkozódott, hogy fogná már be azt a kóser pofáját – nagyapám úgy hívta, „a sánta”, ezt a lábatlan embert. – Mit akar itt ez a sánta, mit beszél? – Semmit. És elmondattuk kilencvenkilencedszer, hogyan ugrott fel Zimányiné

a színházban, és kiabált oda a nyomozót játszó színésznek, hogy vigyázzon, biztos úr, a gyilkos a koporsóban van! Röhögünk. Nagyapám hányt, röhögött és ivott. Egykedvűen csöpögött az infúzió. Minden reggel egyre nehezebben érkezünk a kórházba. Egyik reggel nagyanyám megállt, nem ment tovább. Leült a lépcsőn lihegve, és azt mondta, menjek előre, nézzem meg... Tizennégy éves voltam. De én se mertem megnézni, hogy ott van-e még a kórteremben, nem vitték el a tepsiben, él még... Fölmentem egy emeletet, vártam egy kicsit, aztán visszamentem mosolyogva: minden rendben. Nagyanyám ezt soha nem bocsátotta meg. Fölmentünk, de nem engedtek be a kórterembe, egy nővér kirohant, belestünk a résen, a fehér köpenyek között csak egy pillanatra tűnt elő a nagyapám gyötrelmesen eltorzult, rángatózó arca. Később, amikor már leinjekciózták, és feküdt lefittyedt ajakkal, mondták, hogy agyérgörcse volt. Amikor magához tért, már nehezen beszélt. Kétségbeesve kerestük a témákat, hiszen itatással, meséléssel kellett gyötörnünk, hogy igazoljuk ottlétünket, mai napig idézgeti anyám, mint első és utolsó hőstetemet, hogy akkor ott, a holtidőben, a hörgő némaságban addig ravaszkodtam, amíg nagyapám akadozva, szuszogva elmesélte (akkor ezredszer), hogy 1900-ban hogyan állították fel az utcákon azokat a titokzatos póznákat, és hogyan húztak rá vezetékkel, és hogyan akasztották fel az első pislákoló villanyégők sorát. Nagy csönd keletkezett. Ő harcolt a levegőért, tátogott, kifogyott a szuszából, mi meg kifogytunk a csalátekéből. Nem ivott, nem hányt, nem beszélt, csepegett az infúzió. Ekkor jutott eszembe az a mondat, amikor felhívtak minket a kertből, és mi azt hittük, azért, mert megöltük a Zámbó Terézt...

– Tízéves voltál, amikor elment az apád? Hova ment?

Nagyapám kinyitotta a szemét, rám hunyorgott.

Korábban alig beszélt az apjáról. Nem mondom, hogy került a témát, csak valószínűleg kevés emléke maradt. Egyszer apja elvitte őt és Jenő öccsét Szőregre, ahol „zamos” egrest ettek. Nagyapám, Elemér 1894-ben járt először Budapesten, az apja felhozta a Kossuth temetésére, de négyéves nagyapám az egészről csak a sárga villamosra emlékezett. Ennyit tudtam az apjáról, nem többet.

– Nem meséltem neked? Az hogy lehet?

Na és ekkor hallottam először a dédapám történetét, de lehet, hogy teljesen máskor. Elmeséljem neked? De ne várj valami kolosszális nagy sztorit, Singer száz ilyet megírt. Ahogy ez az itatós-hányós kórházi történet is csak amolyan könnyes-bús példázat a családi összefogásról, a szeretet hatalmáról, miegymásról – tényleg szép, de azért ne titkoljuk el az ostobaságát. Az abszurditását, amiben hasonlít a Macskajátékhöz. Örkeny azt írja az előszavában, hogy csak azért groteszk, mert a szerelmi háromszöget idős emberek élik át. Ugyanilyen groteszk játék volt, ahogy foggal-körömmel küzdöttünk egy nyolcvanhat éves ember életéért. Biztos, hogy kívülről ezt látta mindenki. Ezt a zsidó konokságot. Bölcsességhiányt. Nyilván épp ezért ilyen meghatározó emlék, mert amikor mindenki csóválja a fejét, miért van, hogy én folyton meséket írok, pontosabban úgy írom le az életet, mintha annak az lenne a legfőbb tartalma és értelme, hogy valaki mesél, akkor nem tudom nem gondolni, hogy ez a kényszer innen származik. A nagyapámtól, akinek be nem állt a szája, és elsősorban ebből a néhány hétből ott, a kórházban. Az Ezeregyéjszakából írt darabom például úgy kezdődik, mint az eredeti, ezeréves könyv: Seherezádé azért mesél, hogy a királynak ne legyen kedve őt megölni. De az én történetem a végén megfordul: itt egy öregember gorombáskodik, éppen úgy, ahogy a nagyapám, és mellette az idős Seherezádé már csak azért mesél, hogy közben észrevétlenül megitassa vele a kávé, meg egyáltalán, hogy az öreg királynak kedve legyen

élni még egy kicsit: meghallgatni a mese folytatását. Az öreg király ugyanazokat mondja, mint a nagyapám. De ezt senki nem tudja az anyámon, a bátyámon, Julin és most már rajtad kívül.

Mást is innen eredeztetek. A végtelenül ostoba vagy kedélyes optimizmusomat. Hogy nem minden történet végződik döghalállal – van néha hepiend. Mármint nem a papíron, hanem az életben, érted? Na, mindegy. Elég az hozzá – mindig ezzel folytatta nagyamám, ha elvesztette a fonalat –, elég az hozzá... szóval a dédapám, Bergl Móricz...

Dédapám apja, Bergl Kálmán, puchói gyolcsostót kereskedő volt. Puchó főutcáján volt az üzletük: egy nagyobb szoba. Az egyik oldalon a gyolcsok feküdtek összehajtván, a másik oldalon emeletes ágy volt, ahol éjjel is örködtek, „nehogy a tolvaj rabolhasson”. Ükapám az újpesti nagyvásárookra is levitte az eladásátrát, az üzlethez különben hatalmas kert tartozott, lenyúlt egészen a Vágig. Tíz éve, amikor Pisti még kicsi volt, elmentünk Puchóra, hogy megnézzük nagyapám édenkertjét. Ahogy közeledtünk, egyre nagyobb lett a bűz. A Vág folyó szennyvízcsatornává változott, a falut lerombolták, és ijesztő lakótelepi barakkokkal építették föl – semmit nem láttunk már a régi főutcaból és a régi Vágból, amelynek partján nagyapám megszerette a karalábét és egyéb ká betűs zöldségeket, meg a retket és a paprikát.

Dédapám Puchóról huszonegy éves korában a k. u. k. 69-es gyalogezredhez került. Részt vett a boszniai okkupációban – egyáltalán tudod te, mi az? 1878-ban az európai nagyhatalmak megengedték Ausztria–Magyarországnak, hogy lerohanja és bekebelezze Bosznia–Hercegovinát, vagyis elvegye a törököktől. De az osztrák–magyarokat nagyon meglepte, hogy a lakosság egyáltalán nem várta boldogan a felszabadítókat. Véres háború keletkezett, amelyben magyar fiúk ezrei csak azért pusztultak el, mert a hadvezetés egyáltalán nem készült ellenállásra. Később, amikor már elkezdtem dolgozni a dédapám történetén, olvastam egy félelmetes naplót egy magyar bakától, aki azt írja le, hogyan pusztították ki egymást két magyar ezred katonái, mert olyan pánikba kerültek, hogy azt sem tudták, merről lő az ellenség. Amikor a bajtársak már lelövöldöztek egymást, a törökök végigjárták a harcmezőt, és mindenkinek megadták a kegyelemdőfést. Ezt a katonát csak az mentette meg, hogy halottnak nézték. Szóval ebből a diadalmas felszabadításból aljas mészárlás keletkezett, egyik népiptás a száz közül. Nagyapám összesen annyit mondott erről, hogy dédapám, Bergl Móricz, kitüntette magát az okkupációban, és őrmesterként szerelt le. A boszniai háborúban szerzett érdemeiért, és mert igen szép kézírása volt, abban a megtiszteltetésben részesült, hogyapidíjas írónaknak alkalmazzák a szegedi ügyészségen.

Egy szép napon Bergl Móricz elindult hát, hogy a vérpecsétes mundér helyett civil kabátot készíttessen magának. Bement az első zsidó szabóhoz, Strausz Salamonhoz, akinek – ahogy nagyapám mesélte – „kilenc gyermeke között egy feltűnően szép leánykája volt, Róza, akibe apám mélységesen beleszeretett”. Strausz Salamonról, erről az ükapámról is hadd mondjak valamit. '48-ban Danjanich katonája volt. Strausz Salamon életét nagyapám egyetlen rövid mondatban foglalta össze: látta Kossuth Lajost. És ez olyan óriási benyomást tett rá, mely egész életére kihatott. Kossuth-imádó lett. Világos után elbujdosott, majd Szegeden kitanulta a szabómesterséget. Amikor Bergl Móricz felkereste az üzletét, kilenc gyermeke mellett már több segédet is dolgoztatott. Ha az öreg Salamon nem volt az üzletben, az egyik segéd, Ney Dávid, operaáriákkal szórakoztatta a Strausz lányokat. Úgy képzelem, hogy amikor Bergl Móricz a lőporfüstös mundérban betér a szabóműhelybe, Ney Dávid épp egy csikos mellény bélését lobogtatja Irma, a vízi sportot űző Strausz leány előtt, és düledt szemmel, énekléstől reszkető

hassal, Lohengrinként esküre kötelezi: „Elza! megértettél engem? / Ne kérd soha éntőlem, / ne tudakold felőlem, / nevem mi, hol hazám, / mely fajból származám.” Nos, Elza, azaz Irma néni és a többi Strausz lány előtt egyáltalán nem volt titok, mely fajból származék Ney Dávid, azonban titok fátyla fedte a jövődőt: hogy néhány hónappal később hogyan rakja ki a szűrét a felbőszült apa, és a nekikeseredett szabólegény a vízi sportot űző hölgyet hátrahagyva hogyan rohan neki a nagyvilágnak egy kívándorlóhajón, és néhány év múlva hogyan lesz New Yorkban világhírű Wagner-énekes.

Bergl Móricz 1889-ben házasodott, tíz hónap múlva megszületett nagyapám. Valamikor megkerestem a korabeli újságban a házassági értesítést, így szól: „Folyó hó 10-én esküdött Bergl Mór kir. ügyészségi hivatalnok örök hűséget Strauss Róza kisasszonynak, Strauss Sámuel helybéli kereskedő kedves leányának. Az esketési szertartás a régi zsidó tradícióhoz híven a menyasszony szüleinek házánál, a szabad ég alatt ment végbe. Nyoszolyalányok: Strauss Irma, Tuskau Zseni, Stein Berta, Hirschhorn Marcsa. Isten áldása kísérje a szerelemszötte szép frigyét!” Tudod, hogy azért időztem el ennél, mert ami ilyen hangzatosan jól kezdődik, az rosszul végződik. Sajnos ezt hívják dramaturgiának.

A fiatal rabbi, aki a szerelmeseket összeadta, már több mint tíz éve vezette a szegedi hitközséget, de még senki nem hívta másként, mint hogy ő a nagy Lów Lipót fia, a kis Mandi. A nagy Lów Lipót pedig az első rabbi, aki magyarul prédikált zsinagógában, és Kossuth barátja volt. Kapcsolatuk még '48 tavaszán sem romlott meg, amikor a szabadság mámorától felgyúlt nemzet legelőször is megrohanta és kirabolta a zsidó házakat. De a szegedi Lówók őse volt a híres misztikus, prágai Lów rabbi is, aki megalkotta az élő agyagóriást, a Gólemet. És e nagy ősök ivadéka, a kis Mandi rabbi toppantott és dobbantott, és kurjongatva vezette a körtáncot a Róza és Móricz lakodalmán, ahol cigányzenészek muzsikáltak. Néhány évtizeddel később azonban egy reggel arra ébredt föl verítékezve, hogy nem tud táncolni, nem, egy lépést sem, a félelem és szégyen letaglózta, mint az ökröt. Pedig akkor már nem a Lów Lipót fiaként emlegették: Mandi akkor már a nagy Lów Immanuel volt, a világhírű Biblia-tudós.

Nagyapámnak viszont csengőt kötöttek a nyakába, hogy „kószalásaimat ellenőrizhessék. Jenő öcsémre csak annyiban emlékszem, hogy miatta gyakran megvert az apám. Ekkor tanultam az első német szót, anyám ugyanis folyton azt mondta: *lass gehn! lass gehn!*, amit én úgy fordítottam le magamban: *ne bántsd szegénykét*. Hálából, ha közel voltunk egy üvegezett ajtóhoz, igyekeztem betörni. Jenő volt apám kedvence” – mondta nagyapám. De azután elmesélte, hogyan vitte föl az apja Pestre, Kossuth temetésére, majd hatéves korában hogyan vitte haza, a szülőfalujába, Puchóra, hogy bemutassa a szüleinek a nagyfiát. „Rám a legnagyobb hatást Etel unokanővérem tette, aki engem nagy szeretettel üdvözölt. Hétéves volt, és a nagyapám üzlete előtti padon üldögélt, amikor megláttam. Soha nem feledtem el azt az édes érzést...”

„Apámra mint egy magas, erős emberre emlékszem, akinek legjobb barátja a börtön igazgatója volt. Gyakran játszottam ott, a hatalmas udvaron, és kíváncsian néztem a fehér darócruhába öltözött rabokat, akik az avart gereblyézték, a falat meszelték, vagy kopasztották a csirkét a börtönigazgató feleségénél. Sokszor behívott apám a hivatalba, és egy papírt adott, hogy vigyem át a nyomdába. Apám író volt, tudod? – mondta nagyapám. – Újságíró. Rövid rendőri jelentéseket fabrikált azokból a bűnügyekből, amelyekkel az ügyészségen kapcsolatba került. Ez volt a mellékkeresete, mert az írni fizetése nagyon kevés lehetett. Apám, hogy jobb sorsra juttassa családját, főnökei biztatására megpályázta a végrehajtói állást. Hosszú hónapokon át éjjelenként jogot tanult. Magyarosította a nevét Berglről Biróra, engem kivett a zsidóiskolából, és átíratott a városiba.”

Később, amikor elkezdtem dolgozni a témán, hozzáképzelttem nagyapám soha el nem mesélt emlékét, hogy „éjjel, ha felébredtem, apám ott ült szemüvegben a könyvek fölött, és rám szólt: aludj, Elemér. Reggel aztán ott aludt az asztalon”. A többit már nagyapám mesélte: „Apám végül kitűnőre vizsgázott, és főnöke megígérték, hogy a legközelebbi üresedéskor övé lesz az állás. Nem sokkal később megőrült az egyik járási végrehajtó, és a tébolydába vitték. Apám boldog volt, mindennap várta kinevezését, de hiába, egy ismeretlen embert neveztek ki, valami protekciót. Apám úgy érezte, nagy méltánytalanság érte. Becsapottnak érezte magát, sorsát kilátástalannak látta. Nem akart örökké rapidfjas írnok maradni. Éppen Illavára kellett rabokat kísérsnie, fogta magát, és elkeseredésében New Yorkba ment. Hetek után kaptuk tőle családjáért aggodó és irántunk végtelen szeretettel írt levelét. Ígérte, amint révbe jut, kivitet bennünket is. A következő levelet egy barátja küldte, amelyben közölte, hogy apánk napszúrás következtében elhunyt. Az utcán esett össze, és azonnal meghalt. Ruháit, értékeit ő vette magához, és óráját, majd ha én tizennyolc éves leszek, nekem adja. Többet nem hallotunk felőle, de a halotti bizonyítványt hivatalos úton megkaptuk. Harminckét éves korában anyám özvegyen maradt. Én tízéves voltam, öcsém nyolc.”

Nagyapám közben megivott negyed pohár vizet. Most megállt, kihányta, prüszkölt, köpött, és folytatta a mesét...

– Várj egy kicsit, Elemér, az isten szerelmére! – kiabált Sári nagyanyám, feltúrta az éjjeliszekrényt, kirakta a szemüveget, az édesítőt, a Sztálin lányának francia nyelvű emlékiratát, egy papucsot, végül talált egy pelenkát, megvizette, letörülte vele a nagyapám arcát.

– Menjetek a fenébe, mit csiszolgatsz? – És beszélt tovább:

Attól a naptól kezdve a szakállas vén szabó, Strausz Salamon, és a tízéves kopasz, mitugrász nagyapám minden hajnalban elment az imaházba, hogy elmondják a jiszgadal, jiszgadas, smé rábbót vöhájim halotti imát, és közben az öreg Kossuthról, Damjanichról mesélt, és a tavaszi hadjáratról...

– Hogy van, Elemér bácsi? – Kovách Gergely doktor hajolt az ágy fölé, magas ember, hatalmas körtefejjel.

– Hogy, maga marha, döglődöm.

Kovách Gergely fölvette az éjjeliszekrényről a Sztálin lányának emlékiratát. Svetlana Allilujeva, aki Indiában menedékkéretet kért. Anyám és nagyapám akkoriban mániákusan olvasta a szovjet disszidensek könyveit, tiltott, külföldről becsempészett könyvek voltak ezek, a hetvenes évek közepén vagyunk. Behoztuk Svetlanát a kórházba, azzal az arisztokratizmussal, hogy úgyse veszi észre senki, hogy mi ez a francia könyv. Nagyapám egy oldalt, ha elolvasott belőle, hiszen már az első nap megmérgezték a karfiollevelessel...

– Kölcsönadja, Elemér bácsi? – kérdezte Kovách Gergely.

– Dehogyan adom.

– Naaa, maga most úgyse tudja olvasni, hát nem igaz?

– Fenébe. Nem kapja meg, ha felfordulok.

– És ha meggyógyul, Elemér bácsi?

– Akkor megkapja, az ördög vigye el!

Másnap reggel, amikor bementünk, már nem volt láza, és hatalmas kortyokban itta a teát, három bögrével megivott. Két nappal később már kint ült az ágya szélén, szédelegve, dülöngélve, következő nap már lekapcsolták róla az infúziót is. Egy hét múlva kint ült vacogva a János-kórház kertjében, kalapban, sétatálcával, lötyögött rajta a nadrág, Kovách Gergely pedig megírta fönt a zárójelentést, és zsebre vágta a Sztálin lánya

könyvét, azóta se láttuk. Nagyapám kuncogott, rötyögött, köhögött, még nagyon gyöngögt. „Én vagyok az az ember a világon, aki Sztálinnak köszönheti az életét.” Nagyapám még két hétig szedte azt a gyógyszerzt, amit Kovách Gergely kilopott számára a kórházból. Valami különleges, új antibiotikum volt, két év múlva már mindenki használta, de akkoriban még rengetegbe került, egy levél többbe, mint anyám egész havi fizetése, érthető, hogy a kórházban nem akarták egy vénemberre pazarolni...

Nagyapám kijött a kórházból, és valószínűleg meglegyintette a gondolat, hogy lehet, hogy nem halhatatlan, mert alighogy egy kicsit erőre kapott, nekiült, és megírta az életét. Sok-sok sárga, kockás füzetben. Bármi szóba került később, csak legyintett: megírtam a izémben. Így nevezte a memoárjait, az életregényét. A izémben – soha nem mondta ki a címét. Mi pedig eltanultuk ezt a szót és ezt a szemérmes dühöt, ha az életünkről van szó. Megírta a izéjében az apja történetét is. És egyszer csak hallom – anyám áll két szoba között, és bekiabál: – Miért nem írtad meg rendesen? – Bolond vagy – mérgeledik nagyapám –, nem fogom az apám emlékét bekoszolni. – De az érdekes – kiabál anyám –, sokkal érdekesebb, mint ez, és szebb is. Mit kell rajta szégyellni!? – Na. Így tudtam meg, hogy nagyapám elhallgatott valamit. Hogy van egy folt ebben a történetben. Úgy látszik, ez nagyapámat annyira bántotta, hogy később leült, és megírta a maga javított kiadását, de lehet, hogy nem így történt. Nemrég találtam egy sárga füzetet, és csodálkozva láttam, hogy így kezdődik: „Peti unokám unszolására megpróbálok apám életéről írni valamit, amire még emlékszem.” Érted? Hazudtam neked, amikor azt mondtam, hogy tizenöt-húsz éve gondolkozom ezen a témán, világos, hogy legalább harminc éve, máskülönben minek „unszoltam” volna szegénykét? Elhoztam ezt a füzetet, hogy megmutassam, és felolvassak belőle: „mint mennyből az istennyila, csapott le anyámra a hír, hogy apám Amerikába szökött. Ezt, mint később kitudódott, azért tette, mert hiába tanult, álnok volt a hiedelem, hogy végrehajtható lehet. Erre, ezek után ő teljesen kilátástalannak látta a sorsát. Hát bosszút állt. Amikor egy nagyobb összeget vitt a fegyencekkel Illavára, leugrott egy kis állomáson, és eltűnt, és a pénzt az Amerikába való utazásra használta föl”. Érted. Ellopta a megye pénzét, abból szökött meg. Szóval volt a családkban egy bűnöző. Nagyon szép, kerek történet, igazán regénybe illő, tragikus szép történet a becsületes, családját szerető kishivatalnokról, akiben ki tudja, mi munkált, mennyi keserűség, gyűlölet... A rapidíjas írnok lázadása és szökése – azután megérkezik New Yorkba, összeesik, és meghal. Körülbelül tizenöt éves voltam, amikor megismertem ezt a történetet, tíz-egynéhány évvel később már dolgozni kezdtem rajta. Megírtam egy-két jelenetet. Nagyon rossz volt. Minden elvetélt darabom éjszaka kezdődik. Valaki felébred éjjel. Már a szakdolgozatomat is ebből a képből bontottam ki, *Végzet és vakasét*, ez volt a címe. És arról szólt, hogy ugyanazt a történetet bohózatnak és tragédiának is meg lehet írni, attól függ, hogy a felejtésről szól-e vagy az emlékezésről. A kiindulóképem az volt, hogy valaki fölébred, kibotorkál a vécébe, és mondjuk, átesik egy széken, ami máskor nem volt ott. Direkt választottam egy ilyen egész kicsi szerencsétlenséget, egy szokatlanságot csak. Átesik a széken, elterül, feltápáskodik, nem tudja, hogy mászott oda elé az a szék, máskor mindig akadály nélkül kitotyogott, és most ettől a felborult széktől meg a fájdalomtól, hogy beütötte az állát vagy a könyökét, hirtelen minden olyan bizonytalanává válik, idegenné. Például nem találja a villanykapcsolót, az is odébb mászott a falon. Azután persze megtalálja, felgújítja, kimegy a vécére, visszajön és – visszafekszik. Vagy nem. Ha visszafekszik, lehet, hogy reggelre el is felejtí ezt az éjszakai misztikus kalandot a székekkel és a villanykapcsolóval. Másnap, a derűs reggeli fényben ugyan minek emlékezne rá, nem igaz? De az is lehet, hogy nem fekszik

vissza, vagy ha visszafekszik, hánykolódni kezd, fölkel, rágyújt, iszik valamit, és az a furcsa idegenség, ami váratlanul elfogta, amikor a bútorok és villanykapcsolók fellázadtak ellene, ez a furcsa, kis szurkáló idegenség csak nem akar elmúlni, és minden gondolatába belemászik. Hol vagyok – föl kell tenni a kérdést, és ebből jön a következő: ki vagyok. És ki fekszik itt mellettem. És a világban miért van dögvész. És miért vertem agyon azt az öregembert ott, a kereszttúton, sok-sok évvel ezelőtt – már el is felejtettem, most hirtelen eszembe jutott. Ott ül, cigizik, issza a sört, üt-vert a szíve, légszomja van, és reggelre szépen összerakja, hogy megölte az apját, és az anyját vette feleségül. Lehet, hogy az egész csak egy érzet, egy paranoia, de már késő, mire bekukucskál a nap első sugára, csorog a vér az arcán, kiszúrta mindkét szemét.

Egy ilyen éjszakai képből indultam ki. Móricz fölébred, kimegy pisilni, elbotlik a székben, elterül, fölkel, keresi a villanykapcsolót – hoppá, hol volt akkor még villanykapcsoló? Mindegy. Kimegy, visszajön, lefekszik, hánykolódik, fölkel, meggyújtja az olajlámpát, odaül az asztalhoz, és ír egy feljelentőlevelet. Egy kis újságcikket, amelyben bemártja a főnökét. Róza mit sem sejtve alszik. Egyedül a tízéves Elemér veszi észre, hogy az apja körmöl. Összenéznek, Móricz odaszól: – Aludj. – Elemér az egyetlen szemtanúja, hogy az apja gazemberré változik. Másnap reggel beteszi a levelet egy borítékba, és névtelenül elküldi a Szegedi Hírlapnak. Azután harmadnap issza a kávé, és a felesége orra alá nyomja az újságot:

– Na, ezt olvasd...

– *Szerencsétlenség a viharágýúknál...* te jó ég!

– Nem azt, alatta...

– *Egy végrehajtó két élete...* Mi ez?

– Olvasd – mondja Móricz.

Róza olvas:

– Egy szót sem értek belőle...

– Szívem, olvasd el még egyszer – Móricz nyugodtan eszeget.

– Ki az az Imrich Viktor, micsoda név!

– Imrich Viktor gyógyszerész, aki a végrehajtás során ennyi meg ennyi összeget fizetett be...

– Világos, ez ide van írva. És akkor?

– Nem érted?

– Értem, már megint bemocskolnak valakit...

– Ez azt jelenti, hogy az Angyal sikkasztó.

– Lehetetlen! Te ezt elhiszed, Móricz?

– Engem senki nem kérdezett.

– Én kérdezlek...

– Nézd, az Imrich Viktor valóban befizette, én állítottam ki a nyugtát...

– Te jó ég!

– Nyugi. Én állítottam ki a nyugtát, de a pénzt az Angyal zsebelte be.

– Neked nem lehet bajod?

– Mondom, hogy nem. Én csak ülök, és írok. Ülök... írok.

– Az Angyal... olyan becsületes embernek látszik...

– Mint egy angyal. Mind annak látszik, édesem.

– Tanúskodnod kell...

– Attól még messze vagyunk...

Róza nem hülye. Érzí, hogy itt valami nem stimmel. Hogy lehet, hogy Móricz eddig soha nem beszélt arról, hogy az ügyészségen lopnak?

- Te láttad, amikor eltette a pénzt?
- Eltette, nyugodj meg.
- Láttad?

A jelenet végére Róza megérti, hogy a férje írta a feljelentést? Persze, idáig kéne eljutni, mert akkor lenne érdekes. Veszekedés, csúnya veszekedés, Móricz elrohan.

Tessék. Volt egy történetem, és alighogy elkezdtem megírni, nyomban hozzátettem valamit: egy aljasságot. Miért nem volt jó nekem a nagyapám meséje, hogy Illavára menet a vonaton egyszer csak elfogta valami hangulat, meglátott egy furcsa tájat, valami teknős alakú sziklát, vagy meglátott egy magányos kecskét legelészni – és fogta magát, és leszállt a vonatról, ennyi. Semmi előzmény. És amikor ott maradt egyedül, akkor jött rá, hogy ezzel a szabadsággal most kezdenie is kell valamit. Zsebében az ügyészség pénze, a vonat elment, na és lelkiismeretes ember lévén végigcsinálta, amit elkezdett...

Ez így nagyon szép, sőt hihető, hiteles. Mégis, alighogy hozzáfogtam, nyomban kiirtottam, ami a legszebb volt benne, ezt az önkéntelenséget, álmatag szelídséget – hogy Móricz magától értetődően, szinte véletlenül vészett el vagy talált önmagára egy ismeretlen felvidéki vasútállomáson.

Megpróbáltam előlről kezdeni, és tisztára mosni a dédapámat, de nem ment, a történet írta magát tovább: egyszer csak észrevettem, hogy Róza is felébredt, és figyelte Móriczot, ahogy ott szöszmötöl.

– Mit csinálsz?

Móricz nem mondja meg, hogy feljelentőlevelet ír, ehelyett kiteríti az újságot, és mintha onnan olvasná, felolvassa a pizskozatot. Róza közbevág:

- Ki írta ezt a mocskot?
- Nincs név.
- És te ezt elhiszed?

Nagy veszekedés, alig alszanak valamit, reggel Móricz elrohan, Róza keresi az újságban a cikket – nem találja, lapozza, nem találja, nem érti – hirtelen megérti –, megrémül. Egy pillanat alatt felfogja, hogy ez az ember már nem az, félelmetes.

Emlékszem, amikor egyszer a gyerekszobában autókáztam, nyílt az ajtó, és bejött egy rémmanó. Világító golyófeje volt, és vigyorgott, de az volt benne a legszörnyűbb, hogy a bátyámra hasonlított – a bátyám volt, jött a fodrásztól, ahol nullás géppel lenyírták a haját. Vagy biztos hallottál már arról a pokoli réműletről, amit a kisbaba érez, amikor az anyja fölvesz egy új fülbevalót...

Az emberek szeretnek azon gondolkodni: hogy lehet, hogy két ember leél egymás mellett hosszú éveket, megismerik, megszeretik egymást, mondjuk, gyerekkorukban, szerelmesek lesznek egymásba, de mi lesz aztán ezzel évtizedek múlva, hogy maradhat meg, mitől nem lesz unalmas, amikor már minden gondolatát, minden mozdulatát ismered. Pedig nem ez a kérdés, hanem Róza ébredése... Hogy az ember meglátja a másikat, és rájön, hogy ez már nem ő, ez egy rémmanó. Megváltozott. Ezt a félelmet akartam megírni – húsz éve –, de miért? – Nagyon fiatal voltam, miért épp ezt? Nagyon rossz lett, kínlódtam vele sokáig, aztán félredobtam. Semmit nem értettem az egészből.

'86-ban meghalt a nagyapám. Megvárta, hogy Palkó megszülessen, 96 év volt közöttük. Palkó rekedten bömbölt az ágyacskában, Elemér odament hozzá, elkezdett rekedten kornyikálni: – Édes vagy te, kisgalambom, mint a sós pereccc! – Palkó csak még jobban üvöltött, hathetes volt, ezt a rekedt üvöltését kapta örökbe a dédapjától. – Adj

egy pusztit, kisgalambom... – Nagypám elunta, visszacsoszogott a szobájába, hallgatni a Szabad Európa Rádiót.

Influenzajárvány volt '86. március 12-én, biztos nálatok is volt az óvodában, be voltak zárva a kórházak, nem volt látogatás. Érdekes, hogy nem másztunk be a kerítésen. Ezúttal feladtuk, egyetlen pillanat alatt. „Befejeztem” – mondta nagypám is az intenzívén a fontoskodó orvosoknak. Én meg elkezdtem kutatni a régi papírok és levelek között. Volt nagypámnak egy bőrmappája, most nálam van. Ebbe rakosgattam bele, amit találtam. Móricz dédapám két utolsó levelét például. Egyiket a hajóról írta, a másikat már New Yorkból.

Felolvasom neked.

„Drága Kedveseim!

A legnehezebb positionak átestem” – ennek, ugye, semmi értelme: *positionak* – évtizedeket gondolkoztam, miért írta így, most jöttem rá a spanyolviaszra: soha nem tanult meg rendesen magyarul. Idegen volt, és idegen maradt Szegeden, felvidéki zsidó volt ő is, mint a dédapád, de neki tót volt az anyanyelve is. Tehát: „A legnehezebb positionak átestem, – ma hajóra szálltam, – sírva búcsút vevőn Európától, – ahol a legdrágább kedveseim fél árván vissza maradtak. Isten segítségével jobbra fog sorsom fordulni, – megfeszített erővel küzdeni fogom egy jobb sors létrehozásán, csak lelki állapotom már helyre állt volna, folyton egy eddig nem tapasztalt különös érzés körül fogja szívemet, – sírni s folyton csak sírni tudnék” – látod, milyen érdekes? Úgy látszik, évszázadról évszázadra semmi nem változik. Negyven év felett tanulják meg a férfiak a könnyek hedonizmusát. Ez se jelentett idáig semmit, bár tökéletesen értettem, hogy Móricz miért nem tudja abbahagyni a sírást, és milyen tökéletes élvezetet talál benne, még akkor is, ha szégyenteljes, és el kéne bújni a hajón, és beharapja az ajkát, ahogy egy lánytól elleste.

„Utolsó levelem, amelyet... – itt egy rész olvashatatlan. Százéves könny áztatta, ócska pacá? – ...óta valamivel jobban érzem magamat, – hát még te édes Rózám, aki a támadásnak közvetlenül voltál kitéve? De jó volna hazulról valamit hallani, – de még most pontos címet nem közölhetem...” Ez úgy hangzik, mintha a New York-i címét titkolni akarná, de valószínűbb, hogy fogalma sem volt, hová megy.

„Bármilyen is lenne leveled tartalma, – bár nem azt írhatnád, amit én óhajtanék (hogy nem haragszik? megbocsát neki?) –, de leveled mégis képes lenne megnyugvást szerezni sivár életemnek.” – Na látod, ezt is most értettem meg. Ha az ember elkövet valamit, lyukat kell panaszkodni áldozatunk hasába, nem baj, ha nem sajnál meg, csak elfárad: a lényeg, hogy nem veszekszik.

„Nem volt már más mód a menekülésre. Mindent részletesen fogom megírni, mi-helyt rendeltetési helyemre érkeztem, és pénzt is fogom küldeni. Ne búsulj – nem fogsz hiányt szenvedni, – mindent el fogom követni, hogy megélhetésed és drága gyermekeim életfenntartása biztosítva legyen...”

Ebből az ígéretből semmi nem valósult meg. Nem indokolta meg később sem a szökését, miután *rendeltetési helyére* érkezett, egy New York-i hullaházba, és szörnyű nyomorban és szegényben itt hagyta, cserbenhagyta a feleségét és a gyerekeit.

„Elemérkém és Jenőkém tanáraival folyton érintkezésbe leszek” – képzeld el, amikor Róza elolvasta ezt a sületlenséget! „Angyal és Újházi az egész czakumpakkal csúnya helyzetbe kerülnek...” (Később kinyomoztam, az ügyészségi főnökei voltak.) „...és ezen körülmény valamivel enyhébb szebb világlatba fogja tettemet helyezni. Különben egy 5 év múlva akadálytalanul visszatérhetek” – szerinted tényleg hitt ebben? Elhitette ma-

gával, vagy csak a feleségét akarta ilyen hülyén vigasztalni? Nagyon furcsa az utolsó mondat: „...ha ugyan itt nem maradnék”.

Biztos nem a halálra gondolt. Olyan ez az utolsó mondat, mint egy arculcsapás. Egyetlen szóval sem utal rá, hogy kihozatja őket.

„A hajó megy, isten veletek.”

Te elhiszed ezt a levelet? Zavarodott ember kapkodása, bőgő ember kapkodása – vagy van benne valami tudatosság, hogy *valamilyennek* mutassa magát? Nagyon sokáig nem értettem, és látod, még most sem tudom megfejteni. De azt hiszem, valamit azért már megértettem ebből a kettősségből, hogy szívhez szólóan könyörög, hogy a felesége jó szívvel gondoljon rá, engedje el, legalább utólag, fűt-fát ígér cserébe, az eget is leha- zudja az égből – a végén pedig odaveti nyeglén: „ha ugyan itt nem maradnék”.

Felolvasom a másik rövid képeslapot is, amit a gyerekeinek írt, már New Yorkból. Valójában ezt is Rózának írta:

„Aranyos fiaim! Érzem és tudom, hogy sokat de nagyon sokat beszélnek most rólam. Nem sokára ismét együtt leszünk. Epedve várom mama sorait. Legyetek szót fogadó fiúk. Csókol apátok.”

Látod, már nem mer egyenesen Rózának írni.

Ezt a levelet majdnem egy hónappal a szökése után küldte el. Két dolog foglalkoztat. Az egyik, hogy Róza nem írt neki. Még egyetlen sort sem kapott hazulról. Fogalmam sincs, mennyi idő alatt ment akkor a posta a tengerentúlra, de az az érzésem, Móricz túlságosan türelmetlen volt. Megérkezett New Yorkba, szállást talált, megírta a *czímét*, szerintem egy hónap alatt akkoriban nem jöhetett válasz, legalábbis semmi szín alatt nem jelenti azt, hogy „nem írnak neki”. De van egy olyan romantikus feltételezésem, hogy később sem kapott egyetlen sort sem Rózától, különben nem rogyott volna össze az utcán. Egy hollywoodi filmben ezt úgy csinálnák, hogy miközben elszállítják a tetemét a csődületből, a postás levelet ad át a szállásadónőjének. De lehet, hogy pontosan így történt, az is lehet.

Amit még említeni akartam a második levél kapcsán, hogy egyetlen letisztult szenvedésről szól: a gyerekei most rosszat hallanak róla. És talán rosszat gondolnak róla. Minden bizonnyal.

Menjünk tovább. Ne időzzünk annyit Móricz rászáradt könnyektől mocskos, bőgéstől férfiatlanul eltorzult pofájánál. Képzelheted, micsoda élvezet volt számára ez az újfajta részegség – maga a Paradicsom!

Már ismertem ezeket a leveleket, amikor az első, nagyon rossz jelenetet, amit az előbb felolvastam, elkezdtem írni '86 körül, de lehet, hogy korábban. Nem emlékszem. Azután megírtam – várj csak – kábé két-három darabot, de mindig vissza-visszatértem a dédapámhoz, mindig az volt a kályha, ahonnan elindultam, aztán írtam csepeli kocsmákról, ormánsági beás cigányokról meg másról, és egyszer, sok évvel később, amikor megint visszatértem a *kályhához* melegedni, eszembe jutott az a kézenfekvő gondolat, hogy megnézem a korabeli szegedi újságokat, hátha találok valamit...

A dédapám második levelén volt egy dátum: júl. 28. Tehát néhány héttel azelőtt történt... Tekergettem a mikrofilmet a Széchényi Könyvtárban:

„Vasárnap: *Viola, az alföldi haramia*. Bérlet, félhelyárakkal...”

„Szombat: *Sötétség*. Péntek: *Egyenlőség*. Márkus Emília vendégszínház, bérletszűnet, fölemelt helyárakkal.”

„Tegnap este a nemzet nagyasszonya lépett föl a V.H.O.Sz. (Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége) estélyén, mely az előkelő közönség és művészi színvonal tekintetében ma-

gasan kiemelkedett az utóbbi évek szórakozásaiból. A műsört a honvéd gyalogezred zenekarának nyitánya vezette be, majd Jászai Mari *A béka* című költeményt szavalta el pompás művészzettel, ezután...”

„Ma este hat óraker a vasúti munkások az egész országban lezárták a pályaudvarokat, az összes lámpákat leoltották...” – Pechemre épp ezekben a napokban kezdődött az első nemzetközi vasutassztrájk, melyhez a MÁV is csatlakozott. „A Csikós vendéglőben ma mintegy ezer ember gyülekezett. Mizsley mérnök kijelentette, hogy a vasutasok győzelme csupán órák kérdése. (Éljenzés.)” Napokon keresztül az újságok szinte kizárólag a sztrájk híreivel voltak tele. „Este már több tízezer ember sereglett a Csikós vendéglőbe, és nagy éljenzéssel fogadták a bizalmi emberek által Budapestről hozott híreket... A kormány hajlandónak mutatkozik tárgyalni a memorandumról... Megengedték a vasúti szövetség megalakítását... A vasutasok írásbeli amnesztiát követelnek a mozgalom vezetőinek... A megegyezést a T. Háznak kell szentesíteni...” „Eltűnt vagy megugrott? – Biró (Bergl) Mór, a helybeli kir. ügyészségnél alkalmazott díjnok nem jelentkezett hivatalában, honnan érte küldtek lakására, de ott sem volt található. Biró (Bergl) Mórnál mintegy 1600 korona körüli hivatalos pénz volt, s így az ügyészség rendkívül érdeklődik holléte iránt...” Képzelted izgatottságomat, amikor előbukkant ez a rövidhír. Nagyon reménykedtem, hogy lesz valami folytatása is. Ehhez képest azt találtam, hogy dédapám lejátszotta nemcsak Márkus Emíliát és Jászai Marit, de az egész nemzetközi sztrájkmozgalmat is, és bűnügye néhány napig a város legnagyobb szenzációja volt, sőt a téma még hónapokkal később is előkerült.

Tudnod kell – ugyan miért kéne tudnod? –, hogy ebben az időben Szegeden három újság volt. Mármost ezeknek az újságoknak a politikai irányultsága tökéletesen kirajzolódik annak alapján, hogy hogyan írták le a dédapám nevét.

Szegedi Hírlap: Biró (Bergl) Mór.

Csongrádmegyei Napló: Bergl Móricz.

És az arany középút, a Szeged és Vidéke: Bergl (Biró) Mór.

A saját, hivatalos, asszimilált, szép magyar nevét egyik újság sem használta. Pedig hónapokkal korábban Biró Mór néven jelent meg a neve egy semleges hír kapcsán, tehát amikor még nem volt sikkasztó.

Ennyit az asszimilációról. Az embert fáradt undor fogja el és végtelen unalom, na mindegy.

„Csakugyan megugrott!” – ezzel a címmel kezdi másnap az egyik újság. Másutt meg így kezdik: „Szombaton este az egész városban ama nagyobbyszerű sikkasztásról beszéltek, amelyet egy napidíjas követett el a helybeli ügyészségnél.” A klerikális Csongrádmegyei Napló meg ezzel a címmel ír: „Bergl Mór, a hírhedt”, majd így folytatja: „Aműveltség netovábbi fokán álló XX. századbeli ember lelkületében igen sok van az ősember barbár gondolkodásából.” De inkább a liberális lapból olvasom fel neked ősember-dédapám rettenetes napjának történetét.

„Lapunk múlt számában megírtuk, hogy az ügyészségnél alkalmazott díjnok (ki alkalmilag mint tót tolmács is szerepelt) június 30-án mintegy 1600 korona hivatalos összeg felszedése után nem jelent meg többé hivatalában. Mint még aznap kiderült, a díjnok a pénzüsszeggel csakugyan megugrott! Ugyanis Újházy Sándor kir. ügyész reggel 8 óraker egy 1200 korona bűnügyi átalányról szóló nyugtát adott át Balog Károly ügyészségi szolgának azon meghagyással, hogy hozza el az adóhivatalból. Biró (Bergl) Mór díjnok – úgy látszik – ezt élesen megfigyelte, és e pillanat lehetett döntő elhatározására, mert a szolgához így szólt: Csak adja ide azt a nyugtát, majd elhozom én az adó-

hivatalból, hol úgylis a fizetésemet akarom felvenni. A hiszékeny szolga lépre ment, sőt örült a felkínált szívességnek, miután a házban lakó Szekfű Ignác ügyvédnek akart segíteni a szőlőbe való kihurcolkodáshoz. Újházy Sándor eközben a törvényszéki tárgyalásokkal volt elfoglalva. Mihelyt visszatért, előszólitotta a szolgát, hogy a pénz átvegye. A szolga azt felelte: A pénz Biró hozta el az adóhivatalból! De hát hol van Biró? A szolga bejárta a hivatalos helyiségeket; de bizony Biró (Bergl) Mór nem volt seholl! Az ügyész utasítására a szolga tovább kereste, mégpedig oly formán, hogy kiállt a kapu elé, és onnét leste, hogy mikor méltóztatik neki jönni. Majd további utasításra elment a kórházba, megkérdezendő, vajjon nem járt-e ott a delikvens, ki állítólag ideges főfájása miatt gyakran villamoztatta a fejét. Benézett néhány snapszbutikba is, ahol Biró (Bergl) Mór rendes kuncsaft volt, és ekstrapohárból itta a pálinkát. Újházy Sándor ügyész, ki felhalmozott teendői miatt megfélemedezett a dologról, eltávozott étkezni, és csak d.u. 2 óraker, mikor hivatalába visszatért, kérdezősködött újra a pénz után, majd a gyanútól megkapatva bérkocsit hozatott, és Biró (Bergl) Mór palotai út 12 szám alatti lakására hajtattott. Biró Mórné (szül. Strauss) a hozzá intézett kérdésekre előadta, hogy férjét reggel óta nem látta, délben nem jött haza, és ő maga is aggódik holléte iránt. Már akkor nyilvánvaló lett, hogy Biró (Bergl) Mór a felszedett pénzzel együtt elpárolgott. Az ügyész a rendőrséghez fordult, mely azonnal hozzálátott a nyomozáshoz, és esti 9 órára kitudódott annyi, hogy Biró d.e. fél 10 óra után meglehetősen ittas állapotban a 31-es számú egyfogatú bérkocsin a vasúti állomásra hajtattott, azonban elutazni már nem tudott, mert időközben az összes járatok leálltak a sztrájk miatt. Amikor ezt Biró megtudta, kiabálni kezdett, hogy megvásárolja ezt az ócskavasat, mármint a pályán veszteglő mozdonyt, majd elrohant. Azóta senki nem látta. A rendőrség azonban nagy erővel nyomozza, és köröző táviratokat küldött szét a környéken, így a peches sikkasztónak bizony vajmi kevés reménye lehet arra, hogy egérutat vegyen és kicsússzon a csendőrgyűrűből.”

Az első megdöbbenésem nyilvánvaló. A saját családomban tanúja lehettem, hogyan képződnek a legendák. Semmi nem igaz hát a romantikus illavai utazásból a rabokkal. Tízéves volt nagyapám, amikor ez történt. Soha semmit nem mesélt erről a napról, amelyen a rendőrök és újságírók egymásnak adták a kilincset, és az egész város az apjáról beszélt. És hová kellett azt eltemetnie, hány év telt el, amíg emlékezete festői ecsettel kidolgozta az illavai utazás képeit? Hány év? Lehet, hogy egy sem. Megpróbálom elképzelni – nem olyan nehéz, Jakab most tízéves –, a tízéves Elemér nagyapám hazamegy az iskolából, gyanútlanul hazamegy, a lakás tele van egyenruhásokkal, a szülei szobája feldúlva, az irattartó kipakolva, a szekrény kibelevve, az ajtó becsapódik, az anyja kiabál, kirohan, egy bácsi visszakíséri, a nagyapja, az öreg Strauss Salamon ül a sarokban, eltakarja az arcát, és azt mondogatja: – Tízéves voltam, mikor elment az apám, ma már a fiam lehetne, de még ma is milyen kellemetlen érzés, hogy nincs apám... – Egy hórihorgas fekete bácsi, a Csongrádmegyei Napló, lehajol a kis Elemérhez mézesmázos mosollyal, mint egy csótányhoz: – Mesélj, fiacskám az édesapádról, vert, ivott? Hányszor vert meg hetente? Mit csinált, ha részeg volt? Anyukát bántotta? Sok pénz volt, vagy nem volt pénze?

Nem hiszem, hogy bárki vette magának a fáradságot, hogy leüljön a gyerekekkel, és azt mondja: nézzed, Elemérke, ez meg ez történt... De a gyerek nem hülye, mondom, ismerem Jakab bölcs, öreg arcát, pontosan tudja, mikor kell kopognia, mikor kell láthatatlanná válnia, és közben mindent lát és értelmez, persze a maga logikája szerint. Tízéves dédapja, Elemér is rögtön megérti, hogy az apja valami nagyon idegenszerű, „hivatalos útra” ment, és neki a hivatalos út abban a képben jelenik meg, amikor rabo-

kat kísér Illavára, hiszen egyszer-kétszer ő is vele utazott. Korábban azt hitte, apjáié a vonat. És Elemér rohangászott az udvarban: – Itt megy a galántai gyors-s-s-s-s! – Azután felnőtt, megöregedett, de az apja szökéséről soha nem tudta meg az igazságot, ami emléket hordozott felőle, az nem volt más, mint gyermeki képzelet.

Ültem a Mikrofilmtárban, és éppen olyan ideges lettem, mint ma, ha egy lapot olvasok, mert a cikkek tele voltak hazugsággal, ellentmondással. Egyrésztől azt írják, hogy főnökei olyan elégedettek voltak vele, hogy kérvényt adtak be, hogy felemelhessék a fizetését (tessék, ő meg ilyen hálátlan...), másrésztől azt írják, hogy közismerten részeges volt, és már azelőtt is sikkasztott. Nagyapám soha nem mesélte, hogy apja részegeskedett volna. Ehhez az utolsó napjához persze hozzátartozik a mámor, sőt talán a delírium is. Ugyanúgy hozzátartozik, ahogy az a látszólag értelmetlen cselekedet, hogy a szökés előtt még visszalopódzkodott a hivatalába, és a helyére rakta a pénztárkönyvet. Azután az állomásra hajtatott, ahol épp abban a pillanatban kitört a történelem első vasutasztrájkja, és Móricz megértette, hogy ő a legnagyobb balek a világon. Erre elment, és leitta magát. És lehet, hogy ebből az utolsó nagy vedelésből keletkezett a hírlapi kacsa, hogy rendszeresen *eksztrapohárból* védte a pálinkát? Szerintem nem. Biztos már korábban is ivott, és valóban pénzek ragadtak a kezéhez, ahogy írták, hogy „napvilágra jöttek korábbi hunczutériái”. De miért csak most jöttek napvilágra? Nyilván mert nemrégiben követte el azokat. Elindult a lejtőn, egyik kis stikli a másikat követte... Az emberi szellem legnagyobb teljesítménye, Einstein előtt, a relativitás egy genetikus ősfarmája: a *késés*, gondold el, az állatok nem tudnak késni, képtelenek rá. Akkor született az ember, amikor az első majom elkésett valahonnan. A késés világtörténelmi hatásairól könyveket lehetne összeírni, de most csak arra az egy varázslatára gondolok, hogyan képes bűnözőt formálni az ártatlanból. Mindig azt mondd magadnak, „majd holnap megadom”, majd holnap, holnap... amíg hiszel a *holnapban*, addig becsületes, korrekt embernek tartod magad, aki természetesen holnap az utolsó fillérig visszafizeti – egész addig, amíg föl nem ébredsz a rács mögött mint tolvaj sikkasztó. Biztos vagyok benne, hogy Móricz is azzal áltatta magát, hogy majd holnap valahogy... és akkor minden jóra fordul. Az újságokban arról is szó van, hogy gyakran elkéredzkedett a munkából, mert ideges fejfájásai miatt a fejét *villamoztatta*. A kórházban viszont nem tudtak róla. Ez is hazugság lett volna? Nem is fájta a feje? Nem a kórházba járt? Akkor hová? Vagy tényleg járt a fejét *villamoztatni*, csak aznap nem volt, és ez már persze úgy került a lapba, hogy soha, mert úgy érdekesebb? Ismerjük, hogyan gyilkolnak a hírlapírók, akik azt is leírták, hogy három gyermekét rendszeresen verte. Nem verte rendszeresen, és nem is volt három gyereke. Vagy volt?

Tessék, itt egy egyszerű, unalmas kishivatalnok – tele titokkal. 1900-ban Móricz negyvenéves volt, akár Csehov. Hét évvel fiatalabb nálam. És most úgy érzem, Móricz dédapámnak nincs már titka előttem: a füle mögé látok, minden részegségét, rémületét, gyűlöletét ismerem. Például tudom, hogy tényleg fájta a feje, és hogy tényleg járt *villamoztatni*, de persze mégse járt. Egyszer-kétszer odament, aztán rájött, hogy sokkal gyógyítóbb, ha a kezelés helyett inkább elkószál valamerre, és egyedül van kicsit. Csakhogy nem lehetett egyedül se. Hahn Babette...

Amikor megtaláltam az újságcikkeket, az első öröm után nagyon elkeseredtem: milyen kár, hogy megtaláltam, mennyivel unalmasabb, hétköznapibb ez, mint a nagyapám verziója. Ugyanakkor éreztem persze, hogy a valós történet erősebb, bár tényleg dísztelenebb.

(Folytatása következik.)

Norman Manea

ÉRZELMEK ISKOLÁJA

Vallasek Júlia fordítása

Esett. A hölgy a Gheorghii Dimitrov keresztvezetésnél állított meg. A Lacul Tei felé menő villamos megállója felől kérdezett. Amikor megbillentette hatalmas, piros esernyőjét, megismertem. A szőke Alfandari doktorné! A filmszillag ezer évvel ezelőtt, egy nyári délutánon vágódott be a hollywoodi stúdiókból nyomorúságos, szűk és sötét kis konyhánkba, az ötvenes évek Bukovinájába. Akkor magam is vörös nyakkendő, vörös pionírjelvényes sztár voltam, aki vörös szavatokkal és szónoklatokkal lelkesítette a tömeget. A Hollywoodból érkezett hölgyet is beleértve, aki pár évvel később visszatért a fővárosba, az ő Hollywoodjába.

Nem felejtettem el sem a színésznő hangját, sem a szavait: „Meg szeretném ismerni ennek a fiúnak az édesanyját.” Anya meglepődve, félénken törölgette műanyag kötényébe a kezét.

Most a hajdani sztárok egymás mellett álltak a Lacul Tei felé haladó 17-es villamos megállójában. Azonnal igazoltam az értékes információt: igen, ez a Lacul Tei irányába menő 17-es villamos megállója.

Nézem: Alf doktorné, a Bukarestben töltött diákévek idején aktuális szeretőm édesanyja, fiatalabb, karcsúbb kiadásban.

A pármai felöltő, így kellett neveznem a nagyszerű, homokszín mohairpelerint, amely gyöngéden takarta testét. Szép, igen, volt ebben az ismeretlenben valami egy filmszillag egzotikus szépségéből, miközben valamilyen provokáló cinkossággal mosolygott. Simone Signoret és Marilyn Monroe fura keveréke. Gyökeret vert a lábam, nem tudtam mozdulni, mintha én is a 17-es villamosra vártam volna.

Esett, nem esett, mintha elállt volna. A hölgy ernyője be volt csukva, kecsesen forgatta az ujjai között. Fiatalosan megrázta aranyhaj-sisakját, és újra végigmért. És ismét rám mosolygott. A következő pillanatban belém karolt. Kicsit magasabb volt nálam, távolodtunk a megállóból. A filmről beszélünk, amely a Marx–Engels sugárúton levő, dokumentumfilmeket játszó moziban volt műsoron, egyéb cél híján oda tartottunk.

A fasizmus igazi arca volt a címe a szovjet dokumentumfilmnek, amelyről közben kiderült, hogy előző héten már mindketten láttuk. Furcsa, hogy épp ezt a filmet... nem túl szórakoztató téma egy első társalgáshoz. A hölgyet éppúgy megrázta a film, mint engem, és hajlandó volt újból megtekinteni. Igen, érdemes újra nézni azt a sok közvetlen valószínűséghez kapcsolódó, szubverzív utalást, tényleg, mennyi megbeszélni való jelenet.

– Zsidó vagy, ugye? – hallatszott a színésznő hangja.

Nem tetszett a kérdés, akkor inkább a filmrajongók cinkossága. Miért lennék zsidó? Nem olyan az orrom, nincs akcentusom... csak azért, mert belementem a fasizmusról való beszélgetésbe? A film nem is a fasizmusról szólt!

Még ilyen bűnös időkben sem érdekel senkit ebben az országban a fasizmus vagy a kommunizmus? Nem érdekel senkit, de senkit, kivéve engem meg a szép ismeretlent, aki megszólított?! Vajon polgártársaink mind hedonista léhűtők maradtak, akiket a tréfa, a bor, a nóta és a mindennapi kis ügyeskedések érdekelnek?

Zsidó? Mi közöm a zsidókhoz? Saját magamhoz is alig van közöm... Elég nekem, ha békén hagynak egy sarokban lélegezni. Egy szuszra szavaltam el az idézetet.

A hölgy hosszan nézett, nem sejtette, hogy ezek nem az én szavaim, a *Kafka* név nem tette volna súlyosabbá őket. Biztos voltam benne, hogy nem ad nagyobb szerepet a társalgásnak annál, ami megilleti.

– Filozófus vagy kereskedő?

Tehát nem vett tudomást a válaszról, figyelmetlenül folytatta a vidám eszmecsereét.

– Ez a két kategória létezik, nemdebár? A férjem kereskedő. Úgy tűnik, te a másik kategóriába tartozol.

Mindkettő a szabadság mestersége, idegenek a szocializmus igazi arcától, kis híján ki is kiabáltam, ami a fejemben járt. De az ember nem adhatta ki magát ilyen meggondolatlanul egy ismeretlennek.

Igen, a hátrányos helyzetű csoportba tartoztam, nem tagadhattam. Megálltam, és én is hosszan figyeltem. Elmosolyodott, és kezet nyújtott:

– Alice Aslan.

Örmény névnek tűnt... Igen, az örmények jó kereskedők, de nem láttam, hogyan kapcsolódik mindez hozzám. Az Alice keresztnév nem árult el semmit. Szőke haj, nagy, nedves, zöld szempár, hollywoodi öszkép? Kozmopolita szépségklisé.

A következő órák során, amíg az esőben megtisztult utcácskákön sétálgattunk a Călărăși út felé, a Sihleanu utca közelében, ahol Iacobi doktornál laktam albérletben, majd a Szabadság park körül, életrajzi részletekkel ismerkedtem meg. Egyedül élt. Férje átszökött a határon, kellemesen berendezkedett valahol külföldön. Remélte, hogy ő is mihamarabb kijut hozzá. Addig gyanús, átmeneti személynek számított. Szerény, de tisztes módon kereste meg a betevőt: pénztárosnő volt a Bălcescu úti KALÁSZ üzletben.

Ismertem a helyet, a KALÁSZ a Román–Szovjet Baráti Társaság Szövetkezeti Könyvtára mellett volt, ahova naponta eljártam. Remek túrós és húsos batyuk!... A vendégek nem is sejtették, hogy rövidesen a könyvtár is, a sütemények is eltűnnek.

Nem, nem vettem észre a hajdani „kizsákmányoló osztályok” e nagyszerű képviselőjét a KALÁSZ pénztárgépénél. A többi egzotikus páriához hasonlóan ez a hölgy is könnyedén beszélt arról, hogy milyen nyomorúságos módon keresi mindennapi kenyerét.

Beesteledett, behúzódtunk egy-egy sarokba vagy a park bokrai közé. Hosszú csókok a sötétség rejtekében.

Rachel, suttogtam az ölelésektől megrészegülten, Rachel... így neveztem az ismeretlen nő ajkát, keblét, nevét. Nevetve tiltakozott az ismeretlen név hallatán, elfogadható diákos túlzásnak tartotta. Rachel, Rachel, a francia, az afrikai, a zsidó, a vörös... Nem, nem volt francia, afrikai vagy zsidó. Román nő volt, igen, sosem hallott Alfandari doktornéról, képzeletbeli anyósomról egy vérfertőző viszonyban, sem a vörös Rachelről, Thibault doktor szerelméről, aki Roger Martin du Gard regényéből hirtelen testet öltött előttem.

Az irodalmi álmodozások erotikával való keveredése nem ért véget a kamaszkorral. A bukaresti könyvtárak csak fokozták a szédületet. Egy-egy ismeretlen nő hosszú, magányos követése többnyire ugyanazokkal az ostoba, minden drámaiságot nélkülöző kudarcokkal végződött. A doktornő lánya, Ela Alfandari maga is tanulni érkezett Bukarestbe, ő lett kora diákkorom szerelmi maszturbálásainak alanya. Gyors, olykor meg ájulásig elhúzott előjátékok a kisasszony szobáskájának keskeny ágyán, amelyeknek azonnal vége lett, mihelyst a férfiasságot már nem lehetett kordában tartani. A vadmacska ki-merülten, rémülten húzódtott vissza. A névtelenség szabadsága – erről álmodott a Bu-

karestbe érkező vidéki gimnazista. Széles utcák, nedves aszfalt, az üstökös mágneses vonzása azonnal magával ragadta az embert. Hosszú, hiábavaló séták a színházból, mozi-ból, könyvtárból vagy fodrásztól távozó ismeretlen után. Félénk, néma vadászatok. A követő borzongva várt valamilyen apró, diszkrét jelre, amely arra mutatna, hogy őt magát is követik. A felgerjedt évszakok lírai pompájában a szimat kétségbeesetten térképezte fel a várost. A pillanat arca: a munkásnő sápadtsága, aki levetkőzött, majd büszkén, felháborodottan, pajzsot emelve hirtelen újra felöltözött, a törülköző, amellyel szilveszter éjszaka, amikor a katona valahol messze szolgálta a hazát, az őrnagy felesége gondosan megtörülte magát, a tangóénekesnő szőrmeköpenyének redői, amelyek maguk után vonszolták a beleegyezés jelére vágyó magányos fiút, a hisztérikus tapizásokért betegesen rajongó lapos mellű könyvelőnő nagy, előreálló fogai.

Egyszer, egy péntek délután, amelyet a Széplány utca 20. szám alatt töltött, ezt a címet suttogva adták tovább egymásnak a diákok.

Be kellett menni egy udvarra, az ajtó a személyzeti lépcső felé nyílt. A lépcső alján kopott eleganciájú öreg üldögélt egy háromlábú zsámolyon. Beszedte a díjat, 25 lejt, és megadta a jelet a bejutásra. Szobácska az első emeleten. Hosszú, virágos ágytakaróval borított ágy. A széken egy vizeslavór. Az ágyban Rabelais cselédlánya mosolyogva. Széles, sápadt arc, nagy, fekete szempár. Zsíros, boglyas haj. Rutinos vigyor. Az, akitől a címet szerezte, minimális felvezető információkkal is szolgált: a tiszteletre méltó kurva egy katonai motorbajnok neje, akinek titokban így gyarapítja a jövedelmét.

A nő jelt ad, az ügyfél levetkőzik: kabát, pulóver, cipő, ing, nadrág. A nő keresztülhúzza hálóingét a fején: meztelen.

Feláll az ágyról, közelebb lép, mezítláb. Két nagy láb, vastagon pirosra mázolt nagy körmök. Széttárja a lábát. A diák mozdulatlanul vizsgálja a nagy, csúnya körmöket a nagy, csúnya lábon. A nő ismét felmászik az ágyra, az ügyfél pedig felmászik a nagy, csúnya nőre, puha, izzadt mellére. Ragacos nagy tenyere az ügyfél lába közt, anyás szavak, ujjak próbálják felébreszteni. Egy pillanat alatt felgerjed, majd ugyancsak egy szempillantás alatt örege, erőtlően lelohad.

Rachel mást ígért. Távol urától, a kereskedőtől, királynői pármai köpenyébe burkolózva végre elégeti a görcsös évek terhét. Az ismeretlen, aki nappal a KALÁSZ pénztárosnőjének álarca mögé bújt, végre gondjaiba veszi a filozófiai zsákutcákhoz vonzó diák éjszakáit.

Találkoztunk végre! Szorosan egymáshoz simulunk a merino, mohair vagy ki tudja milyen varázslatokkal bélelt lódenkabát nagy pármai sátra alatt. Sorsunk nemsokára beteljesül! A piros esernyős hölgy legalább olyan türelmetlennek látszott, mint a neofita.

Odaértünk a ház elé. Nem hívott be, nem engedte, hogy még egyszer megcsókoljam, úgy látszik, a szomszédok miatt folyamodott ilyen óvintézkedésekhez. Cigaretára gyújtott, nekem is odakínált egyet a híres Kentekből, a társadalmi szolgáltatások nem hivatalos váltópénzéből. Úgy volt, hogy három nap múlva, szombat este találkozunk. Meghívott szombat estére a lakásába!

Nem fog történni semmi ördögi: az ismeretlen nő nem tűnik el, és nem is gondolja meg magát az utolsó pillanatban. Lesz egy menedékünk, egy ágy, egy sötét folyosó, bármilyen tér megfelel a tűzvésznek. Ezúttal az egyetlen feladat az volt, hogy kivárjuk a szombat estét. Szombat, fél nyolc, Hollywood-alkóv!

A szocialista korszak vidéki fiának szexuális inaskodása nem bizonyult szerencsésnek. Az olvasmányok által siettetett korai kamaszodás ütközött a Forradalommal. A kis, vidéki ripacs körüli frivol tapsok? A lányokkák édesen tolongtak a híresség körül, titokban zsen-

ge ajkukat, nyakukat, zsenge keblük egy-egy darabkáját kínáltak neki. Csak eddig, ne tovább, mert megver anyám... A moziterem sötéte Brindusát, Pusyt vagy Silviát jelentett, és főleg Icát, ő volt a legkevésbé vonzó, de melankolikus és bizarr volt. Vaksötét, suttogások, fehérnemű és epidermisz kapargatása a könyöknél, a hónalnál, a vállnál és lejjebb, lejjebb, szédület, lejjebb, még lejjebb, fájdalom, fallosz, genny. Mater Dolorosa, aki értett a lírai üzenetből, a gettó nyelvére fordította a veszélyt: Pár év, és megöl ez a fiú!

Alf doktor lánya később más szédületekbe avatta be a bódult ifjoncot. A végig nem vitt előjátékok kábulata. Majd a cselédlány klasszikus vendégszeretete... A katonák éjjeli pihenői között Lukrécia jóindulatúan helyet adott a fiatalúr ejakulációinak is... Fiatal testének nem volt sem jázminillata, sem pirított hagyma-szaga, katonaszaggal keveredő nőillat volt.

A filozófiához és nem kereskedelemhez vonzódo fiatalúr nem merte doktor elé vinni a nadrágjában érzett szégyenletes viszketés kérdését. Már nem léteztek magánrendelők, nem volt kivel beszélni a botrányos titkokról, beletörődött, hogy rémülten együtt él a kárhozát vírusaival. Az újságok, a rádió, a könyvek, a gyűlések, a nagy összejövetelek nem az efféle polgári nyugtalanságokról beszéltek. „Minél romlottabbak az erkölcsök, annál szigorúbb a közvélemény...” Az egyre kevésbé forradalmi valóság igazolta a szocializmust nem is ismerő forradalmár, Saint-Just szavait.

A páciens végül mégis meggyógyult, Rachel du Gard pedig szombat este vissza fogja adni a fiatalágba vetett hitét.

A napok hol gyorsan, hol lassabban teltek ugyanannak a viselős, szédült napnak a kitágult hasában. Kétmegállónyi sors a pihenés szent napjáig, amelyet a Láthatatlan, aki maga is megpihent, Szombatnak nevezett.

Napos délután. Szelíd alkonyat, nagy levegőmadarak merevedtek meg az égbolton. A járókelőket nemigen izgatták az ideges, apró, ritkás léptei, amelyekkel újra meg újra végigjárta a Szabadság park sétányait. A másodpercek sietség nélkül teltek, a nyugdíjasok békésen figyelték a félénk ifjú jól megjátszott apátiáját.

A Nifon utca a helyén, a házak ugyanúgy sorakoznak, mint két nappal, húsz vagy harminc nappal korábban. A 28-as szám ugyanott. Semmi nem változott, minden a helyén van, az időtlen idő és a tér pillanatnyi örökléte. Két kőlépcső az egyemeletes prizmaépület bejáratánál. Két egyforma csengő egymás alatt a masszív tölgyfa ajtón. Felettük a név. A mutatóújj megnyomta az Alice Aslan feliratú gombot. Az utca sarkán álló óra hét óra harminchat percet mutatott. Azonnal ajtót nyitott. Szép, noha nem olyan fiatal, mint az első találkozás estéjén. Minden elő volt készítve, semmivel nem kellett sietni. Nem kellett túl hamar kezdeni vagy túl korán befejezni, mondták a szavak, megcáfolva a gyermekien sürgető vad öleléseket. Azért mégis tettek néhány próbálkozást a társalgásra. Banalitás, amely stimulálja a közeledést, a vágyat? Frivol mondatok, az orvosról, aki meg szokta vizsgálni, és vénember létére nem restellte szabadjára engedni a kezét vagy a célzásait.

Jó bor, drága poharak, egy rejtkehelyre húzódo világ csilingelése... A vár benyíló párosodások görcseitől nyögtek, suttogások és sóhajok, sikolyok és nyögések, az összes társadalmi osztály, etnikum és kor átkai. A magánszféra lett az egyetlen vagy, visszahúzódhattunk önmagunkkal, na, hadd lám, itt már nincsenek besúgók, hazugságok, mocsok, gyorsan, gyorsan, mielőtt beözönlenek a bakák.

Senki nem özönlött be Alice Aslan kellemes kis garzonjába. Nem volt itt sem ok, sem kifogás a zaklatásra. Meztelenek voltunk és szabadok, a széles, tiszta ágyon. A kurtizán teljesítette kötelességét, nem sietett, nem kezdte túl korán, és nem állt szándékában

befejezni, csak a vendég zuhant a szélsőséges türelmetlenségből szélsőséges passzivitásba, hagyván, hogy partnere buzgón kiszolgálja őt. A trükkök tették mesterkéltté a testek kinézisét, vagy éppen fordítva, a mesterkéltség felajzotta a szenvedélyt? A gondolat elkalandozott, a test lerokadt, a cinkosság nem erősítette meg a lelket.

A vágy tárgyát végső soron egyszerű meghatározni, ennyit a gondolkodó is tudott. Konkrét, rögeszmés, parasztos, pontos kifejezések, amelyeket a kancára, a kocára, a kutyára és az antilopra használunk. A szerv, igen, az egyszerű, parancsszóként hangzó kifejezésnek kell helyettesítenie a verseket és a romantikus álmokat, gondolta a filozófus, miközben az ajak és ujjak igyekezetét figyelte, amelyeket Rachel a vágytól duzzadó, nyirokkal, nyákkal teli arcon, ajkon, nyelven mozgatott. A dilettáns figyelte a kurtizán reflexeit, ahogy ajkát, kezét, keblét is. A kozmikus elemi forrása, szavalta gondolatban a diák, akit rögeszmésen izgatott a táplálék, amellyel legszívesebben soha be nem telt volna, és amelyet most valami gazdagabbra cserélt, legalábbis Rachel ezt próbálta bebizonyítani. Súlytalanság, igen, nem elhanyagolható kifejezés sem az erotikus lélektanban, sem az epikában. Van, amikor megy, máskor nem nagyon vagy egyáltalán nem, még ha a kihívások ugyanolyannak tűnnek is... és nem a filozófia gyógyítja a csalódást. A cigaretta sem, noha Alice sokat szívott, és végül én is többet szívtam, mint amennyit bírok. Hajnalban távoztam, minden vágy kiszáradt belőlem. Spleenesen görnyedve, egy szál cigit füstölve, amit Alice erőltetett a számba. Oda nem illőn, kizsigereleten, megcsömrödve, a szépség elvárásai és igyekezete által letaglózottan. Kielégíthetetlenül és szemérmetlenül azon a hosszúnál is hosszabb éjszakán ő maradt birodalmának, a csodák országának szép úrnője.

A partnernőm nem gondolta meg magát az utolsó percben, nem tűnt el hirtelen a semmibe, csúnya sem volt, épp ellenkezőleg. Valami mégis kimozdította a vágy mechanizmusát. Az éjszaka energiája feloldódott, foglya hajótörést szenvedett a túlságosan józan hőségben. Csak később tudta meg, hogy a tökéletes szexuális bajtársiasság, a szélsőséges összpontosítás és szélsőséges önfeledtség, a szeretkezés eksztázisa hosszabb intimitási gyakorlatot igényel, mint amely egy első találkozásba belefér.

Aslan asszony szobácskájából a lilás reggelbe kilépve eszembe jutottak a Bukarestbe érkezésemet követő első évszakok. A város elbűvölően tárult ki az idegen előtt. Nem tudtam betelni azzal, hogy végigkószáltam a sugárútjait, parkjait, vendéglőkben kóborogtam, magával ragadott a házak titka a sejtelmes hajnali órákban. Egy szempillantásban, úgy tűnt, ott leselkedik a meglepetés. Félelem és veszély, leláncoltság, minden lépésnél. Kétségbeesés, vágy arra, hogy mindent kiadj. A pánik elsietett, fűszeres erotikája, párosodások illata. Vagy egy eltévedt alkalmazott pofikája, egyedül, éjszaka, a bóbiskolva a depó felé tartó villamoson, ott, a kihalt villamoson vagy a depó egy ládával és szerszámokkal teli zugában végbemehetett volna a sietős összefonódás. Az álomkóros lány egyáltalán nem aludt, az utas leste őt, a sofőr figyelte őket a vezetőfülkére erősített tükörből. Mindaz, ami történt, aminek történnie kellett volna, vagy ami elmaradt, annak a márciusi délutánnak az örületéhez hasonlított, diákkorom harmadik fél-évében, amikor egyik szemináriumon a vékonyka Sanda Ionescu mellé, lecsúszott arisztokraták bolondos lánya mellé kerültem. Hirtelen fogdosni kezdtük egymást a pad alatt, a kezem mélyen a szoknyája alá nyúlt, a selymes, nedves, egyre nedvesebb két comb közé, az ő keze egyre nedvesebb nadrágomban, a professzor tovább beszélt a tábla előtt, mi izzadtan folytattuk, és szabad kezünkkel jegyzeteltünk. A természeti katasztrófák, földrengések, árvizek, vulkánkitörések, diktatúrák által felerősített szexualitás. Kétség-

beesett és hangsúlyozott, és ott zajlik a zsarnok megfigyelők orra előtt? Semlegessé tett volna a Rachel du Gard asszony kényelmes garzonjából áradó biztonság?

A következő héten nem kerestem meg. Alice úgy tíz nap múlva felhívott telefonon. Rosszkedvűen, morcosan feleltem.

Amikor pár hónap múltán kezdtem megbánni, már hiábavaló volt a vágy, hogy helyrehozzam a hibát. Nem felelt az ilyen faragatlan közeledésekre, már nem is dolgozott a KALÁSZ-ban, ahol hiába próbáltam a nyomára akadni.

A következő hetekben, hónapokban égen-földön kerestem kétségbeesetten. A következő évben is. És azután is, mindenhol, sehol, a cím nélküli ismeretlenben.

'83-ban, Belgrádban, a Fanar kávézóban álmodozva meredt az ezüstös csészére. Amikor hirtelen megrázta vörös hajának lángzuhatagát, úgy nézett rám, mintha én lennék az ügyfél, akire várt. Egy konferencia utolsó napja volt. Bukaresti kollégáim kizártak maguk közül, hagyományos okokból vagy talán azért, mert alig várták, hogy jelentős bevásárlásokba kezdjenek, bútor, tévé, hűtőszekrények, amelyekre megvoltak a stabil öszszeköttetések. Egy csúf városban kószáltam délutánonként, amely világos, frenetikus, vágyaktól és szédülésektől felajzott oázisnak tűnt a kis bukaresti Párizst terrorizáló sötétséghez, fantomokhoz képest. Korán visszatértem a szállodába, a tévében bámultam mindazt, amit Bukarestben nem láthattam. A hazatérés előtti estén későig kint maradtam, csaknem éjfélig, és bementem a Fanarba. Alice vörösre festette a haját, most olyan volt, mint Roger Martin du Gard regényében az Afrikából visszatért Rachel. Leültem vele szemben, rám mosolygott, de nem ismert fel. Elfelejtett románul, csak egy-két szó jutott eszébe, én nem tudtam szerbül, rövid orosz felkiáltásokon keresztül értekeztünk, de szavak nélkül is megértettük egymást, mielőtt kettesben el nem távoztunk.

Pár év múlva megfiatalodva láttam viszont egy nyugat-berlini autóbuszból. Izgatottan szálltam le a Check Point Charlie, a Kelettől elválasztó határ felé távolodó sziluett után. Lihegve értem a nyomába, megkérdeztem, hogy jutok el az Einstein Caféba. Meglepett, ideges mozdulattal rántott egyet keskeny, törekeny vállán, sála kibomlott, mint egy narancssárga kigyó, jókedvűen elmosolyodott, elkísért egy darabon, aztán tovább, belém karolva, mint régen.

Párizsban a Pompidou Központ szolgált az igazi meglepetéssel. Ott állt, magasan, egyenes tartással az udvaron, ahol három akrobata- és bohóccsoport versengett a közönség figyelméért. Csodás őszi dél, szelíd, tiszta. Felfelé nézett a velem lefelé tartó mozgójárda irányába. Ahogy leértem, rögvést a karcús, rosvortartású szőkeség felé indultam, aki a falnak dőlve várakozott. Megkérdeztem, hogy tetszett a kiállítás. Meglepettnek tűnt, talán nem látta a kiállítást, noha honfitársunk műveit állították ki, ami érdekelhette volna. Vagy más oka lett volna a zavarának? Már egyáltalán nem beszélt románul. Újra rákérdeztem, ezúttal franciául. Sikertelenül. Megpróbálkoztam azzal a néhány általam ismert angol kifejezéssel, boldogan mosolyogva azonnal válaszolt, és azt ajánlotta, igyunk meg egy kávét vagy egy konyakot a szomszéd utcában, a Le Masque bárban. Kávét választottam, erőset csak este iszom, és pénzem sem volt ilyesmire. Megértette, tudta, hogy a keleti útlevéllal rendelkező szerencséseknek nincs pénze, sietett pontosítani, hogy meghívottja vagyok. Hallgattunk egy darabig, kötelességének érezte elmondani, hogy Amszterdamban él, egy híres orvos titkárnője.

– Aha, az az öreg orvos, a vénség...

– Hogy mondta?

Döbbsen bámult rám, elkomorodott, ismét feltűnt a szemöldöke közt az a kis redő, amely mindannyiszor megjelent, valahányszor Alice elkomorodott valamiért. Kék szem-

pár, sima, sápadt arc, keskeny, nagy kéz... igen, a nagydarab, karcsú holland nő Alice hangján beszélt, amelyet mostanra meglehetősen rekedtté tett a dohányzás.

– Semmiség, csak vicceltem – próbálkoztam németül.

Értett németül, ez megkönnyítette a beszélgetést, noha úgy tűnt, nem kedveli a hódítók nyelvét.

– Feltételezem, az orvos udvarol a titkárnőnek.

– Nem vettem észre. Szívélyes, szigorúan szakmai kapcsolat van köztünk.

– Aha, tehát a férj... értem.

– Nem vagyok férjnél. Vagyis voltam. Egy keleti volt a férjem.

– Keleti? Persze... elfeledkeztem róla. Igazi keleti?

– Remélem, nem vagy rasszista, mint a legtöbb kelet-európai!

– Nem, dehogyis, csak kíváncsiskodom. Örmény?

– Indonéz. Volt karatebajnok. Most edző. Három éve elváltunk, de néha találkozgatunk.

Este háromszor váltottunk metrót, és hosszan keringtünk, ameddig megtaláltuk a Rue de la Folie Maricourt utcai épületet.

Csodás lakosztály, mint egy divatlapban. A holland nő barátnője, lakberendező, amint a szobákon is látszott, éppen szabadságát töltötte valahol, egyedül voltunk. Hoztam egy üveg Sztolicsnaja vodkát, ilyesmivel töltöttem meg Bukarestben a bőröndömet, hogy legyen mit eladni, ajándékozni.

Nem készített ennivalót, arra számított, hogy kimegyünk egy vendéglőbe. Ott maradtunk a nagy, színes kristálykockában, Kirsten a fekete kanapén, a kelet-európai veleszemben, a vörösön. Ittunk, beszélgettünk.

– Ne siess. Holnap, holnap majd mindent megcsinálunk.

Nem akartam halogatni, nincs időm halogatni. Kirsten utálta a türelmetlenséget, azt mondta, agresszióknak érzi, mintha mocsokkal öntenék le. Amszterdamban egy nála fiatalabb férfival élt, aki hálás volt neki, amiért megtanította lassan, módszeresen, sietség nélkül szeretkezni.

– Aki siet, elkésik.

Összerezentem, megismertem a közmondást.

– Igen, betanítottam, szakértője lett a nyugodt dugás különböző fokozatainak.

Ismét összerezentem, hasonlóak voltak a kifejezések, az amszterdami titkárnő figyelmesen vizsgálta, milyen hatással vannak rám a szavai. Aztán megvetően ledobta a ruháját, untatta tettének formalitása. Meztelenül a gumimatracon, a parketten. Nem nagyon ment a dolog. Nyugalom, fokozatok nélkül nem működött.

– Van egy nővéred?

Felült a kanapén, hosszan, fehéren, egyik lábát a támlára vetve, hogy be lehessen látni a lába közé.

– Nővérem, nekem? Nem, nincs testvérem.

– Akkor édesanyád. Édesanyád?

– Az anyám? Mi van vele?

– Hát a kapcsolatok...

– Az anyámmal való kapcsolatom? Jó. Szoros. Bonyolult. Bonyolult az anyámmal való viszonyom.

– Aha... vérfertőzés?...

Csak egy román káromkodás követhette ezt a társalgást. Kirsten már nem mosolygott, rendkívül komoly lett, mereven figyelte az idegen sötét középpontját. Nem tűnt elége-

detlennek a kudarc miatt, de nem állt szándékában a sietségnek és a fokozatosság hiányának tulajdonítani, a sietség és a fokozatosság hiánya jól rejtett titkokkal függ össze.

– Az orvosod, az a vénség, ugye pszichiáter?

Nem döbbsentette meg a kérdés, mosolya ravasszá, ferdévé vált, az arca megfagyott.

– Pszichiáter? Ugyan! Sebész.

Hallgattam, eltartott egy darabig, amíg újra kezdte a vizsgálódást.

– Sietsz, hogy túljuss az aktuson, igaz? Talán a szerelem hiányzik? Az a gyerekes szó... Szeretethiány, nem? Vagy a bűn, valami rejtett bűn... szeretnél minél hamarabb túlesni a dugáson, ugye?

Összegömbölyödött, lehajolt a padlón fekvő vodkásüveg után. Már nem volt fiatal, de teste rugalmas volt, sima, jól karbantartott. Már csak egy csepp vodka maradt az üvegben, megnedvesítette hosszú, fehér mutatóujját, és hosszasan szopogatta.

– A könyvek okoznák? Vagy a szocialista rendőrség? Nem volt időtök, nem volt szabad kipróbálni a szexuális bolondságokat? De hát a tiltás fokozza az érdeklődést, nem? Az érdeklődés kísérletezéshez vezet, a kísérletek pedig tapasztalathoz, nem?

Nem feleltem, én is mereven bámultam rá, egyáltalán nem voltam kíváncsi a vallatás sötét középpontjára.

Csendben elszívtunk egy-egy cigarettát a dunhilles csomagjából, és meztelenül, közömbösen aludtunk egymás mellett a matracon. Hajnalban szédülten, kimerülten osontam ki, mintha keserű füveket szívtam volna. Hosszan csavarogtam a hideg levegőben, a szerelem fővárosának utcáin, a felé a negyed felé, amelyben egykor Thibault doktor Rachellel találkozott. A város idegenné vált.

Másnap ígéretem ellenére nem hívtam már fel Kirstent. Megbántam, később írtam neki Bukarestből, Jeruzsálemből. A maastrichti kongresszusra menet írtam neki pár sort New Yorkból, egy félfülű Van Goghot ábrázoló képeslapra, aztán írtam a Simplicissimus Hotelből, hogy egy hétig maradok Hollandiában, elmehetnék hozzá Amszterdamba. Nem válaszolt.

Nem számítottam rá, hogy egyszer csak úgy belöki a felvonó ajtaját abban a tömbházban, amelyben lakom. Teltek az évek, a harmincnegyedik emeletről tartottam lefelé, amikor a tizenhatodikon kinyílt az ajtó, előbb nem látszott senki, majd berobbant egy rövid hajú, karcsú, szőke nő, egy miniatűr fehér kutyussal a karjában. Korábban nem találkoztunk, ötvenkét emelet van, és vagy ezer lakás a mi Upper West Side-i tömbházunkban, az ember nem ismerhet mindenkit.

Alma hideg volt és gonosz, rögeszmésen izgatták a mindennapi tornagyakorlatok és Micro nevű babácskája, ahogy a puffos, hisztérikus dögöt nevezte. Úgy tűnik, a kutyus ellensúlyozta a fiatal ügyvédnö frusztrációit és ambícióit, aki mindezt hajlíthatatlan, éles hangon *self-esteem*nek nevezte, afféle élőket holtaktól elválasztó tesztként.

Már nem voltak gondjaim az angol nyelvel, de az erotikus argót még alig értettem. Alma túláradó volt, az ágyban abszolút jól működött, és a dolognak megvolt az előnye, hogy úgy tudtam havonta néhányszor, egy-két, akár három órára is beosonni a hálószobájába, hogy senkinek sem tűnhetett fel. Idegesített az általa rohamszerűen előadott büntetőjogi retorika és etika, de rendszeresen visszajártam tizenhatodik emeleti lakásába. A temetésre azonban már nem mentem el, noha a lakók mind ott voltak, és senki sem gyaníthatta, hogy bármiféle közöm lett volna az elhunythoz. A baleset egyszerűen szétszaggatta a baba miniatűr és az anya hajlékony, rugalmas testét. Rögeszmésen üldözött ez a kép, nem volt szükségem temetési szertartásra. A temetésen viszont megismerkedhettem volna Altával, Alma ikertestvérével, akiről a szomszédok elragadtatottan és vég nélkül beszéltek.

Alta csak egy év múlva lökte be a felvonó ajtaját. Kutyus helyett bicikli volt nála, a kormányára egy Henry Miller-kötetet erősített. Balerina volt, kecses, mulatságos módon irányította a szexuális műveleteket.

– Hagyd, hadd kezdjem én! Így ni, a számmal. Nő, mindjárt megnő. Fogd vissza magad, fogd vissza magad, mert harapok! Látod, máris nő, fogd vissza magad, amíg bírod!

A hangja kitisztult, a rekedtségnek nyoma sem maradt. Alta jó tíz éve nem dohányzott.

– Így ni, ne engedd el magad! Fogd vissza! A kezed ide, az odúba, a forráspontra! Most, most gyere! Lassan, erősen, ahogy mondtam! Lassan, lassan és erővel!

Egy szombat este rettenetes migrénre hivatkoztam, hogy ne kelljen elkísérnem a családot a hegyekben töltendő hétvégére. Az egész éjszakát Altánál töltöttem. Nagyon vágyott erre az extravagáns gesztusra, egyre sürgetett, hogy vállaljam a kockázatot. Készült férjhez menni, s mindenképpen együtt akart tölteni velem egy éjszakát.

Fájdalmas, morbid öröm, az utolsó éjszaka megkésett eksztázisa az egykori finom, élénk test mellett.

Mély, fiatalos álom, vezeklés. Fényes, kék füstcsík. 17-es villamos. Rachel vidáman szállt le róla, széles, piros köpenyében, a karjában Micro kutyával. Meghatottan öleltük meg egymást, szédültem a mérges mohairhullámoktól, a temetési pelerintől, könnyeimmel küszködtem. Orrcimpám, mint régen, édes méreggel telt meg. Az éjjeli afrodiáikum aromája, ájulás, vad pillanat, az öregség fatális kábítószere.

Kováts Judit

ELTAGADVA, ELHALLGATVA

Regényrészlet*

A német megszállás, még ha számítani lehetett is rá, és gyakorlatilag ellenállás nélkül ment végbe, felforgatta az életünket. Nyolcadikos gimnazista voltam, érettségi előtt álltam, a tanév azonban nagy hirtelenében, április elsejével befejeződött. Osztályfőnökünk, Zádor Erna komor, ünnepélyes arccal hirdette ki, hogy nagyhét csütörtökjén az iskola tornatermében kerül sor a ballagásra és az értesítők kiosztására. Olyan baljós volt a hangja, hogy pisszenni és kérdezni sem mertünk, és eszünkbe sem jutott örülni a két és fél hónappal meghosszabbodott szünidőnek.

Csütörtökön a tornateremben szorongott az egész iskola. Mi, ballagók, végigjártuk a termeket, a folyosót, énekeltük a Gaudeamus igiturt, aztán beszuszakolódtunk a pulpitus és a hetedikesek közé. Az ének ugyanaz volt, mint máskor, Weiszer igazgató úr és a hetedikesek szószólója ugyanolyan szépen elbúcsúztatott bennünket, mint a tavalyi nyolcadikosokat, mégis rendkívül furcsára vagy inkább semmilyenre sikeredett az egész ünnepség. Nem mehettünk ki az iskolából, következésképp Mihály bácsi nem húzta a

* Előzményét lásd a *Holmi* 2010. júliusi számában.

csengőt egészen addig, amíg az utolsó diák ki nem lépett a kapun, nem vonulhattunk végig a korzón libasorban, szalamanderezve, nem kanyarodhattunk be a testvériskolák, az Angolkisasszonyok vagy a Kálvineum udvarába, amit máskor, hagyomány szerint.

A ballagásunkat a sárga csillag tette rendkívülivé, amit tizenhárom zsidó osztálytársunknak aznap kellett először viselnie. Kölcsönösen zavarban voltunk: mi nem akartunk odanézni, de harsogott az egyenruhájukon, és vonzotta a szemünket, ők úgy tettek, mintha rajtuk sem lenne, de ha összeakadt a pillantásunk, restelkedve néztek el mellettünk.

Habár a Geduly evangélikus leánygimnázium volt, reformátusok, görögök és izraeliták is jártak velünk. Soha senkinek nem tartottuk azonban számon a vallását, és azzal sem törődtünk, hogy ki van vagy nincs ott a vallástanórán, a bibliakörben, az istentiszteleten. Nekem Stern Médi vagy Grünwald Lili majdnem ugyanolyan jó barátnőm volt, mint Eszti, Goldberger Etáról nem beszélve, akivel egymás mellett nőttünk fel, és akivel egészen nyolcadikig nap mint nap együtt jártunk a vonattal a városba, ő a kereskedelmibe, én a Gedulyba, és akire soha nem gondoltam úgy, mint zsidóra.

A zsidókérdés az én számomra gyakorlatilag nem létezett. Nekem teljesen természetes volt, hogy ők templom helyett zsinagógába mennek, és a szombat jelenti nekik a vasárnapot. A zsinagógához közel, egy utcával lejjebb laktunk, így ezerszer láttam a férfiakat előttünk vonulni – a nők ritkán, inkább csak nagy ünnepekkor mentek, mindig világos, fehér ruhában még az öregasszonyok is – és nyáron, amikor nyitva volt az ajtó, hallottam őket énekelni. Furcsa, különös ritmus, monoton beng-beng, dallam semmi, szépnak végképp nem lehetett nevezni az éneküket, valahogy mégis megfogott. Nemegyszer lementem a kert végébe, hogy jobban halljam.

Gyerekkoromtól fogva ismertem őket. A szecska-vágó Dessert a Kisközön, a kanális partján lakott, és villanyos géppel aprította a takarmánynak való szalmát, szénát, zöldcsalamádét. Hozzá járt az egész falu, a szecska-vágásért azonban nem kérhetett sokat, úgyhogy ő is ugyanolyan egyvégű parasztházban lakott, mint a többiek, annyi különbséggel, hogy a szecska-vágás révén nála villany és nem petróleumlámpa világított.

Tojót valójában Weinrebnek hívták, a hivatalosságokon kívül azonban soha senki nem nevezte így. A csúfnevét olyan régen kapta, hogy már ő maga sem tekintette annak. Folyton úton volt, tojást vásárolt fel és tollat szedett a környékbeli falvakban, meg ki tudja, merrefelé még. Nyolc gyereket nevelt, a háza düledezett, azt hiszem, ő volt a zsidók között a legszegényebb. Két legnagyobb fiát '44-ben elvitték munkaszolgálatra, ők ketten és a Goldbergerék Lipuja meg Jaszlija tért csak vissza az egész közösségből.

A vágó-metsző Vinkler vágta a marhát, a birkát, és csütörtökönként, péntekenként hozzá hordták az asszonyok a baromfit is, hogy kóser legyen. Rabbi legközelebb a városban volt, úgyhogy a vágó-metsző a tisztességéből adódóan a legnagyobb tekintélynek számított. Szigorú, komor tekintetével, hórihorgas alakjával, szakállával, fekete kaftánjában, prémes sapkájában egyébként éppen úgy nézett ki, mint egy igazi rabbi. Ritka kivételként, neki csak egy gyermeke volt, egy nagyon kicsi fiú, aki '44-ben nem lehetett több ötévesnél.

Icik bácsi feleségével, fogadott fiával, Ernővel és kilencvenéves anyjával a Cigánypiacnál lakott. Minden reggel és este Marcsa lovával végigszekerezett a falun, bekopogott azokon az ablakokon vagy elnyújtott, kissé éneklő hangján bekiáltott azokra az udvarokra, ahonnan a kóser tejet szedte. A fejéshez ő adta a rocskát, a kannát, a tejből a tejházában kóser túrót, vaját készített. Ernő állandóan vele volt, ha megállt a szekér, azonnal ugrott, és hozta-vitte a nagy tízliteres kannákat szóltanul.

Vogelné özvegyen, egyedül élt hibás, szerencsétlen fiával, Samuval. Nem tudom, már akkor sem tudtam, mi baja volt a fiúnak, de még egy gombot sem tudott kigombolni, ezért elől-hátul nyitva volt a ruhája, hogy szabadon, magától végezhesse a dolgát. A nagy, melék gyerek folyton távra felejtette a száját, gyakran csorgott a nyála, ha megszólalt, rikácsoló hangok törtek fel belőle, artikulálatlan beszédét legfeljebb ha az anyja értette. Aki nem ismerte, első látásra minden biztonnyal megijedt tőle, pedig a riasztó külső végtelenül jámbor, ártalmatlan lelket takart. Az anyja betegesen féltette, állandó felügyelet alatt tartotta, egyedül egy lépést sem tehetett.

'44-ben Samu olyan tizenéves lehetett, és már annyira vágyta a szabadságot, hogy húsvét utáni kedden, kihasznlva az őrzésében támadt pillanatnyi rést, megszökött. Miután Vogelné kétségbeesve felverte az utcát, a férfiak a keresésére indultak. Bejárták az egész falut, majd a határt a kiserdőtől a Százkútig, hiába, Samu nem lett meg még másnap sem, be kellett jelenteni az eltűnését. Végül a csendőrök a Henzsel és a Bartha-tanya környéki nádasban találták meg, halva. Az egész falu sajnálta a szerencsétlen, nyomorék gyermeket. Két nappal az összeszedésük előtt temették el, ő volt az utolsó, akinek a zsidótemetőben lett a nyughelye.

A kertvégről szomszéd, boltos Goldbergerékkal nagyon jóban voltunk. Rózi néni rendszeresen hozzánk hordta a libahúst füstöltni, szombatonként pedig az öcsém vagy én átmentünk meggyújtani nekik a tüzet.

A boltjuk a ház egyik helyiségét jelentette mindössze. Bejárata az utcáról nyílt, három lépcsőn kellett felmenni. Nagyon szerettem odajárni, és anyám elég gyakran szalajtott sóért, kristálycukorért vagy éppen mosószappanért. Amikor beléptem, rögtön megcsapott az a különös, meghatározhatatlan szag, amit a fűszerek édes-csípős illata, a petróleum, a vikszelt padló áthatóan szúrós és nehéz, olajos szaga egymással keveredve alkotott.

A helyiséget hatalmas, L alakú pult osztotta ketté, a hosszabbik része mögött állt rendszerint a nagydarab, kövér Rózi néni. A másik oldalra csak akkor ment át, ha gyerlyát, szappant, petróleumot, kékkövet vagy mondjuk kocscikenőcsöt kért valaki.

A falon körbefutó, majdnem a plafonig érő szekrény zöldre volt mázolva, a polcok alatt kisebb-nagyobb fiókok sorjázta, a legalsók már akkorák voltak, hogy akár ládák is lehetek volna. A liszt, a cukor, a rizs, a köles és a só egymás után következett, mind-egyikben alagutat formáló bádogkanál. A lisztnek négy rekesze is volt, külön az egy-, két-, három- és négynullás számára.

A nagy pult bal oldalán mérleg állt, a jobbon kihajtott füzet, rajta plajbász a számoláshoz. Volt még egy másik füzete, vagyis inkább egy nagykönyve Rózi néninek, nekünk meg egy kicsi. A vásárlásainkat mindkettőbe beírta, majd hónap végén elszámoltak anyánkkal.

A mérleg mellett volt a helye a tarka virágokkal, indákkal díszített nagy cukorkásdoboznak is, amelyet a vásárlás végén Rózi néni legtöbbször maga elé húzott, felnyitotta, találomra kivett belőle egy-két szem sárga vagy piros színű holdvilágucukorkát, és a markomba nyomta.

Goldbergeréknél hat gyerek volt, négy fiú és két lány. A két legnagyobbat, Liput és Jaszlit az elsők között vitték el munkaszolgálatra, Ori meg Dávid még iskolába jártak. A kisebbik lány túl kicsi volt hozzám, nem is emlékszem már rá, Etára azonban, akivel egyidősek voltunk, annál inkább.

Etának annyira törékeny alkata volt, hogy egyáltalán nem nézett ki tizenennyolc éves nagylánynak. Hatalmas, barna szeme szinte világitott sápadt, keskeny arcában, vékony

cérnahangja pedig mintha egy gyermeké lett volna. Tömérdek barna haját két ágba fonta, a copfja a derekát verdeste. Amikor futott, a két fonat önálló életre kelt, szabályos ütemben jobbra-balra csapódott, ha láttam, mindig rám jött a nevetetnék.

Etát, azt hiszem, mindenki szerette, és ő is mindenkét szeretett, talán még az imádságos, áruló, vén Katrinyáknét is, aki egyébként folyton bepanaszolt bennünket, gyerekeket, és aki miatt annyiszor kikaptunk. Etát nem lehetett nem szeretni, de azért engem nemegyszer kihozott a sodromból határtalan féltékenységével, és megmagyarázhatatlan ingerültséget váltott ki belőlem folytonos aggályoskodásával is. „Tisztára olyan vagy, mint egy sopánkodó, kezét tördelő vénasszony”, forrasztottam ezerszer torkára a szót, ha rákezdte.

A ballagás után is rákezdte. Sírós hangon, könnyes szemmel panaszkolta, hogy az utcán a járókelők még azt sem várták meg, hogy túlhaladjon rajtuk, máris tették rá a megjegyzést: „nini, ez a kislány is zsidó”. A csillag rajta olyan, mint marhán a billog – mondta –, vagy még rosszabb, mert marha és marha között nem tesznek különbséget, rásütik mindegyikre, a csillagot azonban csak nekik, zsidóknak kell viselni. „Minek éled bele magad annyira abba a vacak textildarabba, ne figyelj oda, egy csillagba senki nem hal bele, te sem fogsz” – ráztam le a sirámaid.

Többet nem hozta szóba sem ezt, sem mást. Habár alkalom se nagyon adódott, mert az iskola befejeződvén, nem mentünk többé együtt a vonathoz, már csak futólag találkoztunk. Amikor szombaton átmentem meggyújtani nekik a tüzet, váltottunk ugyan pár szót, de csak semmiségekről, mert Rózsi néni szinte rögtön megjelent a konyhában, és se szó, se beszéd, a kezembe nyomott két gombolyag fonalat. Mindig dugott valamit a kötényem zsebébe, és én soha nem tiltakoztam, mert Rózsi néni nem tűrt ellentmondást senkitől. Eszembe se jutott akkor sem, hogy megmondjam neki, mennyire utálok kézimunkázni. Az volt az utolsó szombat, amikor meggyújtottam náluk a tüzet.

*

Két hét sem telt el a hirtelen jött ballagás után, amikor a húsvét utáni első vasárnapon elvitték őket. Reggel Cicik bácsi Ernővel még összeszedte a tejet, mi pedig anyákkal istentiszteletre mentünk, éppúgy, mint máskor.

A templom a főutca közepén, egy dombon állt, a fél falut be lehetett róla látni. Az istentiszteletről kijövet hihetetlen látvány tárult elénk: egymásba érő szekerek, kiabáló, szitkozódó, síró és jajgató emberek, visító gyerekek, ismeretlen, idegen csendőrök és karpaszományos civilek nyüzsögtek, tolongtak mindenfelé.

A kilencvenéves, magatehetetlen Reiszmann nénit dunnástul, párnástul négyen tetek éppen felfelé az egyik szekérré, Rózsi néni a kezét összekulcsolva könyörgött, hadd vegyen ki egy kenyeret a kemencéből, az asszonyok összevissza szaladgáltak, neveket kiáltottak, és folyton vissza akartak menni a házukba valami nélkülözhetetlen, bennfelejtett holmiért. Velük ellentétben az idősebb férfiak mintha legszívesebben indultak volna már, némán toporogtak a szekerek mellett.

A csendőrök üvöltöttek rájuk, lökdösték, taszigálták őket, sorokba próbálták rendezni azokat, akik nem fértek fel a szekerekre, minél jobban siettek azonban, annál rendezetlenebb lett a tömeg, nem és nem akart összeállni a menetoszlop. A feszültség az elviselhetetlenségig fokozódott, már azt hittük, közékük lónek.

Álltunk lecövekelve, némán a templom előtt, és egész egyszerűen nem tudtuk, mit tegyünk. Hazaindulni nem mertünk, odamenni hozzájuk, esetleg kérdezni tőlük valamit, végképp nem, a csendőrök miatt. A tiszteletes is kint állt velünk, de ő sem szólt egy

szót sem. Az istentiszteletnek legalább egy órája vége volt, de még mindig hajkurászták és rendezték őket, nekem pedig annyira, de annyira kellett pisilnem, hogy kínomban azt kívántam, bárcsak elindulnának már, és vége lenne az egésznek.

Vasárnap délutánoként rendszeresen kiült a nép – öreg és fiatal egyformán – a kapuk előtti lócákra bámészkodni, trécelni. Ez volt a szórakozása. Az éppen arra járók megálltak néhány szóra, a gyerekek pedig a felnőttek háta mögött hegyezték a fülüket.

Azon a vasárnapon nem vártunk délutánig, rögvest templom után kint gyülekeztünk, és csoportokba verődve taglaltuk az eseményeket. A zsidó házakat lepecsételték ugyan, a kemencéket, istállókat, ólakat azonban nem. „Bármi történt, a jószágnak enni kell – mondta valaki –, legalább a szomszédokét lássuk el!” „A kenyeret is csak ki kellene a Goldbergerék kemencéjéből szedni, és beadni nekik a közös iskolába!” – vitte tovább a szót valaki más. „Még bajunk származik belőle – aggályoskodott anyánk –, hisz az egyik rendőr az öreg Mari nénit, csak azért, mert siratni merte a menetet, azzal fenyegette, hogy közéjük hajítja őt is.”

Első gyűjtőhelyükhöz, a közös iskolához nagy kert tartozott, amely lenyúlt egészen az új országútig. „Mit tudják azt az idegen csendőrök meg rendőrök, hogy mi van hátul, a kerítésen túl, különben is, a kertek aljában, a csapásokon észrevétlenül oda lehet jutni” – cáfolták anyánkat. Amikor valaki azt találta mondani, hogy a fiatalok vagy még inkább a gyerekek, mégsem annyira feltűnőek, mint a felnőttek, Laci öcsém és én egyszerre vágtuk rá, hogy szívesen megyünk. Anyánk szeme villámokat szórt, leinteni bennünket azonban nem érkezett, mert a többiek kapva kaptak az ajánlásunkon.

Két hatalmas, kerek veknival indultunk neki az izgalmas kalandnak, mert az egész csak annak tűnt a szemünkben. A felnőttek, mintha nyugtatni akarták volna magukat, amiért nem ők vállalták a feladatot, összevissza, egyszerre beszéltek, majd külön-külön többször is elmondták, hogy merre menjünk. Ritkán értettünk egyet Lacival, amikor azonban elszabadultunk végre tőlük, nagy egyetértésben füstölgöttünk azon, mennyire bosszantóak, hiszen magunktól is van anyyi eszünk, hogy az Oroszvégtől kerülve, az új országútra kanyarodjunk ki.

A kertek aljában, a derékgig érő lícium- és bodzabokrokra keresztülgázolva, valóban észrevétlenül jutottunk el az iskola hátsó kerítéséig. A réseken átkukucskálva, először Icik bácsit és Ernőt, utána a két Goldberger fiút, Orit és Dávidot pillantottuk meg. Etát hiába kerestem, nem láttam a tömegben. Egyesek a földön, a csomagjaik mellett ültek, mások ácsorogtak, a gyerekek sivalkódtak vagy közönyösen, unatkozva gubbasztottak az anyjuk mellett. Batyu batyu hátán, kicsi, nagy és közepes mindenfelé. Fehérségük éles kontrasztként vált el a fekete ünneplőtől, mert kivétel nélkül mindenki ünneplőben volt. Április lévén, kicsiken, nagyokon egyaránt kabát, Löwingernén kettő, a nagy hoszszún még egy rövid, pepita kiskabát is.

Lacival suttogtunk izgalmunkban, pedig a csendőrök, rendőrök biztos, hogy akkor sem hallottak volna meg bennünket, ha kiabálunk, mert az összezárt tömeg morajlása, zsongása elnyelte a hangokat. Először halkabban, majd egyre bátrabban és hangosabban szölongattuk Icik bácsit, aztán Orit meg Dávidot, mindhiába. Tanakodni kezdtünk, hogyan vetethetnénk észre magunkat a bentiekkel. Laci göröngyöket kezdett átdobálni a kerítésen, eredménytelenül, aztán talált valami kavicsfélét, amivel megcélozta a Goldberger fiúkat, így végre sikerült. Egy pillanatra hátrafordultak, és akkor már meg is hallottak bennünket. A kerítéshez jöttek, de hogy kerüljék a feltűnést, végig háttal álltak nekünk. Szinte semmit nem tudtunk, mertünk beszélni velük, épp hogy csak elmondtuk, mit hoztunk, átdobtuk a két veknit a kerítésen, aztán félig meggörnyedve, a

barázdák közt bukdácsolva, futásnak eredtünk. Amikor kiértünk az országútra, megkönnyebbültünk, és hősnék éreztük magunkat. A jó érzés azonban csak hazáig tartott, amikor ugyanis a felnőttek elkezdtek kérdegetni, mit mondtak, tudják-e, hová viszik őket, mi lesz velük, akkor döbentünk rá, hogy nagy izgalmunkban az égvilágon semmit nem kérdeztünk tőlük.

*

Az utánuk maradt jószágot csak néhány napig kellett etetni, mert egyik estére üresek lettek az istállók. Azt beszéltek, az előljárást foglalta le a költségek fejében az összeset, minden más holmijukkal egyetemben. Azt, hogy végül kihez került egy borjú, egy tehén vagy éppen Icik bácsi Marcsa lova, szerintem mindenki tudta, de azt, hogy az illető mennyit fizetett vagy fizetett-e egyáltalán érte, senki nem firtatta. Az aprójószágot vitte, aki nem szégyellte.

A sok gazdátlan kutya, macska egyáltalán nem volt annyira kapós. Ha némelyiket meg is szánta valaki, az összeset befogadni és etetni a legjobb szándék mellett is képtelenség lett volna, hiszen kutyája, macskája mindenkinek volt, sok helyen több is. Nem emlékszem, végül hová lettek, mennyi idő alatt tűntek el a faluból.

Az ingóságokat – ruhaféléket, konyhai eszközöket, ház körüli holmikát – a népházban gyűjtötték össze. A mi zsidóink ugyanolyan szegények voltak, mint jómagunk, ami utánuk maradt, az sem volt külön vagy jobb a miénknél. Ha valami értékük – készpénz, ékszer – mégis akadt, azt a készülésre kiszabott tizenöt percben elrejtették vagy magukkal vitték, esetleg rátették a kezüket azok, akik először jártak a házukban.

Ha szegénységben éltünk is, azért annyi, amennyi a hétköznapi élethez kellett, mindig kikerült, mégis lázba jött a nép, amikor elterjedt a hír, hogy a népházban zsidó holmit osztanak, lehet menni, igényelni.

Anyánk, mint legnagyobbat, engem küldött. Nagyon nem akarózt mennem, sose volt ajánlatos azonban nemet mondani neki – ha feladatot adott, akkor pláne nem –, mert gyakran eljárt a keze, és még nagylánykoromban is képes volt megpofozni engem. Apánk bevonulása ráadásul még idegesebbé tette, csattant mindenért. A szerencsétlen macskát, ha törleszkedett, a buta tyúkokat, ha keresztbe-kasba rohangásztak előtte, seprűvel vette üldözőbe, és úgy veszekedett velük, hogy zengett a porta a hangjától. Rajtuk vezette le az indulatát, és rajtunk, gyerekeken. Laci öcsém fel sem vette, kitért az útjából, különben is alig volt otthon, folyton a barátaival csavargott, a húgom és én azonban sokat szenvedtünk miatta.

A népháznál valóságos zsbvásár fogadott. Bejutni nem lehetett, az ajtó előtt egymás nyakában, fürtökben lógott a nép. Leginkább asszonyok, akik szünet nélkül zsörtölődtek, veszekedtek. Ha kifelé jött valaki a szerzeményével, mihelyst túlment rajtuk, rákezdték, hogy „meg sem illeti, miért épp neki adták”, majd még nagyobb hangon, egymást túllicitálva követelöztek. Tizenkilenc éves nagylány létemre, mint apró gyereket löktek félre, nem tudom, hányszor, de csak álltam közöttük szó nélkül, és vártam a soromra. Amikor órák múltán, magam sem tudom, hogyan, előrekeveredtem, annyit bírtam ki-nyögni, hogy anyám küldött. Tizenkét kispárnahuzatot nyomott valaki a kezembe.

Othon anyám tajtékozott: „micsoda pocsek népség, kiszúrják az ember szemét ennyivel, közben maguknak vagyont harácsolnak össze”. Csendben örültem, hogy nem engem hibáztat. Vette a kendőjét, és elindult. Nagyon hamar visszajött egy rend férfiruhával, hozta boldogan a kabátot, nadrágot, az ujjast és az inget. Apánknak mindene megvolt – ünneplője, hétköznapi ruhája, csizmája –, de ha rongyokban járt volna, sem

teszi ki magát annak a szégyennek, hogy valaki felismeri rajta a zsidó holmit. Anyánk azonban mit sem törődött ezzel, csak mutogatta egyik darabot a másik után, hogy „milyen jó állapotban van, tiszta új, jó lesz neki, ha hazajön”, én pedig, hogy ne rontsam az örömét, vagy inkább, hogy ne haragítsam magamra, semmitmondóan hümmögtem.

A népházban csupa hétköznapi holmi gyűlt össze. A gazdag zsidóktól, a Burgert testvérektől, Erdőhegyitől, Kőrösitől vagy Harsánytól származó, értékes dolgokat – drága, finom ruhákat, bundákat, ágyneműt, porcelánt, gramofont, varrógépet, bútorokat, szőnyegetek – egyenesen a magtárba vitték, azokat mi nem is láttuk. Pedig azok jelentették a valódi értéket, mert szőnyeg például egy átlagos falusi házban – legyen az zsidóé vagy keresztényé – nemigen fordult elő, a padló is luxusnak számított abban az időben. A tisztaszoba döngölt földjét, aki adott valamit a csínra, szőnyeg helyett legfeljebb festett szurkospapírral borította.

A magtár eredetileg a báróé volt, '42-ben azonban kisajátította a hadsereg, és katonai raktár lett belőle. A hatalmas, háromszintes, sokfiókos épületben a környéken beszállásolt katonaság ellátmányát őrizték, innen vételezték a hadtáposok az élelmet. Biztonságos helynek számított tehát a magtár a zsidó javak szempontjából is. Egy részük azonban már be sem került ide, kézen-közön lába kelt, ami mégis, azt később, az orosz bejövételkor hordta szét a nép, amikor kifosztotta.

Bármilyen történt a népházban vagy később a magtárban, végül is a zsidó vagyonok javára, az értékesebb ingóságokra és az ingatlanokra – lett legyen az gazdagé vagy a falusi szegény zsidóságé – azok tették rá a kezüket, akik közel voltak a tűzhöz: a hatalmasok, a karszalagosok, az előljárók és azok pereputtya.

A házakat az előljáróság pecsételte le, előtte leltárt készített az ingóságokról. Nyilvánvaló azonban, hogy akik a leltározást végezték, hivatalos személyként is szétnéztek abban a házban, ahol jártak. Ha pedig szétnéztek, találtak maguknak valamit, a leltárba pedig csak az került be, ami nekik nem kellett.

A mi főbírónk hosszú ideje állt a falu élén, és legalább annyian tisztelték, ahányan félték. Nagy tekintélyéhez minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy szerteágazó családjára révén legalább a falu fele rokonságban tudhatta magát vele, vagy ő velük – a nézőpontot a pillanatnyi helyzet határozta meg – és az is, hogy a testvére csendőr volt. Mindenki tudott a szerzeményeiről, de apróságokkal ő egyáltalán nem foglalkozott. Még ki sem hűlt a zsidók helye, három fiát rögvest beültette háromnak a házába: Pistát a Goldbergerékébe, Sanyit a Vogelékébe, Lajit a vágó-metszőébe.

Aztán ott volt még a törvénybíró is, akiből nem tudom, hogyan lett törvénybíró, mert sem róla, sem a családjáról nem volt valami nagy véleményem a falu. Három lánya, Joli, Ica, Gizi – egyik kényesebb a másinál – a zsidók elvitele után finomabbnál finomabb ruhákban kezdett járni. Magukra aggatták azok a Löwinger Sára csecsebecsét is, úgy páváskodtak a templomban, és mindháromnak a stafírungra is a zsidók holmijából telt ki. Nemhogy szégyellték volna azonban magukat, még fennebb hordták az orrukat, és észre sem vették, hogy néhány színes rongy miatt közszájon forog a nevük. Nem tudom, meddig, de még jóval a háború után is mondogatták róluk azt a csasztuskát, hogy „ha a zsidók visszajönnek, a Nagy lányok levetkeznek”.

Sok mindent suttoztak akkoriban a két bíróról, és ez a sok minden egyáltalán nem légből kapott rágalom volt, hiszen csak amit láttunk, az önmagáért beszélt. Vitathatatlan, hogy ők ketten akkor szedték meg magukat. Az előljáróság azonban nemcsak kettőjükből állt, ott tolongtak körülöttük még nem tudom, hányan, akiknek egytől egyig közös volt

az érdekük. Ha úgy veszem, a népházbeli osztogatással, még ha csak egy rend férfiruhát, tizenkét kispárnahuzatot vagy egy mákdarálót kaptunk is, de e nagy, közös érdekszövetség részesei lettünk mindannyian.

*

A közös iskolából először a Kismező tanyára vitték és néhány napig az uradalom hatalmas pajtájában őrizték őket. Kismező tanya zsidó birtok volt, a keresztől balra, a vasút mentében húzódott, nagyon közel esett a városhoz. Sok falubeli járt oda napszámba, mert Erdőhegyi, akit mindenki tekintetes úrnak szólított, jól fizetett. Amikor a többi gazdag zsidó, Kőrösi, Harsány és a Burgert testvérek menekültek, állítólag neki is üzentek, ő azonban maradt. Lehet, az üzenet érkezett túl későn, de az is lehet, hogy nem akart elmenni. Így adódott, hogy mielőtt gettóba zárták, a saját pajtájában őrizték a többiekkel együtt őt is.

A csendőrök, rendőrök és karszalagosok között akadt ilyen is, olyan is. Egyikükkel Goldbergerék megüzenték anyámnak, hol vannak, és arra kérték, ha Istent ismer, vigyen nekik valami ennivalót. Azt is üzenték, ha elmegy, elárulják, hová rejtették a pénzüket meg az aranyukat, vigye el nekik, mentse meg rajta őket. Az őr kiokosította anyámat, merre menjen: a sínek mentén, hátulról kerüljön, a töltés aljában talál egy olyan szakaszt, ahol a szűrőka meg a líciumbozót szinte összeér a pajta hátsó oldalával, ott biztos, nem fogják észrevenni, a deszkák résein keresztül pedig beszélhet velük.

Anyám félt, szerette Goldbergeréket, és vonzotta az arany. Egyedül kellett döntenie, apám a fronton volt. Sokáig hányta-vetette a dolgot, bevonta nagyanyámat is, ketten együtt végül arra lyukadtak ki, hogy meg kell próbálni. Az üzenet utáni második napon, estefelé elindult. Kendőbe kötve vitte az ennivalót, átgázolt a szűrőkán és a líciumon, egyedül. Egyikünknek sem engedte meg, hogy vele menjen, elhajtotta Lacit, a húgomat és engem is.

Szorongva vártuk vissza, de órák teltek el, és teljesen besötétedett, mire megjött végre. Feldúltan, könnyes szemmel sorolta, mit látott. Hihetetlen, nem létezik – gondoltam magamban –, mesemondó hajlamával megtoldotta a valóságot, de az is lehet, hogy kitalálta az egészet.

Belátott a pajtába. Az örök elöl, nagy karéjban tolongtak, kurjongattak, kiabáltak, előttük egy csomó rettegő, pucér nő próbált egymás takarásába bújni. Táncot parancsoltak nekik, ők azonban – hogy minél kevesebb látsszék a meztelenségükből – leszegett fejjel, meggörnyedve csak takargatták magukat a kezükkel. Hogy táncoljanak végre, lökdösni kezdték az elöl állókat, ütötték, csapkodták, akit értek, közben gúnyolták, kacagták őket, mert a tánc apró, tétova mozdulatokba, szánalmas, alig látható vonaglásba torkollott. „Állatok voltak, ember ilyet nem cselekszik. Azt hittem, meghasad a szívem a szörnyűségtől, nem megyek oda többet” – mondta.

Miután valaki szólt Goldbergeréknek, hogy itt van Mariska, anyánk az egyik deszkát meglazítva, valahogy beszuszakolta a résen át az ennivalót. Rózsai néni közben elsuttogta, hogy a padlós szobában melyik két padlólap nincs leragasztva, az alatt, egy vaskazettában találja a pénzt meg az aranyat, vegye magához, hozza el, kap belőle ő is.

Egyedül nem mert átmenni Goldbergerékhez, és nem csak azért, mert pecsét volt a házon. Valamiféle rossz előérzet is motoszkált benne, úgyhogy szólt Márta néninek, a közvetlen szomszédnak, menjen vele, legyen tanú. Jól tette, hogy hallgatott a megérzésére, mert alighogy beléptek, Márta néni máris kijelentette, hogy „nincs itt semmi”. A két deszka félrelökve, a vaskazettának hűlt helye, valaki megelőzte őket. Lehetett

szomszéd vagy ismerős, olyan, aki mégiscsak tudott a rejtkehelyről, de lehetett akár ismeretlen fosztogató is, hiszen padló alá rejteni valamit elég kézenfekvő dolog, ha úgy veszem. „Lehet, hogy épp Mártáék vitték el a kazettát – gyanakodott később anyánk –, jól ismerték a házat, és olyan furcsa volt, hogy abban a félhomályban én még körbenézni sem érkeztem, ő meg rögvest megszólalt.”

Nagyon nem akart, de még egyszer nekiindult a Kismező tanyának, üres kézzel. Meg kellett mondania Goldbergeréknek, hogy ne reménykedjenek, nem talált semmit, a két padlólap félre volt lökve. Hívta Márta nénit is, hogy kísérje el, ő azonban nem ment vele. Arról az útvjáról egy árva szót sem szólt, hiába faggattuk.

*

A Kismező tanyáról hamarosan a városba, a gettóba hajtották őket. A gettót a Kis és a Bessenyei tér közötti részen és még néhány utcában alakították ki. Úgy tizenötezer városi és környékbeli zsidót zsúfoltak össze ezen a szűk területen. A Vay Ádám út, a Kis tér és a Kossuth utca találkozásánál egy deszkából ácsolt főkapu jelezte a tiltott zóna kezdetét.

Valójában maga a Kossuth utca is a gettó része volt, mivel azonban a villamost és a kisvonatot nem lehetett elterelni, az utcára néző ablakokat bedeszkázták és bemeszelték. A házak a villamosból nézve kísértetházaknak látszottak, az ablaküvegek helyén világító, frissen meszelt foltok pedig mintha valamiféle pusztító járvány vagy, fehér stigmái lettek volna.

A gettót deszkapalánk és szögesdrót kerítés vette körül, a határt jelentő utcák elejét és végét kapuk zárták le. Karszalagos rendőrfélék őrizték, volt köztük egy tőlünk is, Kiss Béla.

Amikor híre jött, hogy élelmet lehet beadni az ismerősöknek, anyám elé álltam azzal, hogy készítsünk csomagot Etáéknak, én majd beviszem. „A gettó nem az iskola vagy a pajta, oda se fogod tudni adni!” – intett le először, de addig-addig gyözködtem, hogy éppen ezért egyáltalán nem veszélyes, ha tudom, odaadom, ha nem, visszahozom, amíg ráállt. Olyannyira, hogy a kenyéren és vajon kívül nekiállt kalácsot is sütni.

Ugyanazokon az utcákon mentem végig, mint amelyeken az iskolába jártam, csak nem a táskámat, hanem a csomagot vittem lelkesen. A Kis téren keresztülvágva azonban, az embermagasságú, nagy deszkapu előtt megtorpantam. Tanácstalanul jobbra-balra pillantgattam, aztán befordultam a Kossuth utcába. A sírköves után a deszka-kerítést szögesdróttá váltotta fel, a házak is alacsonyabbak lettek, beláttam az udvarukra, de teljesen kihalt volt minden. Elmentem egészen a Dohány utcáig, aztán visszafordultam, és még jó ideig járkáltam le-fel, mire megláttam végre egy öreg zsidót. Megkérdeztem, ismeri-e a Goldberger családot. „Vagyunk itt jó sokan, de megkérdezem, kik azok” – felelte. Éppen ekkor azonban megjelent Kiss Béla karszalagosan, fegyveresen.

Ez a Kiss Béla köztudottan a legnagyobb nyilasok közé tartozott nálunk. Külsőre semmilyen ember volt; alacsony termete, vaskos, tömpe orra, két apró disznószeme jelentéktelenné tette. A tekintete azonban szúrt és vizslatott, és miután nyilas lett belőle, a hangja is rettenetesen megnövekedett.

„Te mit keresel itt?” – förmedt rám. Ijedség nélkül válaszoltam neki, hogy Goldberger Etának hoztam egy kis csomagot. „Na, csak próbáld meg odaadni, rögtön agyonlőlek!” – mordult ugyanolyan durván, és a jobb kezével a pisztolyára csapott. Meg sem fordult a fejemben, hogy komoly lenne a fenyegetőzése, hiszen gyerekkorom óta ismertem, és azt is tudtam, hogy nem sokba nézik a faluban, mégis jobbnak láttam, ha megfordulok,

és elindulok visszafelé. Erre ő is továbbment. Pár méter után azonban, amikor eltűnt a kanyarban, mégiscsak visszafordultam, és odaadtam az öreg zsidónak a csomagot azzal, hogy feltétlenül keresse meg Goldbergeréket. Válaszra sem várva sarkon fordultam, és ha addig nem is féltem, akkor mégis elkezdtem szaporázni a lépteimet, amikor pedig elértem a Kis teret, rohantam végig a Bocskai utcán egészen a vámházig, ahol kifulladásra, zihálva végre meg mertem állni. A csomag, biztos voltam benne, hogy nem jutott el Goldbergerékhez.

Gettóbeli látogatásom után folyton Eta járt az eszemben, nagyon szerettem volna találkozni vele. Egyszer láttam még, a bevagonírozás előtt. Miután a gettót kiürítették, gyalogmenetben hajtották őket a harangodi gyűjtőtáborba. Éppen előttünk, erre vezetett az út. Gyerekek, felnőttek, öregek, fiatalok gyalogoltak a menetben, voltak vagy két-háromszázan, kezükben, hátukon batyu. Csendőrök kísérték őket. Szinte nyári meleg volt, és mire elibénk értek, megtettek már vagy hat kilométert, úgyhogy csak vánszorogtak. Hosszan elnyúlt a menetoszlop, nem lehetett látni a végét, az emberek azonban némák voltak, jószerével csak a lábak csoszogása hallatszott. Sem a menetből, sem a kint állók közül nem szólt, nem intett senki senkinek, valami megakadályozta a mozgalmat, elfojtotta a hangot. Az iskolából, az osztályból több ismerőst is láttam, de én sem emeltem fel a kezemet.

Etát már messziről észrevettem. Rózsai néni és a testvérei mögött jött, egyedül. Nem nézett semerre, szemét a földre szegezte, a háta meggörbült. Fején a kendő, mint az öregasszonyoknak, elől csúcsosra hagyva, takarta az arcát. Május volt, már érett a ropogós cseresznye, azt ettem éppen. A kút mellett állt egy nagy kosár teleszedve, és én nagyon akartam egy marékka adni belőle neki, de hiába volt messze a csendőr, nem mertem közelebb lépni, és ha restelltem is magam érte, örültem, hogy nem néz fel.

Aczél Géza

(BÚCSÚ)GALOPP

tétova utószinkron

6

aztán mégis csak a kamasz mint mikor fél évszázad múltán hullámzó élményfürdőkben öreg suhogó fák alatt megmártózik valaki a feledhetetlen felelőtlenségben a szűkülő létben nincs is talán nagyobb érdem ahogy a hosszú alvásokból kibukva összerakja a keletlen bukta a zavaros napirendet csak az ego csak a perc habzsolása menjen a befutó szálakat kegyetlen lendülettel összetapicskolva melyben a moralitás a jólneveltség a család laza kereteit öntudatlanul is óva valami érthetetlen önzés mentén a biológiai óra nekilendül ezt a képletet nem oldod meg élj bár a végső határokig keményen feszülve a büszke önállóságnak a leszakadás és a visszahúzó ösztönök görccsei ide-oda járnak

megalapozva egy nagy lelkiismeret-furdalásnak melynek már hőse sem vagy csupán tétova merengője úgy szenvedsz tőle hogy talán nem is igaz az a lőre életminőség melytől korai követelmény még a szellemi bőség és a számonkérésnek kilúgozott logikája csak sejtelmesen képzeled miként értél a felfedetlen mába egy sosem létezett puzzle játékként összerakva aztán vagy igaz néhány mihaszna részlet vagy lassan el is felejtetnéd most már az egészet mert az idő közben ledarálta a kicsiny szituációkat menekülésnek pedig mindig ott marad a holnap melyre a napi moralistáknak nincs fogása szürke feledésbe mártva az egyén egyszer csak fellelkesül erőt ad neki hogy nincs egyedül valahol minden tisztátalan de jön a karácsony otthon főzött melasszal töppedt dióba szúrt gyufaszállal húsvétkor pedig illatosra főzött vizekkel kacérokodsz meglepett anyáddal és lesed apád locsolkodó szemérmes zavarát mert bár messze a sok stáció és csak furcsa tornyos épületek a templomok de semmit sem ér az ünnep elszánt koordinálása ha valamilyen tradíció mögötte nincsen ott és nem érzed sok kilazult fásult emberben az összetartozást mivel azok már oly magas fokok hol nemesíteni kezd a magány hogy e szinten még nem adatik integet néhány sápadt keleti butik és kocognak a szélben az olcsó színes papírok aztán a gondosabb reggeli megemelt helyzetté avatott egy szebben vágott szalonnát és kalácsra kent vajjas kenyeret utólag az ember fátyolos tekintettel elmereng hogy van ez se biológiai kényszer se hit és a perc mégis emelkedik dörzsölöd kicsit szemed ám a drótkerítés mögött már haverod füttye bősztit locsolkodó nagy kalandra melynek lassan egyre kevesebb a haszna ha pénz és tojás helyett megzavarnak az italok hisz egy idő után az emeletes rakott krumppli illata és a titokban szívott cigaretták füstje lassan már régen elfogyott marad a savanyú hányás megszeppent lányok visszafogott szobáiban reménytelen tülekedés a jópofázásra aztán egyszer csak belül minden árva talán emelkedsz valamit mivel elérsz a magányra úgy hogy kamaszként még esélyed sincs a feldolgozásra hullámzó éretlen évek mily álnokul megfakultatok mára emésztetlenül jöttök dögvőásra mint annyi más keserv mely félbeharpva felesel a múlt időkből befejezetlen és nincs megáldva nincs benne ugyan bűn az értelem csírája viszont az első kanyarulatnál megtapad az égbolt végtelenül szikrázó éjszakáival bizonytalanítod el magad nyöszörögve kérdezve mi van távolabb mert közlelről nincsenek hihető válaszok a gondolat roppantul lötyögni kezd mivel frusztrált állapot minden vegetatív szisztémát bonyolító ok a körötted zajló perceket megérteni s áldott állapottá fénylik az első könyveket érinteni a titkokat felfedő rajzaikkal hogy majd szemed mélyére szoruljon ez a fájdalom is mikor nyálkás agyagos földbe temetik fél századra rá barátod s a ragadó sár mögött belátod a roppant időlagutat ahogy a másik öreg zseni összezsugorodva tétován matat a gyászbeszéddel hogy mi dolgunk is nekünk e gödörrel s az éggel s a csontjaikra vetezett körben heverőkkel esőben a túlfőtt galuskaként plattyanó röggel mi dolgunk ezzel a kis okos ível mely az unatkozó kamasz pállott magányától ível valahol a megsejtett rejtélyekig majd betűmilliárdok hunyorgó könyvtárak álmatlan éjszakák mentén felhevít egy kényszer hogy visszaigazítson a közönybe és a kvázi gyászba messze még tőled persze a vak sejtésnek ez a romlandó virága nem látsz még a kanyargós sorok mögött ágaskodó apró csírákra melyek lombosra növesztik majd benned a mulandóságot ahogy kis érzelmes történetekben pataként csobog a jóság és az átok jellemed nevelni kijőve nyári iskolás szünetekben a hűvös szobából hogy az utca közönyére rászórd a vérszegény gyermek tekintetéből tompán áradó rózsaszín karikákat melyekre az apró szédület még ráragad néhány morális felismerést ha az olvasmányok mákonyához visszaérsz általában igazságosan és kicsit humánusan a poros mellékutcákban poroszkálva nyugtat hogy a dolgoknak rendje van s az úgy-

ahogy megértett történet és a kinti világ igaza összejátszik kezd alakulni jövődö dolgod az öntudatlan lét mögül felágaskodva az a másik dimenzió melyben élni volna jó kilátva a biológiai présből a gyakori orrvérzésből éhségből kamaszos kudarcokból látást takaró maszatos tényérből s már meg is csap a hegyi beszéd néhány foszlánya annyi szép belőle ami naiv önzetlen és kamaszosan árva nincs még rászerezve mocskos korrupcióra sunyi lopásra melyeket ha kimondasz már benned is sejlének némi eresztékek mivel a romlás és a steril vágyak között páternoszterként mozognak a gének és megzavarodott pillanataink a lehulló sűrű függöny mögött az álmalista rendre felvonít ám nem szívelheted a cinizmus kibúvókat kereső olcsó aranyát nem ezt tanultad megfakult tanítóid fényesre kopott bölcsességeiből üzen át mai napig néhány korszerűtlen közhely s ha olykor mögöttük a hiány lavinája önt el nem tudod eltévedtél vagy csak bonyolultabb igékre vágsz végül is hová helyezed magadban azt a megnevezni alig tudható hiányt mely a létezés latens sűrűjéből kiszorított az aszfalt benned a sok vagy a vadvirágos rét a kevés mert hiába igazgatod a kettőt össze egyikükre előbb-utóbb rádől a feledés és ott maradsz egydimenziós embernek barnuló fényképeken hunyorgó kamasznak s mire az idő betonjai befalaznak idegen mered rád valamilyen sosem volt laza díszletekből hol még megejtően recésedik a fotók széle s nem is a váratlanul eléd jelenő látvány terelget tétova érzelmi keresésbe hanem a kezdeddel tapintható anyag melybe valamikor belesűrűsödött a pillanat és itt maradt különösen sugárzó leletnek s mikor majd eltemetnek a tapadó felületről közönyös tekintetekben a líra megkövül az elhasználdott látvány mögött nem lesz már örökös legbelül valaki áramtalanít a rendszert lebénítja a megfagyott magány tárgyas feltételeket sem kér számon az ismeretlen odaát csak egy nagy kopott dobozban vacognak itt tovább a komikus pózokba lassan átszivárgó jelenések majd egyszer te is tűnődve nézed a sok kidobott alakot akik úgy koccannak már mint a kövek

Novics János

VÍZ

Álltunk azon az erkélyen, amely majdnem akkora volt, mint egy felüljáró. Illetve nem is egy, hanem három erkély volt ott egyszerre, az egyik a nappalihoz, a másik a hálószobához, a harmadik meg a gyerekszobához tartozott, és mindegyiken lógtak az emberek, támaszkodtak a korlátra, alig férték el, és nézték a magasból, ahogy a tó mellett a kutyákkal szórakoznak. Nem akartam elfogadni a meghívást, mert tudtam, hogy ő is itt lesz, de végül úgy döntöttem, nem érdekel. Két év után már elég erős vagyok ahhoz, hogy újra lássam. Attól félttem, nem egyedül érkezik, és végig kell nézmem, ahogy karonfogva belép valakivel. Aztán amikor a házigazda körbevezetett minket az új otthonában, megnyugodtam, mert nem fedeztem fel mellette senkit sem. A barátnőivel téblábolt, akikkel annak idején minden hétvégén táncolni ment.

Tényleg óriási ház volt ez. A földszinten a fogadótér, a kamra, az étkező és a konyha, fent meg a hálószoba, amelyben egy egész lakás is elfért volna, a nappali, amely a

méreteit tekintve inkább repülőtérenek hatott, de a legfurcsább a gyerekszoba volt, a tulajdonos egyéni fejlesztése, büszkén mutatta nekünk, hogy a központi fürdőhelyiségen kívül, amely egyébként majdnem egy olimpiai uszodának felelt meg, a gyerekszobában van még egy kisebb fürdőrészlég, ahol csak a kölykök pancsolnak, egy műanyag fal határolja, tehát a víz nem szivárog a padlóra, viszont fürdés után azonnal bebújhatnak az ágyba. Csak néztem döbbenet, mert azt tudtam, hogy megszaladt neki az utóbbi években, és nagy beruházásra készül, de nem gondoltam, hogy egy egész palotát épít majd a családnak. Azon viszont nem csodálkoztam, hogy ő is eljött, mindig imádta, ha pucos helyekre kellett menni vendégségbe, most is kéjes vigyorral szemlélte a luxust, és rögtön eszembe jutott, hogy én ilyesmiben sohasem tudtam volna részesíteni.

Délben felszolgálták az ebédet, a háziasszony főzött, de mellette egy egész hadsereg sürgött-forgott a konyhában meg az étkezőben, úgy körülbelül hat fogásig számoltam, aztán már nem tudtam követni az ínycségeket. Kávé után szóltak, hogy menjünk fel az erkélyre, mert a házigazda valamit mutatni szeretne. Volt három kutyája, két buldog meg egy terrier, valami gondnokféle alak levezényelte őket a tóhoz, a stégre, aztán fentről karikákat dobáltak le nekik, ők pedig villámgyorsan megkeresték mindet. Az volt a játék lényege, hogy az összes karikát megtalálják, és nem vallottak szégyent, még azokat is visszahozták, amelyek véletlenül beleestek a vízbe. A közönség tapsolt és nevetett, csak én fanyalogtam magamban, mert nem értettem, hogy ettől a sekélyes mutatványtól a többiek miért indulnak be ennyire.

A gyerekszoba erkélyén álltam, és épp oda kerültem, ahol ő is ráhajolt a korlátra, majdnem mellettem állt, csak egy félmeztelen, kövér fickó szorult közénk, akinek a hátán és mindkét karján tetoválások sorakoztak, mindenféle értelmezhetetlen jel, a bőrnadrágján meg kulcsomók, láncok és egy jelvény, talán katonai rendjel lehetett. Úgy nézett ki, mint egy öreg hippy, egy amerikai motoros, aki egész életében az országúton száguldozik, már csak a német háborús sisakot hiányoltam a fejéről. Valaki felvetette, hogy lassan indulni kellene, mire a ház ura közölte, hogy hazavisz minket, ugyanis, kapaszkodjunk meg, vett egy kisbuszt nemrég, direkt erre a célra, ott vár ránk hátul a garázsban, beférünk egyszerre vagy harmincan, két fordulóval mindenkit hazaszállít még ma. Többen átkiabáltak egymáshoz, egyik erkélyről a másikra, azt latolgatták, mikor induljanak, és akkor hirtelen én is megszólaltam, a házigazda már lent járt a stégen, a kutyáit simogatta, etette őket jutalomfalatokkal, és lekiáltottam neki, hogy végre én is valami vicceset mondjak, részese lehessenek a társalgásnak, hogy én talán ide is költözöm, úgy értem, nem ide, a házba, hanem erre a környékre, annyira megtetszett, míg idefelé jöttem vonattal.

Lentről nevetést hallottam, aztán oldalról ugyanabban a pillanatban egy női hangot, mintha azt kérdezné, ezt komolyan gondoltam-e. Láttam az arcán egy kis mosolyt, és éreztem némi gúnyt is a szavaiban. Most nézett rám először, eddig kerülte a pillantásomat, reggel, amikor megérkeztünk, talán nem is köszöntünk egymásnak, és most még egy kérdést is feltett. Nem, dehogy, válaszoltam, igyekeztem átnézni a motoros fickó felett, aki a nagy testével eltakarta előlem. Még hozzáfűztem valamit az előbbihez, láttam, hogy figyel rám, de a köztünk álló idegen férfi is beszélni kezdett, mintha kíváncsiak lennének a véleményére. Felbosszantott, és ingerülten megjegyeztem, hogy maradjon csendben, valaki mással beszélgetek. Azt hiszem, szerettem volna azt a látszatot kelteni, mintha nem félnék ettől a hústoronytól. Csak akkor vettem észre, hogy oldalt, ahová először nem ért el a tekintetem, egy női kéz simul a hájas testére. Azonnal rájöt-

tem, hogy kivel húztam ujjat. Úgy meglepett ez a váratlan fordulat, hogy önkéntelenül megkérdeztem tőle, jól látok-e. Erre mindketten nevetni kezdtek, hozzábújt a dagadt férfihoz, és közvetlenül az orrom előtt megcsókolta. Nem lettem rosszul, mint ahogy régebben gondoltam, ha majd ilyesminek egyszer tanúja leszek, sőt inkább még közelebb is hajoltam, hogy jól lássam, ahogy a zsíros, izzadt szakáll beletapad a szájába. Érdekelt, milyen látvány, amikor valaki mással csinálja, és ez milyen hatást vált ki belőlem, de még enyhe undort sem éreztem.

Aztán megkérdeztem tőlük, ha szabad tudnom, ez mióta tart. Ő mintha kissé habozott volna, elkomolyodott, és mint akik nem biztosak a dologban, egymás szeméből próbálták kiolvasni a helyes választ, végül a fickó bökte ki, hogy körülbelül öt éve. Akkor számolni kezdtem, pedig még számolni sem kellett volna, hiszen világos volt, hogy ez mit jelent, ötből kettő, az három, ezt még egy gyerek is vágja. Nem az lepett meg, hogy három éven keresztül átverték, hanem inkább nem számítottam arra, hogy egy tahó motorossal látom viszont majd egyszer. Mindig azt hittem, hogy egy gazdag, jóképű fickó van a háttérben, és ez az igénytelen alak a kövér hasával és tetkóival, a csimbókos hajával meg a gusztustalan pofájával valahogy nem illett a képbe. Dadogtam valamit, hogy hozok magamnak egy italt, de nem figyeltek rám, egymással voltak elfoglalva, én pedig letaglózva visszamentem a gyerekszobába.

Akkor hallottam meg, hogy valahol folyik a víz. Egyenletesen és hangosan, mintha valahol itt egy mesterséges házi zuhatag is volna, ez sem volt elképzelhetetlen azok után, amit láttunk ebben az épületben. A gyerekfürdőből jött a hang. Óvatosan elhúztam a műanyag falat, és benéztem. A kád csapja volt megnyitva, ömlött a víz, értelmetlenül és sebesen, ahány liter kizúdult, ugyanannyi azonnal el is tűnt a lefolyóban. A házigazda nyitva hagyhatta, amikor bemutatta nekünk ezt a remek találmányt, a praktikus fürdőszobát, a gyerekek ágyaitól alig két méterre. De hogy ilyen örülten folyjon, ezt nem értettem. El kell zárnom, döntöttem el, még mielőtt baj lesz belőle. Tényleg akkora erővel áradt, mintha vízesés volna. A hangjától semmit sem hallottam, pedig odakint nagy zajt csaptak, de az idétlen röhögések ide már nem értek el, a zuhogó víz elnyomott minden zsvajt, egy pillanatra olyan érzésem támadt, mintha megsüketültem volna. El kell zárnom, igen, ezt a csapot el kell zárnia valakinek, csak ez járt a fejemben.

ŐT NEM

Össze kell szedni mindent. Először a döglött állatokat. A csirkéket és a kacsákat. Amelyiket nem sodorta el a víz, az valahol itt fekszik a sárban és az összedőlt ólak alatt. Én a kutyahúst is megeszem. Ott van az a szerencsétlen tacskó, agyoncsapta egy gerenda, az még tegnap élt, amikor betört a víz, láttam, ahogy úszni próbál, abból nekem jó kis pecsenyém lesz estére. Ne vesszen semmi kárba. Csak a patkányoktól óvakodjatok, mert megbetegedtek, bár szerintem azok már rég eltakarodtak, a rohadékok mindent túlélnek. A békákat a legkönnyebb ilyenkor elkapni, úgy össze vannak zavarodva, ha ügyesek vagyunk, több kiló is összejöhét belőlük. Látok ott a téglák alatt fóliákat és zacskókat,

azokba rakjátok őket. Gyűjtsetek össze mindent, amit találtok. A szemetet is, nem tudni, mire lesz jó egy nejlonszatyor vagy sörösüveg. De ne csak azt vegyétek fel, ami a felszínen maradt. Fogjátok botokat, és kotorjátok le jó mélyen a sárréteg alá. Felbukkannak itt még olyan dolgok, amelyekre szükség lesz.

Nézd, abban az árokban egy hal hever. Kisodorta ide a tenger, egészen a házig. Mosd meg az egyik pocsolyában, és dobd bele abba a vödörbe. Valaki majd megpucolja és feldarabolja. Ne vesződjünk most a tűzzel, egyik meg így nyersen, amíg lehet, szükségünk lesz az energiára. Ha találtok valami szerszámot, azt is hozzátok ide. Egy baltánk és késünk már van. De sokkal több kell. Ha lapátra vagy ásóra bukkantok, azonnal kezdjük el széthordani a faltörmelékét. Ha ruhák és rongyok kerülnek elő, terítsétek ki őket a fákra, hogy megszáradjanak. Majd kapcának használjuk őket, mert ha túl sokáig gázolunk ebben a sárban, le fogja zabálni a lábunkat.

Ott az a tyúk még él. Az egyik szárnya beszorult valami vasdarab alá. Húzd ki onnan, csapd le a fejét baltával. Ne úgy csináld, várj, majd segíték. Még elmenekül, amilyen béna vagy, aztán lőttek az ebédünknek. Így, szépen megfogod a lábánál, felemeled a levegőbe, és nekivágod erőből a fejét ennek a deszkának. Hogy akkorát koppanjon, amitől szétesik az agya. Most már vége. Add ide a baltát, látod, csak egy suhintás. Vigyázz, mert spriccel a vére. Tépd ki a tollait, és darabold fel. Ehhez mégiscsak tűz kell. Hordjatok össze egy kupacot a szárazabb ágakból, ott az a csomag gyufa, amit reggel kiraktam a napra, próbáld meggyújtani vele.

Nincs más választásunk, össze kell gyűjteni mindent. Nem tudjuk, meddig maradunk, és már mindenki éhes. Ne tátsd a szádat ott egyedül, mire vársz, úgysem fogunk innen kijutni egy darabig, hiába lesed az eget meg a vizet. Senki nem fog segíteni nekünk, ha mi nem segítünk magunkon. Csak azzal gazdálkodhatunk most, amit találunk. Először eszünk, aztán folytatjuk a keresést. Összeszedjük a bútorokat a romok alól, azokból csinálhatunk magunknak valami kunyhót és fekhelyet, a széttört székeket meg asztalokat gyűjtősnak használjuk majd. A füst is hasznos lesz, valaki előbb-utóbb csak észrevesz minket.

Van ott valami a sárban, a drótkerítés alatt. Segíts felhajtani ezt a szart. Fogd meg a botodat, és kavard meg vele a sarat. Valami állat az, talán ló vagy tehén, bár annál mint-ha kisebb volna. Hozz ide egy vödör vizet. Óvatosan öntsd rá a testére. Már látom az orrát és a lábát. Ez egy nő, a rohadt életbe. A hosszú haja beleragadt a sárba. Aki ezt nem bírja, most ne nézzen ide. Alig látni az arcát, mert a víz már teljesen kiszívta. A kerítés meg kilapította a mellét. Nem fog kiderülni, hogy kicsoda, úgy szétpuffadt már az egész teste.

Már most mondom, ebből nem eszik senki. Szép kis húsmennyiség, de inkább döglöjek éhen, mint hogy a szívét vagy a máját megsüssöm. Fogjátok meg a kezénél és a lábánál. Vannak ott hátul azok a vastag ölfák, építsetek belőlük ravatalt, és tegyétek rá. Az iszapot kaparjátok ki a torkából és az arcából valamivel. Keressetek rongyokat, és mossátok le rendszeren. Azt akarom, hogy olyan tiszta legyen, mintha ma született volna, ne maradjon rajta egyetlen piszokfolt sem. Utána takarjátok le azzal a lepedővel. Később majd ácsolunk neki egy koporsót, és eltemetjük tisztességesen. Mától ő a mi szent aszszonyunk. Nevet adunk neki, és ha újjáépül itt minden, ezt a nevet vessük abba a kőbe, ami az első ház alapja lesz. Emlékezünk rá, amíg csak élünk. Ha valaki akár egy ujjal is hozzáér, annak én magam vágom le fejszével a kezét, hogy pörköltet főzzünk belőle. Őt nem engedem bántani. Ezt a nőt nem.

FÉLTÁV

Az első száz métert gyalog tesszük meg. Kilépünk az utcára rövidnadrágban és sportcipőben, átvágunk a lakótelepen, és a mellékutcákon bemelegítünk egy felvezető futással. Találkozunk a környéken hozzánk hasonló kocogókkal, néha elhúz mellettünk egy-egy autós is, de ilyenkor estefelé ez a kertvárosi rész már kihalt. Amikor elérjük az erdő határát, pihenünk pár percet. Az út mentén nagy kövek sorakoznak, kinyújtóztatjuk rajtuk a lábizmainkat, én a hátamat is kiegyenesítem az egyikben, teszünk pár gimnasztikai mozdulatot, aztán kezdődik a tényleges futás. Az emelkedő földút az erdőbe tart, kétoldalt rét szegélyezi, érinti a fenyőfák között megbújó vadvendéglőt, aztán megszűnnek a szintkülönbségek. Ezen a szakaszon alig látunk embereket, és csak olyan futók bukkannak fel, akik versenyszerűen edzenek. Néhol táblák és jelzések igazítják el a túrázókat. Csend van, csak a madarak énekét hallani. Jól beszívjuk az erdő illatát.

Nemsokára elhaladunk egy karám mellett, ahol a földön szerszámok és autógumik fekszenek. Mielőtt elérnénk az állatkert kapujához, bekanyarodunk a fák közé. Ez már a sűrű vadon, az út is csak kitaposott, fűvel benőtt csapás. De amikor már azt gondolnánk, hogy elnyelt minket a rengeteg, hirtelen felbukkan a fából ácsolt, háromemeletes kilátó. Hétségén itt általában családok, természetjárók piknikeznek, néha magányos vándorok is feltűnnek, de nincs időnk szemrevételezni őket, mert a következő pillanatban az út váratlanul hajtókanyarba fordul, és a tisztás eltűnik a hátunk mögött. Most jönnek a legnehezebb méterek, mert a talaj több ponton szeszélyesen magasodni kezd, aztán újra és újra visszatér az eredeti szintre. Egy-egy meredek emelkedőnél lelassítunk, kifújuk magunkat, de nem akarunk túl sokat lazítani, mert tudjuk, hogy hamarosan elérjük a pihenőhelyet. Felgyorsítjuk az iramot, aztán egy újabb kanyar után megpillantjuk a dombtetőt. Megállunk pihegve és izzadtan. Innen nyílik a legszebb kilátás a várost körülölelő völgyre. A távolban szántóföldek, házak, szőlőskertek látszanak. A lebukó nap sejtelmes színeket fest az alattunk elterülő vidékre. Itt is található egy kis tábla, eligazító ábrákkal, a földön pedig egy padnak szánt hosszú szálfa fekszik, lecsavarozva. Leheveredünk rá, meggyúrjuk kézzel az izmainkat.

Legutóbb, amikor erre a pontra értünk, a dombtető szélén, háttal nekünk egy szőke lány üldögélt. Már messziről látni lehetett vékony alakját. Amikor megálltunk, nem fordult hátra, talán észlelte a jelenlétünket, de mintha ott sem lennénk, mozdulatlanul nézett a messzeségbe. Alkonyodott, de a nap még élénken világította meg a szélben lebegő, szőke hajszálakat. Figyeltem a lány meztelen vállát, fehér bőrét a fényben. Nem tudom, hogy ő észrevette-e. Eléggyé nyilvánvaló látvány volt ott a dombon kimagasodva hajlékony, puha, fiatal alakja, ő mégis úgy tett, mintha csak kettesben volnánk, és senki sem tartózkodna a közelben. Amikor futunk, ritkán beszélgetünk egymással, legfeljebb praktikus közlendőkre szorítkozunk, és ha idegenek tűnnek fel a láthatáron, gyorsan elcsendesedünk. Ő mégis felszabadultan fújtatott, és hangosan beszélt hozzám, mintha szándékosan nem akarna tudomást venni arról, hogy pár méterre tőlünk egy ismeretlen lány sütkérezik a fényben. Vagy tényleg nem látta?

Míg a szálfán paskolgatta a lábikráját, odébb léptem, és egy bokor mögül újra a lányra emeltem a tekintetem. Most is mereven ült a domb peremén, csak a hajszálai lengedeztek. Megkapott a fiatalága és lány alakja. Kíváncsivá tett. Szerettem volna megnéz-

ni az arcát. Biztos voltam benne, hogy szép arca van. Talán olyan, amilyent azelőtt sehol sem láttam. Úgy üldögélt ott, mintha festmény volna. Vagy látomás, melyet a felgyorsult vérkeringés és a jóleső fáradtság idéz elő. Nem mertem megkérdezni, hogy ő is látja-e, amit én. Úgy gondoltam, talán nem örülne neki, hogy egy idegen nővel foglalkozom.

Egyásra néztünk. Érzélte a tétovaságomat, talán azt hitte, mondani akarok neki valamit. De nem szólaltam meg, csak néztem az arcát, és ebben a pillanatban felfedeztem, mennyire megöregedett a tekintete. Figyeltem a testét, melynek rugalmas puhaságát közös futásainknak kellene megőriznie, most mégis egy középkorú nő fáradt vonalait öltötte fel. Talán amikor gimnazista volt, ő is épp ugyanitt ült az alkonyatban, ahogy most ez a lány, az erdőnek háttal. Ugyanolyan fiatal volt a bőre. De annak a testnek már semmi nyoma. Újra futni kezdtünk. Arra gondoltam, hátrapillantok, hátha mégis sikerül meglátnom a lány arcát, de nem mertem forgatni a fejem. Aztán ahogy a fák közé értünk, már sajnáltam, hogy nem tettem meg. Már sohasem fogom megtudni, milyen lehetett. Ha egyáltalán tényleg ült ott valaki, és nem csak a képzeletem tréfált velem, vagy a napfény különös játéka okozott érzékcsalódást.

A következő szakasz bokrokkal és fákkal gazdagon borított, sötét ösvényeken át vezet. Ez a fő próbatétel. A talaj szinte méterenként változik, vastag gyökerek és ormótlan kövek lassítják a tempót. A világ eltűnik pár percre, az ember egyedül marad, és úgy érzi, bármi megtörténhet vele ebben a csendben. Az utolsó ötszáz méter a legnehezebb. Az erdő véget ér, hosszú kavicsos út vezet vissza a kiindulási pontra. Rohamosan fogy az erőnk, de mély lélegzetet veszünk, és egymással versenyezve sprintelünk el a célig. Megállunk a köveknél lihegve. Piros az arcunk.

Legutóbb, a kör végén, odaléptem hozzá, körülnéztem, meggyőződtem róla, hogy senki sincs a közelben, és a nedves pólóját felgyűrve számba vettem a mellbimbóját. Jólesett a sós hús és a felhevült bőr íze. Megkérdezte tőlem mosolyogva, hogyan vagyok képes szopni a mellét, amikor ennyire izzadt. Izgalomba hoz a melled közvetlenül futás után, válaszoltam. Nyalogatni akarom őket, egyszerűen élvezem, ahogy folyik róluk az izzadság a nyelvemre. De ő csak mosolygott tovább, és arra kért, hagyjam abba, mert indulnunk kell. Ilyenkor még elsétálunk a hídig, ahonnan belátás nyílik az állatkertbe. A fekete párduc a fűben heverészett, nagyokat nyújtózott, morgott magában. Fütttyenttem neki, de nem reagált a hangomra. Úgy nézett ki messziről, mint egy szelíd nagy-macska. Aztán nevetni kezdtünk, mert eszünkbe jutott, ha bemennénk hozzá megsimogatni, már biztosan nem viselkedne ennyire higgadtan.

Ha futni megyünk, és kilépünk a lakásból, nagyon távolinak tűnik az erdő. Egyszer lemértük: öt kilométer oda és vissza. De amikor kimelegedve és fáradtan hazaindulunk, már sokkal rövidebbnek érzékeljük a távolságot. Nagyokat lépünk, beiktatunk még egy levezető kocogást befejezésül, és tudjuk, hogy nemsokára otthon leszünk.

Kiss Judit Ágnes

TITOK

ne beszélj arról, ami otthon.
ha válnak, verik egymást, el lehetne.
de a leveleket a felső polcon,
a rádiót, amit csak éjjelente...

mert bárki lehet civil ruhás rendőr,
és van kínzás, sőt akasztófa is,
mert kirángathatnak a tanteremből,
és bevallod, bár bizonyítva nincs,
azt a bácsit, meg hogy miről beszélt,
az újságpapírba csomagolt könyvet,
hajnalban olykor verejtékben úszva
a zajokra, hogy biztos érted jönnek –

rejtsd el magad a frissen sült kenyérben,
a titkokat magadon is belül,
ha kiderül, hogy a sejtekben, vérben,
apa és anya börtönbe kerül.

tanulj úgy tenni, mintha tényleg semmi,
megbújva, némán, jég alatt a tó,
ha fölveszed, a süket telefonban
hallod, hogy kerreg a lehallgató.

REPÜLŐ CSÓTÁNYOK

Még néha álmodom a repülő csótányokkal.
Hallom, ahogy mozognak, látni egyet se látok,
ha felriadok éjjel hol ok nélkül, hol okkal.

Repülnek kettős szárnnal, lábukból is túl sok van,
könyörtelenek, mint egy ószövetségi átok,
még néha álmodom a repülő csótányokkal.

Fekszem dobogó szívvel, és kiszáradt torokkal,
mintha tapogatnának azok a hosszú csápok,
ha felriadok éjjel hol ok nélkül, hol okkal.

A vaksötétben nézek szembe a halálommal,
itt motoz a szobában, tudom, pedig nincs rá ok.
Még néha álmodom a repülő csótányokkal:

röpülnek, lezuhannak, kitinpáncéljuk koppan.
Biztosan értem jöttek, már itt másznak az ágyon,
ha felriadok éjjel hol ok nélkül, hol okkal.

Magam is csótányhulla, heverek elhagyottan.
Már nem tudom, mi szörnyűbb: az ébrenlét? az álom?
ha felriadok éjjel hol ok nélkül, hol okkal.
Még néha álmodom a repülő csótányokkal.

Szlukovényi Katalin

BKV

Verset írni, az olyasféle érzés,
mint békávézni fiatal korunkban.
Várni, hogy jön-e végre busz, s ha jön,
akkor se feltétlenül oda tart,
ahova mi indulnánk; vagy csupán
nem látjuk hátulról a számot, hagyjuk
elmenni, s utólag derül ki, hogy
a miénk lett volna, szoronghatunk hát,
mikor jön a következő; vagy épp
az orrunk előtt húz el; és ha mégis
stimmel érkezés, felirat, irány,
akkor nyilvánvalóan olyan zsúfolt,
hogy alig férünk fel, belénk tipornak,
és foglalt már minden kapaszkodó,
a tömegbűzben összepréselődve
azt sem látni, hogy hol kéne leszállnunk...

Ha nagy leszek, akarok egy saját,
új, kényelmes, legalább ötszemélyes
prózát, én ülök a sofőrülésen,
és oda visz, ahova akarom.

MÁJUS

Nyüzösög a májusi sörsátor,
senki se futhat a sorsától.

*

Így harminc után úgy tűnik, hogy végleg
kifognak alólunk a megszokott
fogalmak, mint a szeretet, a szépség,
akár az erdei turistaút,
de ott a végén nem a dzsungel vár ránk,
burjánzó őserdei izgalom,
hanem a város aszfaltútjai.

*

Romos sarokkörerkély. Nénike
nézelődik a szemöldökfán lógó
cserép fonnyadó muskátli alól.
Elhull a virág, áramlik az utca.

OSZK

Egy napra bölcsészlány megint:
az Országos Széchényi Könyvtár
olvasótermeiben kószál,
dolgozik, s néha félreolvas
– a lélek lopott fényűzése –,
alámerül ebbe a szemérmetlen,
lapozásnesznél sosem zajosabb,
élvezkedő tömegdorbézolásba.

Az ablakból a délutáni fény
átsüt egy cserép növényen. Megáll,
gyönyörködik az erezet, a bolyhok,
a kontúrok, a cakkok és az ívek
napmegvilágította ritmusán.
Döbbenet, hogy van ilyen részletes zöld
– és elmosolyodik.

Tudod, Uram,
ez a teremtés iszonyú blamázs,
s így magunk között: nem valami szép,
ahogy ránk fogod az összes hibáját,
nem is csoda, hogy folyton elrejtőzöl,
csak üzengetsz, lejárt szavatosságú
világod karbantartásáért rég nem
vállalsz felelősséget – ez, ugye
korrekt mesterhez igazán nem méltó.

De most, ahogy levélen és lapon
mindenütt átsugárhoz magadon,
csaknem hiszlek, bár tudom: nem tudom.

Czilczer Olga

MONDJAK IGENT

Nyakláncom egy gyöngyszeme
ez a nap állunk az anyakönyvvezető
előtt aki barátként hosszasan szólván
lelkünkre az iskolapadnál kezdi
várom mikor jutunk a pillanat
csillanásáig gyűrűt aki húz
ujjamra nem látom kicsoda
most már mehetek mögöttem
az ünneplő falak az élet előttem
nem a beszéd még korántsem
ért véget párrá avatásunk
a személyes névmások holnapi lecke
én és te aki máris *ő* a harangzúgás
ami még hátravan mi az itt
a nyakamban mennyi idegen
történet csörrenés reggelre
ébredések estére csöndesülések
mondjak igent a csillogásra

BÚNÜGY

Omlettel teavízzel
aznap korán alkonyodott
pár óra múltával már csak a
szőnyegre ejtett tojásra emlékeztél
én meg hogy a bűnügyi rovatban mi áll

Gumitalp mintáit követem
lépteimet szaporázom
versenyben a hóhullással
mióta jár mózeskosár égi vízen
újszülött igyekezetem
hogyan elérjem a tettest kitart

Mindennapi történet
mondod az a nap
kitett gyerek olvastad

Deres Kornélia

A SZŐNYEG

Érezni a szőnyegen, a mintákba rejtve.
Vonalai vezetnek ezt a nem túl erős
hideget, amit az öregember szelleme
hagyott itt, fullasztó nyári estéről.

Csak hidegben tart ki az emlék,
a tárgyak már rég kevesek,
de ebben mindig itt van, feje felfújta lufi,
és nem mondja meg, kit lőtt le negyven
éve, hogy merre szakadt a katonaszövet,
nem mondja, miért nem szólt jó előre
a szobában lakó hidegről.

Aztán már csak takarodót fúj és
lemegy a földbe, a vonalakon túl,
engem meg itt hagy a szomszéd
szoba meszesedő burkával,
a fullasztó nyárral.

Azóta fekszem ezen a szőnyegen,
a mintázatot figyelem, hátha kiolvasható
belőle valamelyikünk története, hátha
így könnyebb közelebb kerülni
valami befogadhatóhoz, ami túlmutat
az öregember fényképén,
túl ezeken a suttogó tárgyakon,
túl a nyárvégi tusákon.

Hátha leírhatóvá válik a minták
hidege.

A BÁLVÁNY

A villany körén túlról figyel,
szeme helyén két gerezd sötét.
Vakon született újjá. Ott áll,
rongyingben és körgallérral,
álmos bálvány, készítik a bőrét.

Így élednek fel a halottak,
minden nyár elején a leépült,
vizeletszagú szobákban,
az elmosódott foltokban,
a leszedált szívben, a pakli
tarokkban.

Kisebnek, mint az artisták,
összemennek a mennyben.
Oltárfényképen látni őket,
rettentő bálványok, árnyék
nélkül. Mindegyik éber.

És ahogy egyik bőrből a másikba
lépnek, azt nehezebb megszokni,
mint a sötétet, a szívet.

Várady Szabolcs

CYRANO, MÁSKÉPP

Újrafordítani a CYRANO-t? Micsoda ötlet! Miért, még a HAMLET-et is lefordították újra – mondhatná valaki –, és mennyien! Az más, felelhetné a másik valaki. Rostand nem Shakespeare. Shakespeare elbír akárhány új fordítást, de mi marad a CYRANO-ból, ha nem azt kapja a közönség, amibe fiatalon beleszeretett? „Mondhatta volna szebben, kis lo-vag”, „Megdöflek a versem végén!”, „Lázár vagyok a csókok lakomáján”. Szólhat ez másképpen? Aki meg most fiatal, az akar-e egyáltalán CYRANO-t?

A mi CYRANO-nk egy kicsit olyan, mint a MICIMACKÓ. Úgy képzeljük, ha nem olvastuk is (és nem sokan olvasták) eredetiben, hogy jobb, mint az eredeti. A finnyásabbak némileg szégyenkezve szeretik. „Giccs, de gyönyörű” – Szerb Antal ezzel a bon mot-val ütötte el a kérdést. Olyan, mint a Halászbástya. De például Vas István teljes szívvel vállalja, „kivételesen édes és hetyke drámá”-nak nevezi, „melynek megvetésében sohasem osztottam a felvont szemöldökűekkel”. Volt rá személyes oka is: meggyült a baja az orrával, és kamaszkorában egyébként is nagyon csúnyának tudta magát. „A csúnyaság alapélményének köszönhető, hogy ettől az időtől kezdve a Cyrano de Bergerac legkedvesebb könyveim közé tartozik, Ábrányi Emil tüneményes fordításában, ahogy megismertem.”

Németh László is komolyan vette a CYRANO-t, neki azonban már voltak fenntartásai a fordítást illetően. Az 1941-es felújítás kapcsán írta: „...a Cyrano erényei írói erények, ha az idővel halványulók is. Egy költő a próza egyeduralma idején versben beszél végig öt hatalmas felvonást. S ez a vers nem altató alekszandrin. Elevenbevágó, szellemes. Ábrányinak a maga idejében kitűnő, de pötyögő s finomságtördelő fordítása nem is ad igazi képet róla, hogy mennyire beszéd és költészet egyszerre. A részletek (apró jelenetek, epizódalakok, a főalakok egy-egy gesztusa), ha nincs is mögöttük a nagy mű hitele, de ragyogók, életesek, egy kismester ötletes remeklései. S mindazon, ami történik, a francia vérmérséklet szesze. Cyrano nem giccs, csak egész különös fajta mű. Egy gyönyörű héj velő nélkül. De héjnak szép, csiszolt, sok mindent megtükröző.”

Vegyük most csak az alexandrint. Nem szeretnék, de nem is mernék a francia verse-lés technikai részleteibe bocsátkozni, elég annyi, hogy a magyar fordítói hagyományban kialakult jambikus forma csak annyiban felel meg az ütemhangsúlyos franciának, hogy ott a sormetszet előtti hatodik és a sorvégi tizenkettedik szótag általában hangsúlyos, és ha ezt hosszú szótagnak értelmezzük, akkor az előtte levő szükségképpen rövid. A magyar jambus pedig már jó ideje beéri annyival, hogy az utolsó teljes láb legyen jambikus, egy rövid, egy hosszú. Az már végképp csak konvenció, hogy a franciában a szóvégi néma *e*-vel képzett nőrímeket a magyarban egy szótag hozzátoldásával hozzuk létre, magyarul tehát a francia alexandrin hatos és hetedfeles, vagyis 12 és 13 szótagos sorpárok váltakozásával keletkezik. A XIX–XX. század fordulóján, amikor Ábrányi Emil Rostand-t fordította, még nem szilárdult meg ez a konvenció, de Ábrányi különben is füttyült az alexandrinra, ő hatásos színpadi szöveget akart létrehozni. És talán ösztönösen is érezte, hogy a magyar színpad idegenkedik a hatlábú verstől. Arany is megkurtította egy lábbal a jambikus trimetert, a párbeszédnek háromműtemű, azaz 12 szótagos verssorát Arisztophanésznál. És a formának is része lehet benne, hogy a későbbi, amúgy nagyszerű, kvázi-formahű Corneille- és Racine-fordítások mindmáig nem tudtak igazi sikert arat-

ni a színpadon. Bár az is igaz, hogy ugyanez a forma nem volt akadály a Molière sikerének.

Ábrányi az ismerősebben csengő ötös-hatodfeles jambust választja, de lazán, rugalmasan kezeli: ha úgy adódik, megtoldja egy-másfél lábbal, és a rímelésben sem törekszik egyöntetűsége. Az is előfordul, mindjárt a legelején, hogy a páros rímhez hozzácsap még egyet, ha úgy jön ki a lépés:

„KAPUS *De hát...*
MÁSODIK GAVALLÉR *Mikor fizet gárdista? Csitt!*
ELSŐ GAVALLÉR (a másodikhoz)
*Két órákor kezdődik el csak, itt
Üres még minden. Vívjunk egy kicsit!”*

Csattognak a rímek, mint a kardpengék. És belép a lakájok szólama: „*Pszt! Pszt!*” „*Mi baj, te?*” „*Kártya! – Kocka!*” „*Lám!*” / „*Játszol velem?*” „*Nem bánom, pajtikám!*” Majd kártyázó lakáj, szoknyapecér gárdista, a vívásban eltalált gavallér, szabódó virágáruslány dobálja egymásnak a szölabdákat: „*A gazdámtól egy kis világot csentem!*” „*Gyújtás előtt jó idejönni, szentem!*” / „*Kaptam!*” „*Makk!*” „*Csókot!*” „*Meglátnak!*” „*Sebaj!*” Itt a rím függőben marad, egy polgár lép közbe, a fiát vezetve, és csak az ő rímpárjuk után csapja le a levegőben veszteglő labdát a fordító egy „*Haja-haj!*”-jal. A rímelésben nincsenek gátlásai. Erre kattan rá Karinty a paródiájában (CYRANO DE FAUST):

„ELSŐ TANÍTVÁNY (hirtelen leugrik egy létráról, kezében könyvvel)
Hopp, megvagy, Plátó!
MÁSODIK TANÍTVÁNY (felkapja a fejét)
Csípted a kicsit?
HARMADIK TANÍTVÁNY (mindkét keze tele könyvvel)
Én Stoát, Virgilt!
NEGYEDIK TANÍTVÁNY (tele szájjal siralmas hangon)
Én meg Medicit.
EGY FIATALEMBER (meglöki a mellette levő olvasót)
*Olvasni jó itt, hékám, mint a pinty,
Szegény poronty te!*
EGY ÖREG ÚR (tréfásan elferdíti a szót)
Vagy szegény pirinty!”

Az önfeledt habzás, a rímek gondtalan, gyomot-rózsát egymás hegyébe termő burjánzása („...*Ha volna önben szellem és tudás, / De szellemet, boldogtalan dudás, / Ön sose látott...*” – mondja például Cyrano az orrmonológban) pompásan megélt a színpadon, amíg a színész képes, a közönség pedig fogékony volt a színpadi szavalt versre – valahogy úgy, mint az opera, amíg nem kellett hozzá más, csak nagy karmester meg nagy énekesek. Egyfajta opera volt ez is, zene nélkül vagy – ha úgy tetszik – a szavak zenéjével. Mindamellet Rostand-nál ez a zene már korántsem ugyanaz, mint Corneille vagy Racine versében, amit nem olyan régen még szinte énekeltek vagy legalábbis recitáltak a Comédie-Française színészei. Messze nem akkora költészet, nem sűrít magába nagy drámai jellemeket és tragikumot, sokkal több benne a mozgalmas élet, és még több a mutatvány, a bravúr. Ennek a mestere maga a főszereplő is, Cyrano. Ezek a mutatványok töltik ki az első felvonást: Montefleury lekergetése a színpadról, az orrmonológ,

a párbaj közben szerzett ballada, végül a kivonulás a rajongók menete élén a Nesle-toronyhoz, ahol száz felfegyverzett haramia várja. A közönség megkettőződik, nem csak a nézőtérre ül, a színpadot is az népesíti be. Ez volt a fő kifogása Ambrus Zoltánnak Rostand Cyranoja ellen: hogy legalább akkora pojáca, mint amekkora hős.

Az első benyomásom nekem is ez volt, amikor most újra elolvastam a darabot, immár Bognár Róbert fordításában. Ennek a története pedig a következő. Zsámbéki Gábornak az a gondolata támadt, hogy megrendezné a CYRANO-t – de kihámozva a fölcicomázott verses burokból. Nem új – pontosabb és netán formahű – verses fordítást akart, hanem prózát. Hadd lássuk, van-e benne más is, mint cicoma, tud-e – és ha tud, a mai színpadon csak így tud – hatni a darabban nyüzsgő élet – ha van benne –, nem szavalati balletté koreografálva, hanem csupaszon, a maga erejéből. Az új fordításban a fentebbi jelenet – most egy kissé hosszabban idézem – így fest:

„KAPUS (üldözi) *Hé! Fél garas a belépés!*

NEMESÚR *Nekem ingyen van.*

KAPUS *Miért?*

NEMESÚR *Dragonyos vagyok a királyi gárdában.*

KAPUS (egy másik belépő úrnak) *Fizessen!*

2. NEMESÚR *Nem fizetek!*

KAPUS *De hát...*

2. NEMESÚR *Muskétás vagyok.*

1. NEMESÚR (a 2. nemesúrnak) *Csak két órákor kezdődik. Üres a terem. Vivjünk!*

Vívogatnak

1. SZOLGA (be) *Psz! Flanquin!*

2. SZOLGA (már bent) *Pezsgő?*

1. SZOLGA (kockát, kártyát vesz elő) *Kocka. Kártya. (Leül a földre) Játsszunk!*

2. SZOLGA (leül) *Nem bánom.*

1. SZOLGA (gyertyát vesz elő, meggyújtja, a földhöz viaszozza) *Vételeztem a gazdántól egy kis pilácsot.*

GÁRDISTA (a felé közeledő virágáruslányak) *Érdemes lámpagyújtás előtt idejönni. (Derékon kapja a lányt)*

AZ EGYIK VÍVÓ (bemondja a találatot) *Talált!*

AZ EGYIK KÁRTYÁS *Treff!*

GÁRDISTA (fut a lány után) *Adj egy csókot!*

VIRÁGÁRUSLÁNY (hárítja) *Meglátnak!*

GÁRDISTA (félrevonja a sötétbe) *Itt nem.*

EGY FÉRFI (leül a földre; más elemózsiasok is csatlakoznak hozzá) *Ezért jó, ha előbb jön az ember: lehet egy kicsit eszegetni.*

POLGÁR (jön a fiával) *Gyere, fiam, ide üljünk!*

KÁRTYÁS *Három ász!*

EGY EMBER (butykost húz elő a köpenye alól; leül) *Hú, de megszomjaztam! Jót fog tenni ez a burgundi... A Burgundi-palotára!*

POLGÁR (a fiának) *Olyan itt, mint egy lebuiban. (Botjával az iszákosra mutat) Iszákosok! (Az egyik vívó hátrálás közben meglöki) Verekedők! (Beesik a kártyások közé) Hamiskártyások!*

GÁRDISTA (a polgár háta mögött váltig incselkedik a lánnyal) *Adj egy csókot!*

POLGÁR (gyorsan elviszi onnan a fiát) *Szégyen-gyalázat! A teremben, ahol Rotrou tragédiáit játszották!*

A FIÚ *Na és Corneille-t!*”

A szöveg él és élhető színészileg a mai színpadon. De azért az egész darabot mégsem lehet prózában lefordítani. Cyrano nemcsak párbajhős, hanem költő is, és ennek a darabban számos tanújelét adja. Így csöppentem bele én is a történetbe. Barátságból vállaltam el a társfordításágot, eleinte húzódozva, egyrészt, mert népszerűtlen feladat, szinte szentségtörésszámba megy, másrészt pedig mint Ambrus Zoltánt, engem is zavart a szóvirágzáporban fűrösztött hőstettek hetvenkedő és hatásvadász halmozása. Azt sem volt könnyű eldönteni, hogy ebben a rendhagyó fordításban hogyan alakítsam a versformát. De végül találtam egy kulcsot, ami Cyrano alakját – számomra legalábbis – kinyitotta, és egyúttal a versforma kérdésében is adott egy jónak látszó útbaigazítást. Az erkélyjelenet egy pontján, amikor a körülmények kényszere a sűgőt kilépteti a sűgőlyukból, és a saját hangján mondatja vele tovább a szerepet, ez a saját hang az éjszaka őszinteségre ajzó sötétjében annyira személyessé izzik, hogy ledobja – letépi magáról – a szerepet. Emlékszünk ugye, hogyan indul a jelenet? Christian megelégedi, hogy szíve hölgye a tőle kapott levelekből Cyrano szárnyas szavait issza, és Roxane erkélye alatt megpróbál a saját lábára állni, de csúfos kudarcot vall. „Szeretem! Szeretlek! Imádlak!” Ennyi telik tőle, és Roxane, a preszióz, a kényeskedő, ezzel nem éri be, elhúzza a száját. A hogyan szeretné hallani, dúsan részletezve. Itt már – megint – csak Cyrano segíthet. „*Cyrano bezzeg tud a presziózok nyelvén*”, mondja epésen Ambrus Zoltán. „*Olyan folyékonyan beszél ezen a nyelven, hogy önkéntelenül azt kérdezzük magunktól, hogy vajon tud-e más nyelven is? S tud-e másképpen Rostand, a fősűgő? Ez végig rébusz marad.*” De ez nem igaz. Cyrano Roxane nyelvén kezdi, hogy a Christiant faképnél hagyó ideált visszacsalogassa, de mihelyt elfelejti, hogy védenca nevében kellene beszélnie, az egész negédes szó-készletet szenvedélyesen a pokolba kívánja. Bevallja, hogy amikor ékesen beszélt, nem a szívéből jöttek a szavak, de most, a leplező sötétben, végre őszintén önmaga lehet, és bevallja azt is, hogy mi készíti örökös szellemi tornamutatványokra. „*Mindig béműt a félsz: a gúnytól rettegek.*” / „*Ugyan mért?*” „*Szenvedély perzseli szívemet, / s szorongva, hogy talán kacajt fakaszt a lángja, / szívem a szellemem leplét ölti magára.*”

A francia alexandrin meg a többi kötött versforma, ami a darabban szerepel, alkalmas rá – ezt sugallta a kulcsot adó vallomás –, hogy a szellemi kardját suhogtató Cyrano alakja megképződjön bennük, és azt is lehetővé teszi, hogy a szenvedély fölszakadása verstani alakot öltön. Lemállanak a forma szigorú kötelmei, a vers elkezd szabadon áradni. Cyrano elszabadult vallomásában egyszer csak felrémett (és engem, fordítót, továbbblendített) egy távoli – meglehet, önkényes – párhuzam. „*Minden mosolyod, mozdulatod, szavad / őrzöm, mint hulló tárgyakat a föld*” – mondja József Attila. „*Őzők mindent, mindent, ami te vagy, / nem vesztet el egyetlen pillanat*” – mondja most már Cyrano. Olyan hévvel, hogy a kényeskedő Roxane is megrészegül tőle. Az érett gyümölcs persze Christian ölébe hull. De még előbb meg kell győzni a lány – alighanem csak színlelt – riadozását, hogy a csókban nincs semmi rossz. És a kijózanodott Cyrano visszazökken a szabatos francia alexandrinba.

Nem tudni, mikor lát – és lát-e – színpadot ez az új CYRANO. Zsámbéki Gábor végül is úgy döntött, hogy inkább A MIZANTRÓP-ot rendezi meg. Ami sejteni engedti, mi érdekelhette őt leginkább Cyranóban. Mert Rostand Cyranója nemcsak párbajhős és önfeláldozóan reménytelen szerelmes, de Molière Alceste-jének távoli visszhangja is. Még

Cyranót a világ iránti józanabb, konformistább belátásra intő jó barátnek, Le Bret-nek is megvan a párhuzama Molière-nél Philinte személyében. Cyrano Molière kortársa. Mint a darabból értesülünk, Molière el is lopott tőle egy jelenetet (mert Cyrano természetesen darabokat is írt). És megírta külön darabnak a kényeskedőket is, akikhez Roxane és a duennája olyan lelkesen sietnek meghallgatni az Ámoradományról, más szóval kebelérzelemről tartandó felolvasást. A MIZANTRÓP-ban is a vegyítiszta esetet állítja színpadra. Hőse rögtön azzal kezdi, hogy visszautasít minden engedményt a színlelésen alapuló, „kéz kezét most” világnak, és azzal távozik az ötödik felvonás végén, hogy keres a földön egy helyet, ahol megélhet még a becsület. Ez látszólag összecseng Cyrano utolsó szavával. Ő is azzal távozik a világból, hogy egy dolgot visz magával makulátlanul, és az a becsület. Csakhogy ezt a végszót Ábrányi Emil adta a szájába, nem Rostand. Őnála Cyrano utolsó szava: „*Mon panache.*” A tollforgóm. Így érthetőbb, hogy miért ez a színi utasítás hozzá: „*kinyitja a szemét, megismeri Roxane-t, rámosolyog*”. Mert ez egy utolsó, igazi cyranós poén. De hogy mit is jelent, azt a magyar néző vagy olvasó vélhetően nehezebben érti meg, mint a francia. Mindenesetre eszünkbe kell idézni a negyedik felvonás egyik epizódját. Arras ostrománál a táborhelyen a francia csapatokat vezérlő Guiche gróf a hadicselével kérkedik: az ellenség arcvonalára sodródva ledobta ezredesi rangját jelölő fehér vállszalagját, ezzel nyert egéruat az ellentámadáshoz – amire Cyrano megjegyzi: „*hős Henrik királyunk, zúduljon rá bármi tülerő, nem dobta volna el fehér tollforgóját, nem alacsonyodott volna idáig*”. (A francia szállóigék közt találjuk: „*Ralliez-vous à mon panache blanc!*” Kövessétek fehér tollforgómat! Ezzel a kiáltással vezette csatába katonáit IV. Henrik.) Cyrano vállalkozna rá, hogy viselje Guiche helyett a rangjelzést a következő ütközetben. Gascogne-i szájhösködés, vág vissza a gróf, az ott maradt az ellenséges területen, nincs, aki visszaszerezné a szüntelen kartácstűzben. Cyrano előhúzza zsebéből a szalagot: „*Parancsoljon.*”

Virtus. Ha Cyrano lényegét egy szóban kell összegezni, nemigen találunk jobbat.

Edmond Rostand

CYRANO DE BERGERAC

Részletek

Bognár Róbert és Várady Szabolcs fordítása

Orrmonológ

Jaj fiacskám, de hát ez így túl kurta, nem?
 Hisz annyiféleképp mondhatnánk, istenem!
 Így, úgy, tudom is én, például támadólag:
 „Ha én volnék, uram, gazdája ilyen orrnak,
 levágtatnám, le én! Vitának nincs helye.”
 Barátilag: „De hát a csészébe ugye

ez nyilván belelóg? Csináltasson, javaslom,
egy jó nagy köcsögöt, hogy végre már ihasson!”
Leírón: „Sziklaszirt, kőszál, vagy meglehet,
egy hegyfok tárul itt, mit hegyfok? Félsziget!”
Kíváncsian: „Uram! e hosszú tok mihez kell?
Tollakkal van tele? Vagy varróeszközökkel?”
Kedveskedve: „Milyen gyönyörű gondolat,
annyira szereti a kismadarakat,
ülőfát tart nekik!” Vagy vaskosan: „Azannya!
Ha bagózik s kigyün orrán a füstje, mondja,
senki nem kajabál: Kéménytűz! Jujujuj!”
Féltőn, óvatosan: „Nehogy fejét a súly
lehúzza annyira, hogy még majd hasra essen!”
Finomkodóan: „Egy kis ernyőt neki tessék
csináltatni, nehogy kifakítsa a nap.”
Tudákosan: „Ilyen tetemes csontozat
s hozzá hústömkeleg homloktól lefelé csak
egy állatnak jutott, s ez Arisztophanésznek
ama Hippokampotevelefantosza.”
Lovag-mód: „Új divat, barátom? Hm, nosza!
Kalapfogas! Igen csinos darab valóban.”
Fellengzőn: „Ó, te orr! Ha benned nátha lobban,
nem orr, orrkán leszel!” Avagy drámailag:
„A Vörös-tenger ez, ha vére elfakad.”
Ámulva: „Mily remek cégér – illatszerésznek!”
Lantot pengetve: „E kagylókürtön zenélget?”
Báván: „Műalkotás! Ne tekintsük-e meg?”
Tisztelettel: „Uram, kalapot emelek,
ez aztán ház! Ilyen szép oromdísszel ékes!”
Parasztosan: „Te nédd! Ez itten orr? Fenéket!
Böhöm nagy répa tán vagy törpe dinnye ez.”
Katonásan: „Roham ellen ágyút szegez!”
Gyakorlatiasan: „Ha a lottériába
beadja, ez a fő nyeremény bizonyára.”
S még gyászos Pyramus paródiájaképp:
„Ez az orr tette, hogy ura arcán a kép
összhangja odavan! Pirulsz, mi, sanda szolgál?”
Nagyjából, jó uram, ezeket mondta volna,
ha van magában egy csöpp szellem s némi ész.
De szellem! azt ugyan, szálnalmas gyászvitéz,
hírből sem ismeri, s ha szobrász megszoborná
a butaságot, ön modellt állhatna hozzá.
Egyébként hogyha tán mégiscsak kitelik,
hogy leleményesen e fényes körben itt
feltálatja nekem mind e bolondos élcet,
negyedéig se jut legelső negyedének.
Magamnak tálalom hévvel és színesen –
de hogy más megtegye, nem, azt nem engedem.

Ballada vívás közben

Elhajítom a kalapom,
és kecsesen a földre ejtem
puhán óvó malaclopóm,
a kardom nem marad hüvelyben,
kirántom szélnél sebesebben,
amit nekem meg nem köszön,
kis tökfikló, mert bejelentem:
a versem végén megdöföm.

Hogy szemtelen volt, kár nagyon.
Hol volna legjobb átszögeznem?
Az oldalán? Mellén vajon?
Szúrjam szíven? Mit szól? Igen? Nem?
Pengém hegye zizegve reppen:
egy légy! megül orron, fülön?
Pocakja lesz, hol – csak figyeljen! –
a versem végén megdöföm.

Van itt a rímmel kis bajom.
Kófic, mit ugrál oly ijedten?
Meg is van már a szó: majom.
Hohó, egy szúrás? Védve menten.
Hiú remény, hogy megsebezzen!
Vissza parádruposzt köszön.
Nem csodálom, ha összerezzen:
a versem végén megdöföm.

AJÁNLÁS
Herceg! Kérd Istent, kegyelmezzen!
Prím-, szekond-, terc-, kvart-, kvint-özön,
csel, kitörés, s lám! mint jeleztem:
a versem végén megdöföm.

Roxane csókja

ROXANE (*résnyire nyitja az ablakot*) Ki szólít?

CHRISTIAN Én.

ROXANE Ki az az én?

CHRISTIAN Christian.

ROXANE (*megvetően*) Maga az?

CHRISTIAN Szeretnék beszélni magával.

CYRANO (*az erkély alól; Christiannak*) Halkabban! Majdnem suttogva!

ROXANE Nem. Rosszul beszél. Menjen el!

CHRISTIAN Könyörgök!

ROXANE Nem! Maga már nem szeret.

CHRISTIAN *(súgásra)*
Azzal vádol, hogy én... nagy istenek, hogy én nem...?
De hiszen belevész az érzésbe az énem!

ROXANE *(már csukta volna be az ablakot)*
Hm, egész jó.

CHRISTIAN *(súgásra)* A vágy, mit ringatott a lelkem,
mindegyre nő, pedig... Amor, a kis kegyetlen...
játéknak vélte csak e bölcsőt.

ROXANE Ó, remek.
De tudva, hogy kegyetlen, mért nem fojtotta meg
még a bölcsőben a szerelmet?

CHRISTIAN Mert hiába,
az a kisdéd, az egy... kis Herkules!

ROXANE Na látja,
megy ez!

CHRISTIAN *(súgásra)* De igazán, kezével csak kinyúlt...
s a két kígyó: a Dölyf... s a Kétely... reccs, kimúlt.

ROXANE *(kikönyököl az erkélyen)*
Ez már igen! De mért beszél ily szaggatottan?
Képzelőerejét köszvény kínozza mostan?

CYRANO *(behúzza Christiant az erkély alá, és a helyére surran)*
Nem megy ez így.

ROXANE Szava mért ilyen téveteg?

CYRANO *(félhangon beszél mint Christian)*
Mert sötét van, s fülét nehezen leli meg.

ROXANE De az én szavaim könnyedén célba jutnak.

CYRANO Mert szívem tárva van mindegyik szótaguknak.
Nekem nagy a szívem, az ön füle kicsi.
Meg aztán lefelé jönnek a szavai,
enyéim fölfelé csak lassabban hatolnak.

ROXANE De egy ideje már az útjuk egyre gyorsabb.

CYRANO Lassan formába jön mindegyik, s többre jut.

ROXANE Igaz ami igaz: föl kell szárnyalniuk.

CYRANO Olyan magasra, hogy meghalok bele nyomban,
ha szájából kemény szó hull szívemre onnan.

ROXANE *(mozdul)*
Lemegyek.

CYRANO *(hevesen)* Ne!

ROXANE *(a padra mutat az erkély alatt)*
Hamar, álljon rá, ott a pad!

CYRANO *(hátrahőköl a sötétbe)*
Nem!

ROXANE Hogyhogy?

CYRANO *(ragadják elfele az érzelmek)*
Most olyan jó így beszélni csak,
halkan és hosszasan, hogy nem is látjuk egymást.

ROXANE Ne lássuk?

CYRANO Most ne, és ez jó. Csak sejtjük egymást.
Maga nem lát, csak egy hosszú, sötét köpenyt,
én egy nyári ruhát, fehérlik odafent.
Én csak egy árny vagyok, maga pedig a fény, és
nem is sejtí, ami elfog, hogy milyen érzés.
Lehet, hogy néhanap beszéltem ékesen.

ROXANE Bizony!

CYRANO De szavaim még nem jöttek sosem
szívem mélyéből...

ROXANE És miért?

CYRANO Mert mint a többi,
ha ránézett maga, csak úgy tudtam kinyögni
a szót, remegve és szédülve, de ma itt,
mintha most hallanánk csak egymás szavait
először.

ROXANE Csakugyan, hangja is más egészen!

CYRANO *(lázasan közelebb lép)*

Más, hát hogy is ne, mert a leplező sötétben
végre magam vagyok, és nem félek, hogy a...
(Elharapja a szót)

Nem is tudom... de ez... bocsánat... annyira
zavart vagyok, olyan új ez, annyira meglep!

ROXANE Új?

CYRANO *(keresi a szavakat; felkavarva)*

Persze, új... hogy én őszintén én lehessenek.
Mindig bénít a félsz: a gúnytól rettegek.

ROXANE Ugyan mért?

CYRANO Szenvedély perzseli szívemet,
s szorongva, hogy talán kacajt fakaszt a lángja,
szívem a szellemem leplét ölti magára.
Nyúlnék a csillagért, de merszem lelohad,
s szedegetem csupán a szóvirágokat.

ROXANE Az sem kevés.

CYRANO De most repülünk magasabbra!

ROXANE Így még sosem beszélt velem.

CYRANO Ne fojtsuk abba,
amit szívünk sugall, hogy Cupido nyila
tegzéből hogy repül, ne szürcsöljük lila
képzelmeik cseppjeit aranygyűszűből, inkább
azt nézzük, hogy mivel csillapíthatja szomját
a lélek, bővizű forrásból, igazán.

ROXANE S a szellem?

CYRANO Szellemes azért voltam csupán,
hogy maradjon velem. De vétek volna most már,
az illatterhes éjben, e kivételes órán,
bűn a Természet ellen, ha úgy fűznénk a szót,

mint a gáláns levélkék, fennen finomkodók.
Az ég lenéz ránk csillagaival,
mindent, mi nem természetes,
hántson le rólunk, engedjük neki.
Amíg úzzuk kényes alkímiánkat,
elillan a valódi érzelem.
A lélekből mi marad? pusztá párlat,
ha nem élünk, csupán a felszínen,
s a mindennél több többé semmilyen.

ROXANE S a szellem?

CYRANO Gyűlölöm a szerelemben!
Bűn vívni hosszan elmeél csatáit.
Ha itt a perc, mert el kell jönnie
(szánom, akinek nem jön el soha),
hogyan tudjuk, ott van bennünk a nemes vágy,
tönkreteszi a szép szavak sora.

ROXANE S ha itt volna kettőnknek az a perc,
milyen szavakat mondana nekem?

CYRANO Mind, mind, mind, mind, ami csak számra tódul,
csokorba nem szedem, mind, összevissza mindet:
szeretem, megfúlok, jaj, örültem szeretlek,
nem bírom, túl sok ez! Szívemben
csengettyű a neved: Roxane! S mivel
egész valómban folyton reszketek,
cseng-bong a csengettyű, cseng-bong neved!
Őrzök mindent, mindent, ami te vagy,
nem veszhetsz el egyetlen pillanat.
Tudom, tavaly május tizenkettedikén
a délutáni sétán másként hordtad hajad.
A fény volt az nekem, hajad, a fény maga,
jaj, annyira,
hogyan mint mikor soká a napba néz az ember,
s aranykarika villog mindenben,
túl fényköröd varázsán,
még akkor is mindenre szóke fényt
vetített káprázó szemem.

ROXANE (*megindultan*)

Igen, ez szerelem...

CYRANO Bizony, hogy az. Ez, ami bennem árad
iszonyúan, féltékenyen,
dühödten, szomorúan, ez az érzés,
ez szerelem – de önzés benne nincs!
A boldogságodért odaadnám enyémet,
azt se bánám, ha titokban marad,
csak halljam néha messziről: nevensz,
hogyan boldog vagy, és hogy van benne részem.
Minden pillantásodtól jobb vagyok,

és egyre bátrabb. Tudod? Érted? Érzed?
 Átjár-e téged is kicsit, ahogy
 fölszáll hozzád a lelkem a sötétben?
 Olyan szép ez ma este, olyan édes!
 Meghallgat engem, és én is magát.
 Ez sok! Ennyit nem mertem én remélni!
 Most már meghalhatok. Szavaimtól remeg
 a kék ágak között. Igen, maga remeg!
 Ahogy egymás között a levelek.
 Reszketsz! Kezed imádott reszketése
 éreztem, végigfut a jázminágakon.
(Megcsókolja az ágvéget)

ROXANE Igen, remegek, sírok, és szeretlek.
 És a tiéd vagyok. És megrészegítetted.

CYRANO Akkor hát jöjj, halál!
 Ez a mámor – ezt én, ezt én okoztam!
 Csak egyet kérek még...

CHRISTIAN *(az erkély alól)* Egy csókot.

ROXANE *(hőköl)* Tessék?

CYRANO Jaj!

ROXANE Mit kér?

CYRANO Igen... én...
(Christiannak, súgva) Elsieted.

CHRISTIAN Meg van hatva, most itt az alkalom.

CYRANO *(Roxane-nak)* Igen, igen, azt kértem én... de jaj!
 Túl nagy merészség volt, tudom.

ROXANE *(egy kicsit csalódottan)*
 Lemond hát róla?

CYRANO Nem! Nem! De, lemondok.
 Pirulna majd! Ne adjon mégse csókot!

CHRISTIAN *(megrángatja Cyrano köpenyét)* De mért?

CYRANO Hallgass, Christian!

ROXANE Nem hallom: mit súgott?

CYRANO Korholom magam, hogy túl messzire mentem. Azt mondtam:
 hallgass, Christian!

Pengenek a lantok

Jön valaki!

*Roxane becsukja az ablakot. Cyrano hallgatja, milyen dallamot játszanak
 a theorbák: az egyik bolondosat, a másik komorot*

Szomorú? Vidám? Mit akar? Férfi? Nő? Már látom: ez egy
 kapucinus barát.

Bejön egy kapucinus; lámpással a kézben házról házra jár, nézi a kapukat

8. jelenet

Cyrano, Christian, kapucinus barát

CYRANO (*a kapucinusnak*) Szabad tudnom, miért utánozza Diogenészt?
KAPUCINUS Egy hölgy házát keresem.
CHRISTIAN Zavarjuk el!
KAPUCINUS A neve Magdeleine Robin.
CHRISTIAN Mit akar?
CYRANO (*az egyik kis utcára mutat*) Arra, egyenesen. Még messze van.
KAPUCINUS Köszönöm. Elimádkozom érted, fiam, az egész rózsafüzért.
CYRANO Sok szerencsét!
(*Vissza előrejön Christianhoz*)

9. jelenet

Cyrano, Christian

CHRISTIAN Szerezd meg nekem azt a csókot!
CYRANO Nem!
CHRISTIAN Előbb-utóbb úgyis...
CYRANO Ez igaz. Mindenképp eljő a szédület pillanata, amikor ajkakat egymásra talál, és csókban összeforr. (*Magának*)
Hát nem jobb, ha amiatt, hogy...

Kicsapódnak az ablaktáblák. Christian elrejtőzik az erkély alá

10. jelenet

Cyrano, Christian, Roxane

ROXANE Maga az?
Ott hagytuk abba, hogy...
CYRANO A csók. E szó oly édes!
Nem értem, hogy miért fél tőle ajka mégis.
Éget kimondva már, mit számít hát a tett?
Nincs mért borzadnia. Emlékszik, hova lett
alig pár perce csak és szinte észrevétlen
az évődő csevej, és a mosoly helyében
sóhaj termett, ugye, sóhajból könny fakadt,
hát ne borzadjon el, elég borzongni csak,
s a könny után a csók hadd jöjjön végre szépen.
ROXANE Hallgasson!

- CYRANO Ó, a csók! Mi is az voltaképpen?
 Eskü, csak szorosabb, ígéret, hevesebb,
 végre beforradó fájdalmas régi seb,
 letépett rózsaszál, gyöngéd szerelmi ünnep,
 olyan titok, amely száját tekintí fülnek,
 időtlen pillanat, mint méh virág körül,
 úgy zsong, s mi egybeforr, virágízzel vegyül,
 s mit szívnek szív lehel, azt érezzük a csókból:
 a lelket ízleli az ajkon, aki csókol.
- ROXANE Hallgasson!
- CYRANO Ó, a csók olyan nemes lehet,
 hogy királynénk maga, ő sem tagadta meg
 az angol hercegek legboldogabbikától.
- ROXANE És?
- CYRANO (*rajong*) Mint Buckingham, úgy szenvedtem én magától,
 királynéba vagyok szerelmes magam is,
 hű, mint ő, szomorú...
- ROXANE S olyan szép vagy te is.
- CYRANO (*félre, jőzanodva*)
 Ja igen, szép vagyok, egészen elfeledtem.
- ROXANE Hát jó. Jöjjön fel, szakítsa le azt a páratlan virágot!
- CYRANO (*az erkély felé löki Christiant*) Mássz fel!
- ROXANE Letépett rózsaszál...
- CYRANO Mássz!
- ROXANE Mit szívnek szív lehel...
- CYRANO Mássz!
- CHRISTIAN (*tétovázik*) Nem tudom, szabad-e.
- ROXANE Időtlen pillanat...
- CYRANO (*taszajtja*) Mars már fel, te bolond!

Christian a padra szökken, és felkapaszkodva lombon, oszlopon, átlép az erkély mellvédjén

- CHRISTIAN Roxane! Szerelmem!
 (*Átöleli, szájon csókolja*)
- CYRANO Ó, hogy szúr valami! Tán a szívem? Azám!
 Koldus Lázár vagyok a nagy csóklakomán,
 csak morzsa jut nekem itt alatt, a sötétbe',
 de mintha a szíved az én szívemhez érne.
 Mert Roxane, édesem, tudni bár nem tudod,
 forró száddal te most szavaim csókolod.

Mann Lajos

FERDINAND STOLTE ÉS „FAUST”-JA

Az alább következő drámai költemény szerzője, Ludwig Ferdinand Stolte, színész, rendező és drámaíró 1809. február 14-én született a szászországi Wegelebenben, egy tanár fiaként. Tízéves korától a közeli Halberstadtban járt gimnáziumba, hat évvel később pedig Braunschweigbe ment, a Karolinumba, ahol orvosnak készült. A színház iránti élénk érdeklődése azonban csakhamar félbehagyatta vele az orvosi tanulmányokat. Alig töltötte be tizenkilencedik évét, amikor Magdeburgban már fellépett Schiller *HARAMIÁK* című drámájának Kosinsky-szerepében. Egy évig dolgozott itt Emil Devrient (1803–1872) gyakornokaként.

Schiller személyisége és költői eszmevilága iránt érzett forró vonzalma a későbbiek folyamán is meghatározóan hatott életére. Egyik bevezetőjében vall arról, hogy amikor kora ifjúságában megnézte a *DON CARLOS*-t, Posa márki egyénisége annyira megragadta őt, hogy előadás után súlyosan megbetegedett.

Húszévesen Drezdába ment tovább, Ludwig Tieckhez, aki őt és Julie Gleyt, a később híressé vált Rettichné asszonyt, drámai ismeretekre oktatta.

Így fölfegyverkezve, 1834-ben Kasselben, 1835-ben pedig Nürnbergben lépett színpadra. Itt ismerkedett meg Sabine Heinefetterrel, aki csakhamar felismerte Stoltében a nagy operai tehetséget, ezért képzésre elvitte az öreg mesterhez, Spohrhoz.

Még ugyanabban az évben Bécsben találjuk őt, a Császári Opera tagjaként, melynek igazgatója, Dupont három évre szerződtette, fokozatosan emelkedő fizetéssel, és minden szükséges képzést megadott neki további zenei fejlődéséhez.

Bécsből Stettinbe ment Stolte, ahol 1841-ig maradt, majd onnan a stuttgarti, 1842-ben pedig a karlsruhei színházhoz távozott, de hivatásában elért minden eddigi sikere ellenére sem tudta tartósan lekötni egyik hely sem. Túltengő idealizmusa sehol sem találta meg azt az utat, amelyen az emberiség legnagyobb és legnemesebb javai elérhetők. Csak a csendes visszavonultságban remélte, hogy elérheti ezt a célt, ezért váratlan elhatározással egy a magyar határnál levő kolostorba vonult be jezsuita növendéknek. Várakozásában azonban keservesen csalódott. Hosszas lelkiismereti tusát követően végre megszökött a kolostorból, és Lembergbe ment, ahol mint Don Giovanni lépett újra színpadra.

Lembergől Ratiborba vándorolt, ahol 1845. május 13-án feleségül vette Ulrike Pauline Adolphine Klara Weidemannt, Weidemann királyi jogtanácsos lányát, aki mindössze tizenhat éves volt abban az időben. A lány szerelmi fellobbanásában bizonyára fontos szerepet játszott az a körülmény, hogy maga is színészi pályáról álmódzott. Stolténak minden valószínűség szerint meg kellett szöktetnie őt a szülői házból, aminek az lett a következménye, hogy a szülőktől a továbbiakban semmiféle segítségre nem számíthatnak. Az együtt töltött kilenc év alatt az ifjú feleség bizonyára sokat szenvedett az otthon megszokott anyagi biztonság hiányától, és növekvő keserűségét nála jóval idősebb férjén vezette le. Nehézségeiket még csak fokozhatta, hogy alig egy év múlva megszületett lányuk, Maria Catherina Hedwig.

A szabadság után vágyakozó Stolte Ferdinándnak most már nem csak ifjú társáról, de gyermekéről is gondoskodnia kellett. Ratiborban mint a retorika és az esztétika ta-

nára működött egy ideig, de, biztosabb jövő reményében, Drezdába költözött, ahol színházi munka várta, s Paul Redman doktorral együtt egy vízgyógyászati intézetet is alapított. Felesége képzéséről sem feledkezett meg egy pillanatra sem: megismerkedésük kezdetétől fogva színházi ismeretekre oktatta, és barátait is belevonta képzésébe. Ő maga dramaturgként dolgozott az udvari színháznál, felesége pedig csakhamar színésznőként debütált ugyanott.

Ebben a színházban találkozott Karl Gutzkowval (1811–1878), az 1830 körül szerveződött Junges Deutschland elnevezésű írói társaság vezéralakjával, aki politikai harcai és írói munkássága révén nagy népszerűségnek örvendett a német államokban. Ennek az irodalmi csoportnak másik két vezetője Heinrich Heine (1797–1856) és Heinrich Laube (1806–1884) volt. Gutzkowban Stolte életre szólóan hűséges barátira lelt. Gutzkow bátorította őt arra, hogy próbálja ki erejét az irodalom területén, ami nagy drámai költeményének, a FAUST-nak megírásához vezetett.

Mielőtt azonban komolyan átadhatta volna magát ennek a munkának, még egy londoni epizód következett. Heine közeli barátjának, Heinrich Künzelnek (1810–1873) támogatásával, 1852-ben mindketten meghívást kaptak a Londoni Német Színházba, amely a Kings Streeten lévő St. James Theatre-ben működött. Stoltét dramaturgként, feleségét pedig lírai hősnőként alkalmazták. Velük jött el Németországból régi barátjuk, Emil Devrient is, akinek Hamlet-alakításáról elragadtatással írtak a korabeli londoni lapok. Nem fukarkodtak Stolténé dicséretével sem. Ilyen kezdet után elég váratlanul érte mindannyiukat a St. James Theatre német tagozatának megszüntetése a következő évad elején. A Stolte házaspárt így újra Braunschweigben, 1854-ben pedig Kasselben találjuk.

Az ezt követő évek eseményeinek krónikája meglehetősen hézagos. Stolte egyik bevezetőjéből tudjuk, hogy a FAUST első néhány fejezetének kéziratát, amelyet még Londonba költözésük előtt vetett papírra, a ház őrzésével megbízott cseléd lány tudatlanságból elégette. Stolte úgy érezte, hogy ez a veszteség helyrehozhatatlan, képtelen újra megírni az egyszer már elkészült részeket. Ennek a megrázkódtatásnak bizonyára komoly szerepe volt abban, hogy súlyosan megbetegedett. Erről a FAUST második részének bevezetőjében így ír: *„Majdnem egy évig tartó betegségem miatt minden szellemi munkát abba kellett hagynom gyógyulásom érdekében... Teljes erőmre szükségem volt ahhoz, hogy az életben maradásomért folyó harcot sikeresen meg tudjam vívni... De amikor ráébredtem arra, hogy mi a rám szabott legfontosabb feladat életemben, az első tollvonás után elhatároztam, hogy bármi áron folytatni fogom ezt a munkát.”*

Ezt követően a házaspár útjai, melyek eddig nagyjából párhuzamosan haladtak, mindinkább eltávolodtak egymástól. 1857-ben hivatalosan is elváltak. A feleség folytatta egyre magasabb igényekkel terhelt alkudozását a különböző színházakkal, a férj pedig beletemetkezett az írásba.

1858-ban Ferdinand Stolte újra megnősült. Feleségében, Maria Sternben (aki 1810 körül született, és 1870-ben vált meg a színpadtól, utolsó éveiben pedig Würzburgban élt) életre szólóan hűséges társra lelt. 1864. december 12-én született meg Amalie nevű lányuk, aki felnőttkorában Hamburgban, Berlinben és Oldenburgban lépett színpadra. Stolténak asszonyáról írt sorai – amelyek ugyancsak a már említett bevezetőben találhatóak – mély és hiteles érzelmekről tanúskodnak: *„Ha egy férfi valóban szereti asszonyát, szívébe az Emberiség iránt táplált igazi szeretet költözik, és szent erőt érez arra, hogy a továbbiakban az emberi sorsok jobbításának szentelje életét... Nekem, miközben igazán szeretek, a világ számára kell művet alkotnom, és nem szabad csak a saját szerelmemmel foglalkoznom. Azt a szerencsét, amelyben részem van, embertársaimmal is meg kell osztanom.”*

Stolte először Berlinben olvasta fel közönség előtt FAUST-jának időközben elkészült első részét, és a nagy elismerés, amelyben a költemény részesült, arra bírta, hogy azt egyéb nagy német városokban, valamint Svájcban is bemutassa. Felolvasását még Párizsban is barátságosan fogadták, ahová 1864-ben látogatott el a művel.

Amikor 1863-ban Németországba visszatért, a hannoveri I. György király hívta meg őt udvarába, hogy olvassa fel neki a FAUST-ot. A sok kellemetlenség azonban, amit a féltékeny udvaroncok okoztak neki, akiket bosszantott a királynak a szegény költő iránti vonzalma, oly keservessé tették számára az udvart és az udvari életet, hogy négy hónapi hannoveri tartózkodás után hazatért.

Svájcbba ment, ahol 1864-ben Baselben, 1865-ben pedig Szentgallenben, majd Zürichben színingazgatóként tevékenykedett.

1867-ben, hogy a színházművészetnek nagyobb érvényt szerezzen, Hamburgban színtanodát létesített.

1868 elejétől *Világszínház és Színházi Világ* címmel hetilapot is szerkesztett, ez azonban az év végén megszűnt.

A vallási kérdések iránti buzgó érdeklődése mindvégig eleven maradt. A pápai csalhatatlanságnak 1870-ben kihirdetett dogmája újra tollat adott kezébe, hogy megírja EGY JEZSUITA KÉRDÉSE A PROTESTÁNS PÜSPÖKHOZ – AVAGY AKAR ÉS TUD-E A KERESZTÉNY EGYHÁZ HAZUDNI? című vitairatát, amelyet még abban az évben megjelentetett. Nyomban utána egy újabb teológiai munkába fogott A TEOLÓGIÁNAK MEG KELL TÉRNIE! A VALLÁSI KÉRDÉS MINDEN IDŐK LEGFŐBB KÉRDÉSE, DE NAPJAINKBAN EGYENESEN ÉGETŐ! címmel. Ez a terjedelmes, több száz oldalas mű egyben gazdag, színes memoár a német történelem sorsfordító időszakáról, a maga és kortársai életéről. A könyv 1875-ben jelent meg, de ő már nem vehette kezébe, mert 1874. november 28-án meghalt.

Stolte legfontosabb irodalmi műve FAUST-ja maradt, ez a négyrészes, nagy drámai költemény, amelyen több mint egy évtizeden át dolgozott. A négy rész 1858 és 1869 között jelent meg, a következő címeken: 1. GUTTENBERG; 2. RICHARD ÉS CÖLESTE; 3. AHAŠVÉRUS; 4. FAUSTINA.

Ami a szerző vállalkozásának indítékát illeti, Stolte mélységesen elégedetlen volt azzal az engedékenységgel, amellyel Goethe kezelte hősét, fölmentve őt a jól kiérdemelt kárhozat alól. Úgy érezte, ehhez jóval nagyobb bűnbánat, vezeklés és lényegesen nagyobb súlyú jóvátétel szükséges, mint amelyet Goethe Faustjánál tapasztalunk. Ő olyan FAUST-ot akart írni, amelyet véleménye szerint Schiller írt volna, ha ő veszi kézbe a témát. Ezt azzal is aláhúzta, hogy a költő születésének századik évfordulójára időzítette a művet, az ő szellemének szóló ajánlással.

A mű Goethe FAUST-ja első részének mintegy a folytatása, a kifogásolt második rész ellendarabja. Tétje a kárhozattól való szabadulás, amelynek előfeltétele a bűnbánat. A játék a pokolba tartó úton kezdődik, ahol Mefisztó rájön, hogy Faust még nem érett meg a kárhozatra: bűnbánata van. Pokolra csak akkor vetheti, ha kiöli belőle ezt az ellenséges érzést, ha újra és véglegesen elcsábítja. Faust ennek keményen ellenáll, és ezen a szálon folytatódik a kettejük közti küzdelem, melyben Ahasvérus és Guttenberg Faust két legfontosabb szövetségese.

Ennyi elég is lehetett volna egy lelkiismereti dráma kibontásához és befejezéséhez, Stoltét azonban nagyobb vállalkozásra csábította a történelem kihívása, Schiller be nem teljesült álmának, az egységes német nemzetállam megteremtésének ügye. Ennek a történelmi fordulatnak kívánt emléket állítani a folyamat lezajlásával szinte teljesen egy időben írott drámai költeményével.

A második kötet címében szereplő Richard az a száműzött herceg, aki végül is kiharcolja magának a trónt a maradi, zsarnok öreg király és korrupt támogatói ellenében. Mefisztó a haladást gátló öreg királyt és udvari népét támogatja, Faust és Ahasvérus pedig az ifjú trónkövetelőt.

A jó végül is fölülkerekedett, és a nagyszabású mű végére pont került. Ennek a győzelemnek azonban súlyos ára volt: a kezdetben kétrészesnek indult drámai költemény végül négyrészesre terebélyesedett, verssorainak száma pedig mintegy harminchatezerre nőtt. Nyilvánvaló, hogy ekkora terjedelmű művet nemhogy előadni, de jóformán elolvasni sem lehet.

A hősök sem kerültek el sorsukat: Faust is, Ahasvérus is holtan marad a színen. Az előbbit beosztott ördögével öleti meg Mefisztó, az utóbbit maga öli meg. Csupán a mű Fortinbrasa, Guttenberg kivétel: ő takarítja el végül a holtakat. De megvalósult a nagy cél, az egységes német nemzetállam, amelyért ha meghalt valaki, az joggal számíthat az ég kegyelmére. Mefisztó tehát mind politikai, mind erkölcsi tekintetben elveszítette a játszmát. Sokatmondó az a gesztus, amellyel a színről távozik, földön hagyva heverni a Fausttal kötött vérszerződés újra bevérezett dokumentumát.

Stolte felolvasókörútjai során feltehetőleg a mű első részével ismertette meg hallgatóit. Ezzel szerzett magának lelkes híveket, akik műve kiadásában is támogatták. Magam is az első résszel foglalkoztam behatóbban, de annak is csupán az első felét fordítottam le. Az itt – több mint kétszázötven eredeti sor elhagyásával – közölt nyolc és fél száz sor annak az első félnek is csak az első fele.

Ezért a közlésért köszönettel tartozom régi, kedves barátomnak, Vargha Domokosné Stolte Magdolnának, aki a szerzőnek és első feleségének dédunokája. Ő adta kezembe dédapja művét, és szolgált hasznos kiegészítésekkel, illetve korrekciókkal az interneten található életrajzi adatokhoz. Ezt a publikációt, sajnos, már nem érthette meg: 2010. augusztus 8-án meghalt. Fordításomat az ő emlékének ajánlom.

Ferdinand Stolte

FAUST

Részletek

Mann Lajos fordítása

1

Száraz sziklahasadék benyúló görcsös tölgyfákkal. Az előtérben, jobbra, alacsony sziklatömb. A hold fákó fénye átszűrődik a fák ágain

Faust lép elő a háttérből, akit Mefisztó támogat, miközben lármás éjjeli madarak szállnak föl a levegőbe

- MEFISZTÓ Itt egy helyeske búvóhelyecske.
Ha most a baglyok, így felijesztve,
ránk nem vezetik az üldözőket,
láthatunk végre jobb időket.
- FAUST (*kimerülten*)
Hagyj pihennem!
- MEFISZTÓ A görcs rántana össze!
Mégis az egyház átka miatt nyögsz te! –
Attól jár át a csontodig a félsz,
s ver oly otrombán szíved, alig élsz.
Herélt kakas gubbaszt így, pajtikám!
Hol van az eget ostromló titán?
A hetyke ördögi szövetség arra kell,
hogy végre egy kis nyugalomra lelj?
- FAUST Én a pokolra szántam el magam,
és véretem hullattam foglalóba,
de kedvet akarok, nem kínokat,
míg el nem jön a pokolbéli óra.
S ím, máris szét van zúzva kebelem,
és vágyott kedvem sehol nem lelem:
már itt vezeklek, a pokol helyett.
- MEFISZTÓ És elárulnád nékem, mit tegyek?
Ahhoz, hogy pokoli segélyben részesülj,
aggszúz szívet a testedben ne tűrj!
- FAUST A gyilkosságnál *tiszta* volt kezem:
a tört az áldozat kezébe adtam,
mivel bizalomtelten, öntudatlan,
átadta szívét, lelkét énnekem.
A bátor testvért aztán sírba löktem,
s a gyászba borult anyát nemkülönben.
E bűnökért irgalmat nem remélek...
S mindezt a múltó mámorért!
- MEFISZTÓ Ha ily beszédet
hallok, végem. Vagy arra vársz, barátom,
hogy a Sátán is véled sírdogáljon?
Mert arra nincs szükséged, hogy segítsen,
nem is az ő szakmája – mentsen isten!
Pirulnom kellene, hogy ily fölös
hívó rajongás környez, ily butító
szórszálhasogatás, ily undorító
hecc, ha nem volnék úgymint már vörös!
„Kedvet kín nélkül!” – jajgatsz, és önnön
húsodba kéjjel mélyítesz sebet!
Majd ha e szenvedélyt megfékezed,
akkor nem okoz több kint az öröm.
Írópult mellett lapozgattad át

a porba fulladt filozófiát,
s csodálkozol, hogy jót nevetnek rajtad
azok, akik már régen túlhaladtak,
s új kérdéseket tesznek fel neked,
nem mikkkel magad te sebezgeted.

„A Látszat és a Lét,
az Enyém és Tiéd,
az Isten és Világ”
kacagja filozófiád,

de te mégis csak azt erőlteted.
Nem vagy te más, mint gyöngye kisgyerek,
ki minden kis kavicsba belebotlik,
s szerzett sebein sértődötten kotlik.

Csak az *élet*, mi élni megtaníthat,
e bölcsességet kövesd, hasznosítsad!
A Természetet a Természetből értsd meg!

Az áldozati vér mocskolta kéz
nem föld, mely bimbót sarjasztani kész,
s gyümölcsöt oly bőven terem,
hogy rágódva is rághatsz szüntelen.

Ha az ember csak bifláz és magol,
s tapasztalatot nem szerez sehol,
marad merev és csökönös számár,
s jászlától el se lehet kötni már.

De én nem hagytalak a siralmas falak
közt, hová beteretted magadat,
kihoztalak a fényre, kedvesem,
ne kelljen elbutulnod teljesen.

És most itt állsz, gyávábban száz gyereknél,
amért egy libát holtra ingereltél?

Visszatolatnál szepegve a sírba,
gödröd falára penészfoltot írva?

A fájdalomra, mely most meglepett,
vess egy kemény, merész tekintetet,
s meglásd, magával többé nem ragad,
mert mertél lenni végre önmagad!

Figyelj! – Kapsz tőlem olyan logikát,
mely cserben téged többé sose hágy.

Lehetsz világfi, társasági ember,
árnyakkal küzdened majd soha nem kell.

FAUST Szóban szokatlan nékem ennyi kosz,
de ha tenéked örömet okoz,
folytasd: kint zsibbasztani jó
az ellenkín, a szóból áradó.

MEFISZTÓ Te már mondtál egy büszke monológot,
melyből a lóláb, gögöd, jól kilógott:

magad az Istenséggel összemérni
merészkedtél, és úgy itélni.
Ha ily magasra kívánsz verni sátrat,
akkor ne tórd, hogy fájjon, ami látszat.
Hatolj mindig a lényeg legmélyére,
s az útban levőt taszítsd hátra, félre!
Mert ha isteni boldogságra vágyasz,
tekintetét is lesd el, jól vigyázz!
Az nem becsül túl apró részletet,
nem – az Egészen trónol, fent lebeg.
De egyet mégsem téveszt el soha,
s az a Teljesség, szép Harmónia.
Ha az egésznek csak lemorzsolódott
darabkáin csüggsz, rosszul áll a dolgod:
a sok lommal, mely lábadnál hever,
magát a boldogságot veszted el.
A részeket nem tudod összerakni,
s nem fogsz a szép harmóniára ráakadni.
Világodban, mely csúffá lép elő,
te vagy a csúffá tett s csúffá tevő.
Nézz rám, s mondd meg: milyennek látsz te engem?
Nemde rút, sivár vagyok a te szemedben?
De hogyha istenszem néz, mely mint nap ragyog,
annak tetőtől talpig szép vagyok.
Mily táj az, melyben nem hat csáberőm,
a báj, az inger erdőn és mezőn,
hol nincs jelen az ékes Ifjuság,
a Mozgás és az Élet? – Mily világ?
Ha e varázsos, változó alak
elpártol tőle, mondd, milyen marad?
Lomha, öreg, csúf, bolond és hideg. –
Elevenségem élénkíti meg.
...Így a világban nincs is semmi ocsmány,
még Istennek se rút, mi neked az tán.
Tekintetét minden rajta tartja,
nehogy letörjön bármi kis darabja,
s a Tökéletességen csorba essék,
elaggott hírét keltvén neki ekképp.
Hogy hozzá hasonlítsz, azért hiszed,
mert boldogsága ismerős neked.
De túlzott, nagy öröme nincs okod,
mert mégsem tudtál olyan látszatot
kelteni, hogy te föl is érsz vele,
bár vágyasz rá, szinte megszakadsz bele.
Neked sincs többé semmi csúf a földön,
s tetteidért sem sújt majd soha börtön,
a bűn játékát nyugton játszhatod.

S míg a szerelmet buzgón ápolod,
maradhat eszed és szíved szabad,
bánattól, kintől széjjel nem szakad.
Életedet, a „kintől mentes”-et
zavartalan örömben töltheted.

- FAUST Bár tetszetősen hangzik csáb szavad,
mit sem enyhíti vad fájdalommat.
Rideg nekem az ördögi morál,
és kinom nem a kétség kínja már.
A vétlen boldogságot elvettem,
s így élek, kárhozottan, elveszetten.
- MEFISZTÓ Te a pokolnak adtad magad átal,
szabadon, önként, merész tettet által:
alkunkon ott virít pecsétje: véred.
Fordítsd javadra ezt az egyezséget!
Vagy mért mondtál le akkor, pajtikám,
szabadságodról a halál után,
ha nem azért, hogy már itt részesülj
benne, a földön, itt frissülj, üdülj?
Ha bölcselmed az ésszel felesel,
majd alkunk hasznától is elesel.
Fejdeddel gondolkodj, és ne sziveddel!
...Hogy Margit meghalt – szerelmeskedésben –,
mért olyan nagy baj? – kérdem én szerényen.
Ezen rágódni, mondd meg, mire jó?
A Természet a nagy Parancsoló,
őt követed te, őt követte ő,
az ölelő karodban lihegő.
A gyümölcs megért: ott fönn mit virítson?
„Boldogságot kapott, hogy boldogítson.”
S ugyanaz hajtott téged, ami őt:
a Természet, mi megejti a nőt.
S ha nem te vagy érette „vad”, „komisz”,
elbukott volna gyorsan akkor is:
lelővi őt az első jobb vadász,
mint ahogy van is erre példa, száz.
Előbb vagy utóbb utoléri sorsa,
mivel a vágy az élet sava-borsa.
Valóban te vagy vesztének oka?
Nem sokkal inkább gőgös, ostoba
bátyja s a többi elvakult bolond
hajszolta őt az örületbe? Mondd!
Előítélet kergette a sírba. –
Sorsa könyvébe ez volt beleírva.
Ez a fajta lány
vonzó és vidám;
szép s epekedő,

bimbajában ő,
és az is marad,
míg örömet ad.
Szelleme sivár,
ám ölébe zár,
s míg azt élvezed,
minden jó neked.

De ez a gyönyör
később csak gyötör.

Betölti hát így végzetét a nő,
vágat nem kelt már, s vágni sem tud ő.

Teljesítette sorsát és a célt:

„Élete felhasználódott, és véget ért.”

FAUST Hallgass! Szörnyeteg! Kárhozhatnak mérge
dől szavaidból, göggel megtetézve!
Pokoli tűzként marja sebemet,
és semmivé válással fenyeget!

MEFISZTÓ Most már jó. – Nem kell fáradoznom többet:
az életből magából tudhatod meg,
hogymit csak hallottál tőlem, s riaszt,
mind a Tudás fájáról téptem azt.
Téged úgy átmosott a szerelem,
hogymit nem szólsz már, csak illedelmesen.
Jer hát abba a kolostorba, ott,
s másképp beszélsz, ha gyomrod nem korog.
Az apátnak, tudom, jó bora van.
Mint vezeklők megyünk be, jámboran,
kik, mert bedőltek a sátáni szóknak,
immár a Szentföldre zarándokolnak.

FAUST „Megmenekült!” – hallom az égi szót,
az énekem is új reményt adót!

MEFISZTÓ „Megmenekült?” – Igen, az meglehet:
ha már nem ördögnőnek született.
Bennünket túl nagy veszteség nem ért,
nem kár az ilyen nyafka lelkekért,
kik folytonosan *jaji* kiáltanak,
s pokolian untatnak, napra nap.
Humor kell ehhez, hozzá nem kevés,
anélkül ízetlen hecc az egész.
Taktus nélküli tánc így a pokol,
s farkcsóválás, hol fark nincs sehol.
Ha ily hitvány szállítmány jut neki,
azt ki csak bűn fürösztheti.

Mindketten kimennek

2

Terecske egy előreugró kapu előtt. Az épülettel átellenben vén, fölséges tölgyfa, melynek törzsére keresztet illesztettek. Ez alatt fedett lámpácska, azaz örökmécses, előtte imazsámoly, kissé oldalt pedig egy kőpad. A kereszten – mint szokás – virágkoszorúk függenek. Ahasvérus lép be

AHASVÉRUS (*körülpillant*)

Ez az a hely, hová – száz éve annak –
 szerény keresztet illesztett kezem
 egy vén fatörzsre. – Ím, föl ismerem,
 s azt is, a szent tanok meg mint fogannak.
 Az elvetett mag jó talajba hullt, lám:
 a kereszten virágok díszlenek.
 Így nyernek enyhülést a dúlt szivek,
 a bűn roppant súlyától térdre hullván.
 Egy örökmécseszt szenteltek neki,
 jelképeként a fénynek, mely tiéd lett,
 s hajnali pírba vonja éji lényed,
 a kinttel, benttel megbékélteti.
 És lám, mi áll itt, mily pompás kolostor,
 hol akkor ócska viskó álldigált,
 s benne remete várta a halált,
 de meggyógyult jó szómtól és boromtól.
 Uram, engedj egy percre itt időznöm!
 Én is, mint minden, mi keletkezett,
 s kit az Ígéret Földje kivetett,
 cél nélkül bolyongok a puszta földön.
 Elvész közben minden, mit itt találtam,
 s már egyre jobban vágyom sírba térni,
 de napjaim nem tudnak véget érni,
 és nyugtot nem remélek a halálban.
 Hón vágyott képe lelkemben nem élt,
 ezért nem láttam Benned sem meg Őt,
 az Üdvözítőt, küszöböm előtt,
 s kigúnyoltam, ki oltalmat remélt. –
 Joggal vár rám a súlyos végítélet,
 perzsel a tőled megvont nyugalom,
 s nincs már sem éjjelem, se' nappalom,
 hogy látva sem láttam az égi szépet.
 Mégis engedd, hogy kegyért könyörögjek,
 hisz míg a földön száz új bűn fogan,
 én megbűnhődtem értük súlyosan,
 s kulcsolt kezemre könnyeim görögnek.

Ahasvérus letérdel, és a keresztre hajol. Faust és Mefisztó jön be zarándoköltözékben

MEFISZTÓ Ez az áruhák gyöngye, látod!
 Becsapja majd a jó apátot,
 s szállást ördögnek vígan ad.
 De, hogy nyugtassam magamat,
 térdet hajtok, s oly szent pofát
 vágok, hogy bámul az apát.
 Szenteltvízzel se spórolok,
 kitombolom majd magam ott.
 S ki tudja, mit lát még a pap?
 Ördögnek mindez tréfa csak.
 Az is lehet, hogy jól beszív,
 s végül még keresztelni hív.

FAUST Ki az az ember ott, a fánál?

MEFISZTÓ *(riadtan pillantva oda)*
 Te ily rossz fénynél mit se látnál,
 de én azért még kiveszem,
 s hogy ki, megmondom szívesen.

FAUST Furcsa lény, furcsa fényt sugároz.
 Lépj a kolostor kapujához,
 húzd meg a csengőt, kelts ricsajt,
 az biztos' fölrebbenti majd.

Mefisztó erőteljesen csönget. Ahasvérus riadtan fölemelkedik, és gyorsan elmegy

MEFISZTÓ *(utána fordulva)*
 Hé, vándor, állj egy pillanatra meg!

FAUST Elment. – Hozd vissza!

MEFISZTÓ Nem lehet.
 Nem tartja vissza semmi sem.
 Tudom, régóta ismerem.

FAUST Ki ő?

MEFISZTÓ – Hogy ki? – A válasz nem nehéz,
 mégsem fogja fel könnyen emberész. –
 Egy múmia, balsamba élve rakva,
 varázsigére fordul éje-napja.
 Öntestébe van eltemetve ez,
 melynek időtöltésből sírt keres.
 Az a szörnyű szerencse érte őt,
 hogy ereklyévé vált a vég előtt. –
 Ha nem beszélne magában soha,
 hogy nyelvét megmozgassa általa,
 már rég a rozsda ette volna meg.
 Mennyi munkát adott a jó öreg,
 hogy valahogy a bizalmába férjek! –
 Szákszorta inkább válaszolt a szélnek.

Csak százévente egyszer, egy napon
nyílik szólani véle alkalom.
Jó ismerősöm lett a vén komisz,
sőt, hajszál híján, vérrokonom is.
Az apja testőröm volt egy időben,
anyja született ördögfattyá, nőben.
A legvérszívóbb pókjaim között:
hálójából fogoly ki nem szökött.
Fiát suszterinasnak fogta be,
mert e mesterség legjobb rá, ugye,
hogy fölleljék a legszebb lábikákat
az olyfélék, kik rosszba' sántikálnak.
Együtt kerített anyja és fia,
s színültig telt a pénzesládika.
De mindez oly roppantul régi már,
hogy hírt róla az ördög sem talál...
A suszterséget abbahagyta régen,
tőkepénzesként van, miből megéljen.
A kozmopolitáknak gyöngye lett,
s nincs turista, ki jobban hág hegyet...
Vagy jó néhány száz évvel ezelőtt
fölkeresett, hogy pusztítsam el őt,
úgy rászakadt a kétség hirtelen.
Vérszerződést is felkínált nekem,
ám ahogy bemetszettem fő erébe,
ki nem serkent abból egy csöppnyi vér se:
csúnya pechemre, mind beléje dermedt.
Az aláírásból így semmi nem lett,
egyezséget sem köthettünk tehát.
Így jártam véle én, a jó barát. –
Javalltam néki feslett életet,
mint mi a célhoz gyorsan elvezet,
De bárhogy óhajtotta a halált,
tanácsom nála célba nem talált.
Mi több, jámborrrá vált a vén betyár,
s öngyilkosságra semmi kedve már.
„Kin már az ördög sem segíthetett,
végképp az erkölcs martaléka lett.”

FAUST Meddig fecsegsz még? Zúg már a fejem!
Mit gondolsz, meddig tart a türelem?
Áruld el végre, hogy ki az az ember!

MEFISZTÓ Hát még most sem jöttél rá bölcs eszeddel?
A zsidók vén nemzetségfője ő,
és őskeresztény, Krisztus-követő.
Hol látsz ma embert, ki ily módon áldoz,
ki csontjáig tapad ahhoz a fához?

- A hit vagy ezer évvel ezelőtt
akkora hévvel vett rajta erőt,
hogy csak rohangál árkon-bokron által,
s annyira el van telve vélt tudással,
mintha az ördög szállta volna meg.
Étlen-szomjan bolyong, csak egyre megy.
Egyetlen szóval: ez a távfutó,
nem más, mint Ahasvérus, a zsidó!
- FAUST Lehetséges, hogy ily lény él a földön?
Zavart érzek a gondolatra rögtön,
hogy, amit látok itt, az nem mese,
e vándor életemnek részese.
De hogyhogy a keresztnél térdepel?
A legenda csak bűnét mondja el,
a kétséget, de arról nem beszél,
hogy átoksorsa menten véget ér.
- MEFISZTÓ A legendáknak hinni nem lehet.
Őt, kit még most is kínzó kételyek
marnak, noha már ezer éve fut,
úgy említik, mint hívő szemtanut.
Az ily hős nem csupán örök zsidó,
örök szamar is, hámba fogható.
- FAUST Úgy van! S ami a hithez kergeti,
miközben föl-le hányja és veti,
annak nem átok, áldás a neve,
mert a Mennyekbe az juttatja be.
Látnom kell újra s szólanom vele!
Nincs még egy lénynek ily nagy hitele
szememben. Tudd meg, tőle várok én
kétségeimre gyógyírt. Van remény!
- MEFISZTÓ Kérlek, barátom, ne ijessz meg így!
Félek, hogy ettől megszakad a frigy.
- FAUST Előteremted! – Kedvem nem szeged! –
Velem könnyebben szót ért, mint veled.
- MEFISZTÓ Előbb gyűjtenem kell egy csöpp erőt,
mint hősök szokták szent csaták előtt.
S neked sem árt meg egy kis görbe est,
hogy józanodj, ne csak a kint keresd.
Zsidód kedvéért jót eszel, iszol,
van a klostromban bőven tiszta bor.
Mi az, a portás máris benyakalt,
s meg nem hall többé semmiféle zajt?
Rácsörgők újra, s oly lármát csapok,
felugrik akkor is, ha félhalott.
(Nagyot csöngtet, s fülét a kapura szorítja)

Ahá! Már itt ásít a vén fiú,
csörren a zár, és nyílik a kapu!

Egy testes, öreg szerzetes, a Portás lép ki a kolostor kapuján

PORTÁS „Laudetur Jesus Christus!” – Ki az, ki ilyen
pokoli lármát csap e szent helyen?

MEFISZTÓ *(siránkozóan kedélyes fintorral)*
Ó, jámbor testvér, éhség mar belül,
az űz bennünket ily kegyetlenül.
Jöttünk, szentföldi, nyútt zarándokok,
hogy új erőre kapjunk nálatok.
Vezeklésképpen, bűneink miatt
étlen és szomjan róttuk az utat.
Egy teljes hétig harmatot s gumót
ettünk-ittunk csak, tápuk ennyi volt.
E bőjtidőnek vége épp ma van,
s az éhség úgy tör ránk, mint lázroham.
Adjatok szárnyast, pontyot és csukát,
hogy átvészeljük ezt az éjszakát!
Ott hátul egy kis tavat látok én,
abban úszkál az áldás és remény.

PORTÁS Különös hang ez, melyen enni kérsz,
alázattal nem, gúnnyal bőven élsz.

MEFISZTÓ Vadállathang kísért egy héten át,
hogy harsány lett szavunk, hát ne csodáld.
A gógtól vágyunk szabadulni mi,
Jeruzsálemben éppen ez, mi hí.
Onnan megtérten visszatérve láttok
szép jámborságot bennünk, szent barátok.

PORTÁS Mért nem társad szól inkább, mért magad?
Erkölcösebbnek látszik, mint te vagy.

MEFISZTÓ Mert akkor fogadalmat törne meg.
Hét napon át most hallgat, nem fecseg.
Nemrég fontos dolgában érte baj,
azért oly néma, mint ki mit se hall.
Ha ezt a bajt magában kiheverte,
akkor indulhat újra meg a nyelve.
Malomkerékként jár majd, susterog,
s füle gyönyörrel hallja, mint csobog.
Túl sokat ígért és beszélt.

PORTÁS De kérlek, küldjete már pontyokért!
Hát lépjete be! De nem gúnyszavad,
a társad érdeme, ha kapsz halat.

Mindannyian bemennek a kolostorba

3

A szin átvált a kolostor ebédlőjébe. Az Apát, Faust és Mefisztó jön be. Belépéskor mindannyian szertartásosan meghintik magukat szenteltvízzel, amely egy rézkagylóban áll az ajtó mellett. Mefisztó utolsónak lép be, kissé komikus ábrázattal

APÁT Pár perc, és itt lesznek az ételek,
 hogy a nagy útra erőt gyűjtsetek.

FAUST Szívből köszönjük, jó Apát Urunk,
 áldani fogjuk, bárhová jutunk!

APÁT Volna nekem egy jámbor óhajom,
 mely nem terhelne tán meg oly nagyon:
 pár rózsafüzért kéne vinnetek,
 s a Szent Sírnál beszenteltetnetek.
 Ettől új erő töltene el engem
 a lelkekért folyó szent küzdelemben,
 kikre a Sátán kifent karmai
 meredeznek már, mint azt hallani.
 Rég volt a világ ily vad, ily hamis.
 Nemrég kaptunk jelentést arról is,
 hogy az Antikrisztus nyíltan színre lépett,
 s keményen támadja a szent igéket.
 Ó, a Pokolnak gőzeiben edzett,
 most éjfékete mágiába kezdett:
 a Szentírást megezerszerezi,
 a tisztánlátást tönkre így teszi.
 A szent tan kézről kézre vándorol
 profánok közt, hol értő nincs sehol.
 Pedig fővetlen nem fogyasztható,
 mérget eszik, ki túl falánk, mohó.
 Szétszakad így a régi bizalom,
 a hit számára nincs hely, oltalom.
 A rést, amit a kétely már kivágott,
 kitágítják e káros irományok.
 Sátáni töltetet adnak a szóknak,
 s a bölcsesség ködébe burkolóznak,
 hogy csorbítsák az Egyház hitelét,
 falát téglánként hordják szerteszét,
 s a szikláról, hol büszkén néz az égbe,
 letaszítsák a Pokol fenekére.
 De íme, úgy látom, már itt az étel,
 s míg fogyasztjátok, hadd távozzam én el:
 mire erőtök visszanyeritek,
 a füzérekkel én is itt leszek.

Két szolgáló barát ételekkel teli tálakat hoz, továbbá egy nagy fedeles kancsó bort serlegekkel, és miután a hosszú asztal egy részét megterítették, távoznak

MEFISZTÓ *(a kendőt elégedett mosollyal álla alá csúsztatva készül a lakomára)*

Nos, Doktor Úr, szedj bőséggel magadnak,
a szószerzők fenségesen illatoznak! –
...Látom, bámulsz rám, tágra nyílt szemekkel. –
Úgy gondolsz, az ördög, mint nem ember,
a konyhaművészethez mit sem ért,
és nem tud lelkesedni ízekért?

Nos, a gyomor az ördög istene!
Abba véletlenül se köt bele.
Nincs áldozat, mit meg ne hozna érte;
s nyelve az oltár, az hullatja térdre.
A pokolbéli sülték ízesek:
bőven van tűz, min elkészüljenek.
Nem fér hozzájuk ócska kifogás,
ropogósra sül mindenik fogás. –
Oly remek ízt, oly zamatot kínál,
hogy összefut a szájban mind a nyál.
S az asztal mellett olyan hév hat át,
mely „szerelemnek” hívja itt magát.

FAUST Mivel az ember, ki asztalhoz ül,
nem is tud szeretni, csak ördögül:
mindent elnyelne, amit szeme lát,
amíg csak torkig nem tömte magát.

MEFISZTÓ *(humorral tódítva a mondottakat)*
Menyasszonyt szoktunk falni ily mohón,
azt találják ily ínycsiklandozón.
Aztán csak piszkálódunk benne már,
szerelmünk friss ízt, ingert nem talál.
S mire a tojásokra sor kerül,
már csak tiszteljük – „mélyen, emberül”.
Így fogyasztunk el sok tyúkot, libát,
aki fogunkra bízta önmagát,
míg vissza csak a csontváza marad,
amely tetszést már végképp nem arat.
És mikor véget ért a vad evés,
jön a csömör, a hányás, köpködés.
A lúd gyomrunkban szégyenkezve hallgat,
mivel ott sem lel csöpp békét, nyugalmat.

FAUST Te vagy, ki falsz és köpködsz, vén barát,
„szerelmed” így bosszulja meg magát!
De bizony nem csak színhús kell neked,
másra is rég ajzod „szerelmedet”:
a lélek a te ínycsokolatod,
ahhoz nyitsz tolvajkulccsal lakatot.

MEFISZTÓ Legyünk őszinték: kis tolvaj vagyok,
a te fajtád közt élnek a nagyok.
Túltesznek rajtam oly hatalmasan,

hogy magam is csak nevetem magam.

Hol tud az ördög úgy alakoskodni,
zokogni, nyögni, búgni, hazudozni,
mint oly sok széptevő az ég alatt?

(Keresett affektációval)

„Ó, nem talál az ember szavakat!”

Bizony, az angyaltiszta szűzeket
oly hódolattal kerülgetitek

– bár nem szerettek bennük semmi mást,
mint az ártatlan szűz tartózkodást –,

hogy végül elszédül a sok bolond,
erénye védelméről is lemond,
s maga kínálja fel áldozatul,
amit szerettek benne, álnokul.

Mert a vágy vágyik tönkretenni azt,
amit ő vet, s bimbóvá ő fakaszt.

Azért oly könnyű annyi lény között
összezavarni embert, ördögöt.

(Frvolan)

De mindez üres fecsegés,
élvezzük bátran, ami kész! –

Itt ez a tyúk oly epedőn
néz rád, mint nő a lepedőn.

[...]

Az Apát lép be

APÁT *Csak megzavartam étkezéseteket?*

MEFISZTÓ *Éhségünk kínja elcsöndesedett,
s szomjúságunk is nyugovóra tért,
nem sűrüsíti bennünk már a vért.*

APÁT *Akkor most kezetekre bízom ezt.*

*A Szentföldre vigyétek egyenest,
s ha majd a szent patakból ittatok,
egy imát érettem is mondjatok!*

MEFISZTÓ *Hitemre mondom, mindent úgy teszünk,
ahogy óhajtja, mihelyt ott leszünk.*

APÁT *Azt kérném még, hogy ne rohanjatok,
időzzetek még nálunk egy napot,
ha nincsen sürgős dolgatok egyéb.*

*Holnap alapításunk ünnepét
üljük. Akkor lesz száz esztendeje,
a szent csodának, melynek kegyhelye
kolostorunk lett, mint ezt krónikánk
foglalta írásba, és hagyta ránk.*

- FAUST Megtudhatnánk, a csoda mint esett?
Mindig vonzottak ily történetek.
- APÁT Nagyon szívesen. Halljátok tehát:
egy jámbor férfi húzta meg magát
egy rozzant kunyhóban itt valaha.
Buzgó remeteként élt, egymaga.
Egy nap súlyos betegség lepte meg,
s úgy érezte, hogy vége közeleg,
mert segítséget nem remélhetett.
Ó, ki mindent, mi földi, megvetett,
félve gyászolta múltó életét,
oly nyomorúság áradt benne szét.
Szomorú szívvel várta a halált,
vigaszt a szentségekben sem talált.
Így ostromolta hát az Ég Urát:
„Ó, Istenem, segíts meg, tégy csodát!”
S a kereszt elé borult csodavárón,
ott szállt le végül szemére az álom.
Akkor hangos szót hallott, s feltekintve,
kővé meredt egy pillanatra szinte:
maga Jézus állt fekhelye előtt,
vigasztavakkal gyógyítottá őt.
Majd bort nyújtott egy kancsóban felé,
s megszentelt kenyeret is tett elé.
És eltűnt szeme elől hirtelen.
– A kór is eltűnt, s minden félelem.
Nem maradt nagy bajának nyoma se’.
S hogy ez valóban így volt, s nem mese,
annak szép bizonyága a szerény
kereszt, mely úgy, mint annak idején,
ma is ott függ egy fán, a kapu mellett.
Feliratához héber tudóst kellett
hívni, hogy végül ott álljon a német:
„Pontosan száz év múlva visszatérek!”
Így hangzanak a szók. A remete
azóta rég a mennybe mehet,
de a kereszt s az írás itt maradt,
láthatja bárki, napra nap.
Sereglenek is rá az emberek.
- MEFISZTÓ (*Fausthoz, súgva*)
Ez a történet nékem túl kerek.
Csodát ígér itt mind, kin van csuha,
s már a csodavárás is fél csoda.
- APÁT S a keresztben a csodás felirat...
- MEFISZTÓ (*Fausthoz, titkon*)
Figyelj, ha hallani vágysz okosat!

- APÁT ...táplálja bennünk azt a szent hitet
– mert értelmezni másképp nem lehet –,
hogy Krisztus hozzánk holnap visszatér,
és ünnepünkör minket megsegél.
Ezért hozzánk most nagy tömeg
jámbor zarándok közeleg,
hogy Krisztust szemtől szembe lássa itt,
és elrebegje néki vágyait.
Ím, a harang már vecsernyére szól.
Nem jöttök vélem? Megvár itt a bor.
- MEFISZTÓ Súlyos nagy fogadalmunk tiltja meg,
hogy, míg nem láttuk Jeruzsálemet,
vezeklésünknek könnyítése végett
imádkozzunk, vagy éppen szent ígéket
halljunk
(*Gúnyos meghajlással*)
szent férfiak között.
- APÁT Igen? – Ez nagy lemondás szerfölött!
Akkor hát oltalmazzon Isten,
amint azt óhajtjátok, itt benn.
(*Az Apát távozik*)

[...]

- FAUST Mondd, hogy' is történt az a könyvdolog,
ami miatt az Atya háborog?
Ki e művészet atyamestere?
Vagy nem igaz a hírnek fele se'?
- MEFISZTÓ De az! Megnyugtathatlak tégedet,
hogy a papi orr mit sem tévedett,
mikor ebben oly eszközt szimatolt,
amit a pokol műhelye koholt.
Emberünknek, ki több már, mint gyanús,
legyen a neve köztünk „libahús”.
Erőművész ez, véled egybevetve,
rég tapogattam, ám ő föl se' vette.
Bezzeg Berthold Schwarz, a porkeverő,
Freiburg apátja, meg nem úszta ő! –
Mint macska bújtam kéményébe' meg,
onnan figyeltem csöndben, mire megy,
miként keveri végül meg a port.
No, akkor előugrottam „zofort”,
„pokol kandúrja”, s pillanat alatt
asztalán álltam, szikrát, parazsat
söpörve farkammal a mozsarába. –
Elképzelhetni, hogy mi jött utána! –
A találmány, mely Schwarzból fölfakadt,

a másvilágra küldött százakat.
 Mikor miatta börtönben nyögött,
 segítségül hívta az ördögöt.
 Menten láttam, hogy itt az alkalom,
 s elintéztem, hogy ne bántsák nagyon.
 Nem is nyúzták, csak kíméletesen,
 s hálából szerződést kötött velem.
 Ki erre mégsem szánta el magát,
 alkothatott az akármekkorát,
 nem jutott vele soha semmire,
 és erkölcsse is tönkrement bele.
 Száz meg százakat gáncsoltak el így,
 más konok önfejűeket pedig
 lobogó máglyán ért utol a vég,
 hol a fehér is feketére ég.

[...]

FAUST Ez az, amiről nem kérdeztelek! –
 Tudok a porról éppen eleget.
 A „libahúsról” érdeklődtem én,
 te meg itt kotyvalékot löpsz elém,
 csupa olyat, mit réges-rég unok.

MEFISZTÓ Van még valami egyéb panaszod?
 Nem ártana, ha azt is hallanád,
 mily munkát bíz a pokol majd reád.
 Ha nem vagy is te besorolva még,
 ott áll neved a lajstromunkba’ rég.
 Egy oly eszes embernek, mint te vagy,
 a pokol minden méltánylást megad:
 nálunk vezető tisztség jár neked.
 Nem tűrhetjük hát, hogy gyűlöletet
 táplálj irántunk, mint egy eszement,
 s ne lássuk hasznod, mert égsz odalent.
 Oda a lármás, kéjsóvár, pimasz,
 nevetni való, istenverte, gaz
 fickók való, a sok felfújtt majom. –
 Rókák ezek a nagyvadászaton,
 a pokol rongyos csőcseléke ők,
 levetett rongyok, elhasznált cipők.
 Görnyedten vakaróznak, fekvé lenn,
 mi meg gúnyoljuk őket szüntelen.
 De rád mást bízunk: a te szellemed
 majd birodalmunk rangját óvja meg.
 Te, az „újfajta nemességre” szánt,
 uralod majd a lenti tartományt.

Részesen leszel minden víg napunknak,
és pokolszerte irigyelni fognak.
 FAUST Erre nekem még most sincs gusztusom,
fecsegésed meg végképpen unom.
Nem fogok terveidről lángra gyúlni,
igyekszem még e földön boldogulni.
Parancsolom, harag tűzében égve,
a feltalálóról számolj be végre!
 MEFISZTÓ Megmondtam már, hogy körültaogattam,
és semmi eredményre nem jutottam.
Pedig titkon még támogattam is,
hátha majd fölfigyel reám – na hisz!
Mint mindig, most is messze elkerült,
még megpillantanom sem sikerült.
Hiába tudtam, műve mily okos,
és mint a por, még mennyi bajt okoz,
hagynom kellett, hogy rejtőzzék vele,
s tartson türelmem próbatétele.

[...]

Az Apát közeledik izgatottan

APÁT Meg kell zavarnom az áhítatot,
mert Muck atya iszonyú hírt hozott.
Jól tudom, hogy e botrányos eset
undorral tölt el majd benneteket.
 FAUST Kiről a hír?
 APÁT Az ördögről magáról.
 MEFISZTÓ S ha róla, úgy miféle praktikáról?
Hisz amily fáradhatatlan s merész,
bűneit számba venni is nehéz.
 APÁT Egy polgárlányba bújt ő most bele.
Ó volt! Itt kétkedésnek nincs helye!
Iszonyú bűnre bírta rá e nőt! –
Hajánál fogva vonszolták be őt
a börtönbe, mely nyirkos és sötét,
amért patakba ölte gyermekét.
A Sátán oda is utána ment,
és testét összeroppantotta bent,
hogy lelkét kiragadja s elvigye,
oda, hol meg nem menti semmi se'.
Tűzparipára ülve vágatott,
miként atyánk azt maga látta ott.
A holttestet a hóhér vitte fel
a Holló-kőhöz, s ott kaparta el.

FAUST *(összetörve, színtelen hangon)*

Ó, Margit!

APÁT Mivel beéjeledett,
megyek, s hozatok nektek fényeket.
(Az Apát kimegy)

FAUST Édes, szép tested, melyet én olyan
hévvel öleltem, s örömittasan,
nem maradhat ily átkozott helyen!
„Nem! Nem!” – jól hallja jajszavad fülem,
tébolyult lelked végső sikolyát,
mely sebzett szívem törként hatja át.
Sírhelyet anyád s bátyád oldalán
készítek néked, drága, szép leány;
s kebleden ott pihen majd gyermeked,
kit véled meg a téboly öletett;
ám Isten megbocsátott, s nem veszejt el,
hisz megfizettél érte életeddel. –
Megváltott lélek sírja szenteletlen?
Egy perc időt se szabad vesztegetnem:
megszentelt földben nyugodjék a test!
Siessünk gyorsan! – Mire vársz, te rest?
Mit jelentsen e gúny, e gaz grimasz?
Vesd le pofádról, átkozott pimasz!

MEFISZTÓ Őrülségedben nászi ágyba mégy,
hogyan ott egy hulla udvarlója légy?
Engem nem csábít, s azt ajánlom én,
maradjon nyugton mosti fekhelyén!
Csöppet sem kedvelem az oly lyukat,
melyben kezükben tartják orrukat.

FAUST Fékezd a nyelved, átkozott ripók!
Ha most azonnal ki nem hozod őt
a szörnyűség és szégyen színhelyéről,
vérszerződésünk minden cikkelyéből
papírszemét lesz. – Úgyis amiatt
kell most kiállnom mind e kínokat!
Cselédem vagy te, szolgám, inasom,
úgy cselekedj hát, mint parancsolom!

MEFISZTÓ Jól van! – Csodát kell művelnem tehát,
neked meg példáznod az ostobát:
filozófus létedre hogy’ tudod
utánozni a bős vadállatot.
Azt hiszed, előítéleteid
begyógyítják majd lelked sebeit,
ha Margitot más sírba helyezed?
S hogy szitkod engem méltán illetett,
amiért megpróbáltam visszaadni
józan eszed, s olyannak bemutatni

- a valóságot néked, amilyen?
 Felelj habozás nélkül most nekem:
 a föld az föld, vagy egyéb valami?
 (Tűz, levegő, víz – jó ég tudja, mi?)
 S ha föld a föld, majd kisebb súlya lesz,
 ha megáldja egy bamba szerzetes?
- FAUST Hová akarsz te kilyukadni, mi?
 Itt most sírhelyet kell készíteni,
 mert ez volt Margit végakarata.
 S ha lázad is a Pokol kórusa,
 végóhajának teljesülni kell.
 Ez a parancsom. Tedd, s ne felelj!
- MEFISZTÓ Szívesen vagyok hullaszállító,
 de a sírásás nem nekem való.
 Mit kezdenék az olyan tetemekkel,
 mikben lelket már én se fedezek fel?
- FAUST *(félelmetes haraggal)*
 Tartsd a pofádat,
 förtelmes állat!
 És máris ott vagy,
 mert földbe taposlak!!
- MEFISZTÓ A patád mindenit! A sírba készülsz?
 Hútsd le előbb a véred, mert kikészülsz!
 Azalatt én is végiggondolom,
 hogyan juthatnánk célhoz, mily uton. –
 Igen, igen, ez jó lesz, tiszta sor!...
(Gúnyos hódolattal)
 Szolgálatodra állok bármikor! –
 Nyugszik itt egy asszony,
 anyja oldalán,
 kivel jól mulattam
 én is hajdanán.
 Kéjnő volt, s kerítő –
 rózsza, majd tövis,
 bűnre kényszerítő,
 pénzért százszor is.
 De mielőtt megholt,
 megjámborodott,
 s mindnek, aki pap volt,
 szép summát adott.
 Dicsfénytől övezve
 így lett díszhalott.
 Végül sírhelyére
 emlékmű került,
 s rajta kőbe vésve:
 „Szent volt: üdvözült.”
 Kilopjuk e „szentet”,
 s Margit lesz helyén. –

FAUST Rendet, inasodként,
 így teremtek én!
 Hogy' jutunk ki innét?
 Zárva a kapuk!
 MEFISZTÓ Ablak is akad még,
 s él vele, ki tud.
 Köpenyünk is rajtunk,
 azzal sincs bajunk.
 Látod azt a fát ott?
 Annak ágait
 ablakunkra hajtjuk,
 s törzse lesz a híd.
 Így jutunk a földre,
 majd a sírgödörbe.
(Mágikus hanghordozással, ki az ablakon)
 Ti patkányok, egerek,
 ide seregeljete!
 Éles szájszerszámtok
 aprítgassa szét
 e hatalmas fának
 tartó gyökerét!
 Addig rágcsáljátok,
 míg szót nem fogad!
(Fausthoz)
 Itt is van már, látod,
 ablakunk alatt.
 Nézd csak, hogy' nyüzsög mind, s hogy' zabál,
 a sok zöld lomb félig trágya már!
 A fa koronája meginog,
 és a hatalmas törzs dől, ropog,
 ölfá lesz belőle, tűzifa,
 pedig beteg sem volt, ládd, soha.

Egy hatalmas fa süllyed lassan az ablakra

Ez az! Ledólt!
 Irány a föld!
 Erre, csak erre, Fráterem!

A Portás lép be két lámpással

Íme, a fényt is hozza már
 a birkanyájából egy számár!
 No, sok szerencsét, Páterem!

Mefisztó és Faust kimászik az ablakon. A szerzetes nagyra tátja száját a rémülettől és csodálkozás-tól, és dermedten marad állva a szín közepén

Halmi Tamás

MELLÉKHAJÓ

Egy Nádasdy Ádám-vers színeváltozása

„Az anyag a szelleminek lehetősége. A szellem meg akar testesülni. Legyen nappal vagy éjszaka, a költő e titok világozásában szemléli a létezt, s őt is e titok világítja meg.”
(Vasadi Péter)

„A költészet nem valami távoli dolog – a költészet, mint majd látni fogjuk, itt áll lesben az utcasarkon. Bármely pillanatban lecsaphat ránk.”

(Jorge Luis Borges)

1

Népszerű nyelvész, elismert műfordító és közkedvelt tanár. Ha ennyivel beérné, szavunk se lehetne. De nem: Nádasdy Ádám (1947) mindemellett, szemérmesen és járulékosan, ragyogó költő is. Verset publikálni viszonylag későn kezdett (első kötete 1984-ben jelent meg), s máig mindössze hét könyvet számlál lírai életműve. A kritikai befogadás azonban legalábbis a kilencvenes évek közepe óta mindegyre erősödően jelzi: szép és fontos költészet a Nádasdyé.

Arányérzéke, stílusbiztonsága és *életismerete*: lenyűgöző. Jambusai a köznapi beszédmódot és az emelkedett dikciót különleges finomsággal hangolják össze. A mindennapok díszletei közt tébláboló alanyiség, a tárgyi részletek iránti alázatos figyelem s a keresetlenül példázatos lírai narratívák együtt avatják verseit érvényes és egyedi alkotásokká. A családi emlékezet és a bonyodalmas hazaféltés, a melegidentitás és a (férfi) szerelem, a boldogság/boldogtalanság köznapi útvesztői, az alkotás önreflexív gesztusai, a szociális és metafizikus kérdések-válaszok: olyan verstárgyak Nádasdynál, amelyek a költő hol ünnepi derűvel, hol árnyas rezignációval vesz komolyan.

Költészete több vonásában és vetületében emlékeztet a Petriére (jóllehet híján van ama távlattalan pesszimizmusnak); a Váradyéra (bár a székszezsínél és iróniánál nála erősebbnek tetszenek az eszmélet gyöngéd mozdulatai); de joggal ötlük föl bennünk poétikai előzmény gyanánt Vas István költészete, s közvetve Kavafiszé, távolabbról pedig Kosztolányié is (utóbbiakról Nádasdy versnyelve a természetes beszéd méltóságát örökölte meg). Külön kell megemlítenünk, hogy Nádasdy Ádám az egyik legjobb verszárlat-szerző a kortárs magyar lírában: ez részint kompozíciós érzék, részint poétikai tudatosság dolga lehet.

2

Sajátosan szép csoportot alkotnak a költői életműben a hit dilemmáival foglalkozó költemények (közülük számos az „Uram” megszólítással egyértelműsíti a beszédhelyzetet). A kendőzetlen imabeszédettől („Szemem téged keres, ha elkalandoz; / a vállam szárnyakat; kezem kegyelmet” – FÉLTÉRDEN) az egzisztenciális önreflexiókon („A templom kiürült. És most hova?” – ÉJFÉLI MISE; „Majd szétválasztom, mint aranymosó, / a szenvedélytől a kapaszkodást” – KÖNNYŰ ÉVEK) keresztül egy bensőséges öniróniával áthatott Jézus-allúzióig („Felel

nekem, ha pont egy jó tarajt / érintek meg, ezer habzó sebéből / egyet az ujjammal begyógyítok. / Csendes lesz akkor, néz, nem mosolyog, / csak int elálló vitorlafülével” – A TENGER) sorolhatók a példák. Nádasdy fölfogásában a szerelemnek is metafizikája, a testi együttlétnek is túlvilági tartalmai vannak: „*Ha van nálad tükkör, akkor szeretsz*” (ADÁM ÉS ÉVA), „*Gyere és tégy örök-ké, / gyere és légy örömmé*” (GYERE!), „*Odajön, állunk egymás tenyerében, / pillangó-szárnyú, két-Adámos éden*” (A HAVEROM).

Részben e sorba illeszkedik az a vers, amely folyóiratközlésben (*Műút*, 2008/007.) ekképp festett:

TE APRÓ

*Van pillanatnyi és van végtelen igazság.
Vannak kevély klubok, borzongató a tagság.
De mindez pillanatnyi.*

*És rágyújtasz megint, hogy ne csak mozdulatlan,
mélyen bevert cölöpként állj a zúdulatban.
És ez most végtelen.*

*Van főhajós és van mellékajós igazság.
Van pompás székesegyház, közszemlére rakják
terhes hajójukat.*

*Te apró, körbejárász, mindent elolvasol,
kommentálsz, megmutatsz: ez latin, ez spanyol.
Mellékajó, igaz.*

A vers egyszerre credo és ars poetica – amennyiben önértelmező szándékaiból életfölfogás, a benne megtestesülő versnyelvi magatartásból költői eltökéltség rajzolódik elő.

Alakilag klasszikus kompozíció: a nibelungizált alexandrinok mértéktartást sugallnak; a rímképlet (aax bbx) és a szöveggép pedig óhatatlanul Ady nevezetes költeményét idézi meg. Míg azonban A FÖL-FÖLDOBOTT KŐ a hazához, Nádasdy verse az igazsághoz való viszonyt tárgyazza. Ebben az egyensúlyosan kétosztatú szerkezet – amelyet az első és a harmadik versszak fölütésének párhuzama terem meg – is szerepet játszik: a „*pillanatnyi*” és a „*végtelen*” a „*főhajós*” és a „*mellékajós*” igazságnak feleltethető meg. A vers jelenetése tehát csak a fölszínen tematizálja a templomjáró turizmus változatait: a szöveg metaforikája mélyebb, lényegibb tartalmakat érint. Aszerint a TE APRÓ egyszerre áll ki a kisebbség és a másság mindenkori igazsága (méltósága) mellett, s ajánlja föl lehetséges ontologikus magatartásként (illetve alkotói módszerként) a figyelmet a félreeső részletek (avagy a létezés peremvidéke) iránt. A rímhelyzet révén is kiemelt „*mindent elolvasol*” – „*ez latin, ez spanyol*” részek ezenfölül a sokféleség világára nyitott eszmélkedésről – mint az értelmezésben kiteljesedő létről – vallanak.

A „*Te apró*” kitétel – amely olvasható önmegszólításként is – ugyancsak a kicsinység-kiszolgáltatottság állapotára utal, míg a „*körbejárász*” igealakban egyidejűleg testesül meg a teljes megismerés vágya és a kívül maradás igénye vagy kényszere. (Az esendőség/köznapiság egyébiránt a teljes versvalóságot áthatja: a „*borzongató a tagság*” egy rendszerváltás utáni *bon mot*-t idéz – egy akkori párt „borzalmas tagság”-áról; a „*rágyújtasz*”

aktusa az építészeti közeg szakralitásába csempész némi profán – esetleg illegitim – elemet.)

A zárlat szintaktikája mindezt diszkrét kétértelműséggel pecsételi meg: a „*Mellékhajó, igaz*” elsődlegesen ’igaz, (hogy) mellékhajó’ jelentésben olvasandó; ám könnyűszerrel kiérthetjük belőle az ’igaz(i) (mellék)hajó’ közlést is.

3

Kötetbe kerülvén a szöveg több ponton jelentékenyen módosult. A VEREJTÉK VAN A SZOBROKON. VÁLOGATOTT ÉS ÚJABB VERSEK 1976–2009 című munkából (Magvető, 2010) idézzük a következő, véglegesült változatot:

TE APRÓ, KÖRBEJÁRSZ

*Van pillanatnyi és van végtelen igazság.
Vannak kevély klubok, borzongató a tagság.
De mégis pillanatnyi.*

*És rágyújtok megint, hogy ne csak mozdulatlan,
mélyen bevert cölöp legyek a zúdulatban:
sodrása végtelen.*

*Van főhajós és van mellékhajós igazság.
Mennek a főhajóba, hogy onnan nyomassák
a mondandójukat.*

*Én inkább járkálok, mindent elolvasok,
ez latin, ez spanyol, táblák, zarándokok.
Mellékhajó, igaz.*

A különbségek szembeötlőek és beszédesek. Vegyük sorra!

Az első strófa záró sorában egyetlen szó módosul, ám ezzel hangsúlyosabbá válik az állítás, élesebbé az ellentét (a kétféle igazság között): „*De mindez pillanatnyi*” – „*De mégis pillanatnyi*”.

A következő szakaszban a második személyből („*rágyújtasz*”, „*állj*”) első lesz („*rágyújtok*”, „*legyek*”), azaz a megszólító retorika helyébe személyesebb, vallomásosabb beszédmód lép. A „*cölöpként állj*” fölcserélése a „*cölöp legyek*” formulára ugyancsak nagyobb nyomatókat eredményez. Az eredeti változat túlságosan tág értelmű kijelentő mondata („*És ez most végtelen*”) a kötetbeli versben tagmondattá alakul, s szemantikailag is egyértelműbben kapcsolódik az előző sorhoz („*...zúdulatban: / sodrása végtelen*”).

A harmadik versszak még határozottabb módosításokkal él: „*Van pompás székesegyház, közszemlére rakják / terhes hajójukat*” – „*Mennek a főhajóba, hogy onnan nyomassák / a mondandójukat*”. Mi történik? Az első verzió a „*pompás székesegyház*”-hoz a pejoratív „*közszemlére rak*” kifejezést és a szerencsétlenül többértelmű „*terhes*” jelzőt kapcsolja, azaz az intézményes egyház hivalkodó-tolakodó voltát teszi bírálat tárgyává. A változtatásoknak köszönhetően ez a konkretizáció eltűnik: a „*Mennek*” – az allegorizáló olvasat szintjén föltétlenül – immár bárkire vonatkozhat (nemcsak a miséző-prédikáló papra), a „*nyo-*

massák / a mondandójukat” pedig a szleng szelíd fricskájával avatja esendően emberibbé a kritikai viszonyulást. Érdeemes észrevennünk: a „*főhajós*” igazság képviselőihez az első szöveg még masszív és statikus állapotot rendel („*Van pompás székesegyház*”), a második azonban a változékonyság attribútumát („*Mennek*”) s a hatalmi beszéd légiés, illékony tényét („*mondandójukat*”).

A vers zárlatában újra lezajlik a második személy/első személy cseréje („*körbejárász*”, „*elolvasol*”, „*kommentálsz*”, „*megmutatsz*” – „*járkállok*”, „*elolvasok*”). A „*körbejárász*” helyére a „*járkállok*” gyakorító-lefokozó igealakja kerül, s szintén a személyes jelenlét visszafogottságára mutat, hogy a négy igéből mindössze kettő marad. (Ráadásul éppen az aktív kifelé fordulást jelölő cselekvő igék maradnak el: „*kommentálsz, megmutatsz*”).

A változtatások összességükben tehát a meditatívabb versbéli jelenlét (így voltaképpen a mélyebb poétikai hitel) szolgálatában állnak, egyszersmind pedig a személyességet finomabbá, a versértelmet bonyolultabbá teszik. Amihez föltétlenül hozzá kell vennünk egy további eltérést, talán a legfontosabbat mind közül. A TE APRÓ cím az eredeti vers fölött logikusan jelölte a megszólításra épülő szöveget. A második személyű igével kibővített új cím (TE APRÓ, KÖRBEJÁRSZ), ha nem tudunk a folyóiratközlésről (s miért is kellene tudnunk?), illogikusnak hat – hiszen megszólításnak nincs nyoma *ebben* a versben, s immár a „*körbejárász*” alak sem szerepel benne. E különös grammatikai megoldás több olvasatot kínál. Személytelenül általános megszólításról lenne szó? Avagy a cím az alanyi versbeszéd fölé az önmegszólítás alakzatát helyezi el ily módon? Netán isteni hang szólongatná (kijelentő? utasító modorban?) a szöveg alanyát? Mindegyik eshetőség észszerűnek tetszik. Sőt az olvasás egy metapoétikai szintjén – az igazsághoz és a művészethez is kellőképpen „*aprók*” lévén – akár magunkra is vehetjük e kitélt. Hiszen ahogy a templomot, úgy a műalkotást is „*körbejárhatjuk*”, megszemlélhetjük, belakhatjuk; s érezhetjük lakályosnak vagy idegennek, bonyodalmasnak vagy kiismerhetőnek, kedvesnek vagy riasztónak.

A mellékajós igazságokkal való – szorosabb vagy távolibb – kapcsolatot nem kerülheti el az értelmező, az élő.

4

„*Karácsony van, erről sokaknak a szeretet jut eszükbe, nekem viszont a szóeleji mássalhangzócsoportok feloldódása.*” Nádasdy Ádám egyik ismeretterjesztő cikke kezdődik e jellegzetesen szakszerű, tárgyilagosan fanyar föltétessel. Téved azonban, aki e szenvtelen humor mögött érzéketlen nihilizmust sejt. Máshonnan is tudhatjuk, de a versek kristálytisztán biztosítják az érdeklődő olvasót afelől: a költő (a nyelvész, a műfordító, a tanár) nemcsak hivatásának (hivatásainak) érzékeny mestere, hanem a felelős gondolatnak is lelkiismeretes híve.

A főnti verspárra pedig aligha tekinthetünk másként, mint újabb gyönyörű érvként amellet: „*A nyelv alaptörvénye, hogy forog, bővül, növekszik végtelenül, s bámulatos színváltozást mutat, aminek költészet a neve*” (Vasadi Péter).

FIGYELŐ

LERAKHATATLAN MASZKOK

Nádasdy Ádám: *Verejték van a szobrokon*
Válogatott és újabb versek 1976–2009
Magvető, 2010. 160 oldal, 2490 Ft

Az életben és a költészetben a szerepek nem állnak olyan messze egymástól, mint azt gondolnánk. Csak az egyik mindig megfoghatatlanul összetett, az attitűdök bonyolultsága, a tudatosság és az ösztönösség szétválaszthatatlansága teszi lehetetlenné nyelvi rögzítésüket. Füst Milán és Szentkuthy örökös maszkabáljai teljességgel átittatták nyilvános szereplésüket is. A szépírói énjüket közvetlenül ráeresztik a „civil” életükre. A költészetben a nyelvi megfogalmazás kijelöli azokat a paramétereket, amelyek mentén elmozdulhatunk. Itt is ugyanazokkal a fogalmakkal kell dolgoznunk, de fontosabb szerep jut a szituációnak, a tudatosságnak, a rejtett és nyílt magamutogatásnak. Minden megnyilvánulás a szerep részét képezi, ám ez csak ritkán egyértelműsíthető szándékokat, célokat, indítékokat takar. És persze ilyen szempontból minden maszk igaz, a viselkedés általánosságokban nem hazudik, legfeljebb elvontabb célokat követ, nem akar becsapni sem, hanem azt szeretné, hogy minél gazdagabban, összetettebben ruházhatná fel magát az én az adott helyzetben. A Nő-maszkok, amelyeknek a jelentése rögzített és évszázadok óta változatlan, arcvonásai nem kötődnek a pillanatok játékához, bonyolult összefüggések kifejezésére képesek. Akárcsak egy fiziognómusok által „kikapcsoltnak” nevezett arc, amely a pillanat kihívására ugyan most nem felel, de a múlt történései mégis erős nyomokat hagytak rajta.

Vannak persze másféle szerepek is, elegánsabbak, áttetszőbbek, fényre, értelemre tűnékenyebbek, amelyek csak a kihívás erejéig azonosulnak, az átélés színészi értelmében a másik lényel, s aztán jeltelenül és felismerhetetlenül továbbmennek. És vannak egzisztenciális maszkok is, amelyek kívülről levehetetlenek, hiszen a személyiség nyelvi, stilisztikai, lelki megnyilatko-

zását hordozzák, holott esetleg az én néha megpihen alattuk, másként gondol magára, szomorúan nem is érzi azt, hogy ez minden tekintetben ő volna, ő lehetne.

Szókratész a LAKOMA elején, Agathón vacsora-meghívásakor a barátaitól, tanítványaitól elhúzódvá kissé félreáll, néhány percet egyedül tölt a kapu előtt. Bizonyára sokan, sokféleképpen értelmezték ezt a „magába szállást”, elmélyülést, hiszen az athéni bölcs nem könnyed csevegésekre volt hivatalos ezeken a könnyed csevegésekre emlékeztető mulatozásokon, hanem azért, hogy a filozófia bizonyos alapvető kérdéseiben megnyilatkozzék. Nem úgy viselkedett a Nádasdy Ádámmal közel álló Kavafisz szavaival, „*mint a színész, aki / mikor az előadás véget ér, / ruhát cserél, aztán eltávozik*” (DÉMÉTRIOSZ KIRÁLY. Ford. Vas István), hanem lételeme volt ez az állapot, holott nem volt teljesen azonos önmagával, mert bizonyos értelemben *szerepet játszott*. Látványából kiindulva mondhatnánk a színpadra készülődő színésznek is, aki szeretné kiiktatni maga körül a reális valóságot, hogy könnyebben jusson az áhított tudati állapotba, ám inkább valamiféle hiány, tétova úr belakására nyitott szolgálai alázat ez, egy belső energiaforrás működésbe hozása, amelynek segítségével gyakorlott módon juthat át az ént körülölgő néma toposzon, azon a sivatagon, amely a belső lényét mindig hallgatásra kényszeríti. A kérdés úgy szólhat, mit kell átvinnie magából ezen a maga körül növesztett hiányon, ami nélkül már szorongatóan más lenne, mint ami még otthonosnak tetszik neki, hogy a fikcióban, amely kihívás, a számára legkényelmesebb önmagát játszassa el.

Nádasdy Ádám válogatott kötetének központi problémája, versei jelentős hányadának tematikája a szerep és a színpad és mindaz, ami még kellékként hozzáadódik, a gesztusok, a más térben való jelenlét örökös vállalása, miként is lehetséges, hogy a konvenciók által szétrombolt, az önazonosságra való gyötrelmes késztetés nem állja ki a jelenlét próbáját. Milyen szerepeken kell áttörnie, úgymond „keresztülhazudnia” magát, hogy a lokális megfelelés helyett az üresség-

gét, mint az én lehetséges eltörlését, a maga számára is beszédesen, kívülről visszaverődő bizonyágként tapasztalhatta. Számára mindaz, ami énként lett anyakönyvezve, csak reá visszaháramló meggondolt elfogadás, mintha nem lenne eredetije, csak a társadalom által hitelesített kópiája, amibe kénytelen-kelletlen beöltözik. Mindez nem független a nemi identitásától, de nem is kizárólagosan e helyzet sajátja, hiszen mindenféle kelepçébe kerülve hasonló tapasztalatokra tehet szert az ember, az áttörés, hogy kitölthetetlen ürességet cipelünk magunkkal, az minden hasonló helyzetben megtörténhet.

A SÓS SZELEK FÚJNAK című versben a Kavafisz által oly sokszor megénekelte Alexandria a vágy tárgya: „*ott pópa vagyok, imám, rabbi, páter, / nem sajátmagam lötyty kamaszfia*”, a SZIVÁRVÁNY-ban eljátszik a gondolattal, milyen más, szerepszerű életpályákat is választhatott volna: „*hisz addig élek csak, amíg ti éltek, / csak addig látok, ameddig ti láttok, / addig kívánok, míg ti megkívántok*”. Más-hol erőteljesen jelmezszerű ez a szerep: „*Az éjszaka hideg, s jelzésekkel teli, / Pierrot evezőjét az ég-re emeli*” (PEHELYKÖNNYÜEN), „*Őzők vagytok, mohó, s főleg pojáca*” (FÉLTÉRDEN), vagy hazájáról írván: „*De jaj a szimulánsnak, / akit az egyszer felöltött szerep / lerakhatatlan fojtogat*”. Az ál-, a leplezett valóság néhol egészen színpadiasan jelenik meg: „*Aztán csinálod – s elfeledkezem, / hogy színfal ez, és színész, aki színlel*”, s a SZENTIVÁNEJI ÁLÓM nyomán keletkezett gyönyörű Oberon-versekben „*alig látszott, hogy tüllből van az erdő, / s a függöny mögött Mendelssohn iáz*” (ATYJA LESZŐL...), vagy a moziból kimenekülvén (A NÉZŐTÉRÉN KÍVÜL), hirtelen a megszakított idő, a résként kinyíló másvilág érzete erősödik fel: „*Lopózni kell: aki kint van, nem él. / Nem szabad zavarni a kinti tetszhalottak, / a nénik, tükrök, szendvicsek nyugalmát*”. Ehhez szorosan kapcsolódnak az Eliot-versekből ismerős társasági, profrocki, a maga érvényességét megkérdőjelező, alapvetően a konvenciókhoz való igazodás hamisságát megéneklő versek: „*ma nincs fix arcom, hangszínem, nemem sincs, / dagályt dagály követ, meglódul minden, / ...sokat dohányszom érdektelen nőkkel, / csak lássanak, most mindegy, hogy ki lát*” (MIKOR BERONTOK). A TÚRA KÖZBEN érzi, hogy nincs, nem lehet soha a helyén: „*A táj végülis szép, / az útítársak jót akarnak – mélyen, / mélyen vonszolódik csak valami, / agyonhallgatom, agyonverem*”.

Külön fejezetet érdemelne Nádasyd költészetében a nőekkel való kapcsolat elemzése. Van

a nincs, lehetne mondani, a KABÁTBAN, ÁLLVA önmagát lefokozó, mert helyzetbe állító őszintesége a költői szerepjátszás egy különös pillanata. A nem-azonosság érzete több szálon fut („*a szoba közepén öleltük egymást, / de téma nem jutott eszünkbe semmi*”), a hideg, fogvacogtató környezet, a télbe dermedt nyaraló az egyik félben a vágy melegével teljes, míg a másik a szegényével és a maga komplexusaisal végképp egyedül marad: „*Az Ildikó sírt, én lyukat kapartam / a vonat ablakán a jégvirágba*”. A szépség, a megfelelés kényszeres vágya, amely a másikban a jégvirág természetességével ölt varázslatos mintát, most mintha az elmulasztott mozdulatot utánozná, meleg kezével szinte behatol ebbe a jégvilágba, megfelelés helyett elpusztítja a vágyat.

Nádasyd Ádám alapvetően és bevallottan a szerelem költője. Ez talán akkor is így lenne, ha a saját maga elfogadásával és elfogadtatásával nem kellett volna bejárnia azt a pokolbéli utat, amit Thomas Mannhoz írott versében könnyű kézzel, dalszerűen, de annál sokatmondóbb beleérzéssel kifejez. Ez a fajta érzékiség, amit leg-szenvedélyesebb, legszebb verseiben kifejez, nem ismeretlen toposzokat használ. Kavafisz, Ginsberg és még számosan az elemi vágy érzetétől bódulva megénekeltek és intellektuális mázzal bevonták ezt a rendhagyó „bujaságot”, de legtöbbször anélkül, hogy a dolgok visszáját, a lelkiismeret-furdalást, a bűntudatot, a lázadás dühének égéstermékét is ábrázolták volna. Amazok szabadok voltak a szabadságban, Nádasyd néha szabadnak érezhette magát egy-egy pillanatra a szigorúbb erkölcsi és konzervatívabb életfelfogást színlelő múlt század végi Kelet-Európában. „*Én nem tudom, miért nincs nekem családom, / ha jogcím kell, ha indoklásra vágyom*” – vallja a SZIVÁRVÁNY-ban, ahol már maga a cím is sokatmondó. Az apával szembeni mérhetetlen és fajsúlyos különbözős dobberetes vallomása a CSALÁDI ALBUM. Semmit sem magyaráz, szinte a szakadék szélére állva, egy egészen különös perspektívából látatja két emberi sors egymásból következésének iszonyatát: „*génjeit / kitátott szájjal, megfeszült torokkal / okádná vissza annak, akitől / torkot, fogat, szemet, mindent kapott*”. Érdekes, de másként sokatmondó a SZÁLLODÁBAN, CSALÁDILAG című verse, amelyben a szocializmusban a polgári dolgokról, kényelmekről mit sem tudó fiú csodálkozik azon, hogy a valaha feltehetőleg nagypolgári életben nevelkedett szülők eligazodnak ebben a számára idegen világban.

A szülők a gyerek „feje fölött” beszélgetve arra kíváncsiak, „hogyan iható-e itt a víz?”. Nehezen értelmezhető és metaforikusan szinte üres a víz jelentése a versek nagyobb részében. (Csak oldalszámokkal jelölve: 30., 33., 35., 43., 45., 47., 50., 82., 83., 120., 156., 158.) Valószínűleg a költő számára is öntudatlan ennek a túlhangsúlyos szóhasználatnak az értelme. A legegyszerűsebb jelentése a HIÁNY című versében mutatkozik: „*A vágy még hagyján – ezt a képtelen, / recés, torokszorító vízhiányt / sérelmezem*”, hasonló értelmet fedezhetünk fel a MIT KELL TUDNI AZ ANGYALOKRÓL című versben is: „*Nem szomjaznak: Pomázra visszatérve / nem lökdösődnek a csapok körül – / belül tán nedvesek? vagy torkuk nincsen?*” Avagy bensővé válása, a kínzó vonzódás szűnt az angyalok sajátja lehet, hiszen ők valamiként nem telenek. De az UTÁNA! című versben már – amely akár súlyos önarckép is lehetne, s amely egy patkány meneküléséről szól, „*bűdös vizet maga mögé kavarva*” – nem ildomos további nyomok után kutatnunk, hiszen a kötet egésze ennél sokkal emberibb kötődéseket mutat.

A költemények egy részében nem megy túl az érzékiség kissé túlfűtött bemutatásánál, olyan helyzetversek ezek, amelyeknek Kavafisz volt nagymestere, emlékezetesen szép példája ennek a KÉRDEZTE, MILYEN MINŐSÉGŰ... című verse, amelyben a görög költő egy ifjúról ír, aki a ruhaboltba vetődik, és a zsebkendők válogatása közben véletlenül összeérő kezek játéka juttatja el a testi vonzódás, a vágy itt és most kiélhetetlen, ám visszafogottságában annál erotikusabb, emelkedetten szép pillanataihoz. Hasonlóan tetszelenül, az igazi odaadás lehetősége nélkül erotikus a TISZTESSÉGESEN KITERÍTVÉ című Nádasdy-vers. Petri módra bejárva a tegnapi szeretkezés helyszínét, a szálloda szobájában nyomoz, elmerül a tárgyakhoz kötődő test emléktáráiban. Valójában szerelmét keresi, de csak mint egy – a szobából hiányzó – lényt, a *színpadon* mégis nyomokat hagyó rekvizitumokra talál. Az elfogyasztott reggeli maradákat, cigarettacsikkokat a hamutálcaiban és a *kék* törülközőt, amely ugyan már használt volt, de nem nyúlt a számára kikészített *rózsaszínhez*. A szagoknak, illatoknak, a tárgyak által konzervált mozdulatoknak itt különös szerepük van. Ahogy a színeknek is. A kötetben meglepően sokszor fordul elő a rózsaszín szó, és mindig a nemi identitás bizonyos tolvajnyelvén kapcsolódik a bonyolult, az olvasó számára persze csak kívülrekedtsége okán rejtélyes

jelentésekhez. Számos vers említhető még, amelyekben Nádasdy bevezet ennek a külön csatornán bonyolódó, a konvenciók ellenében sajátos jelentésekkel bíró rituálékat követő kapcsolatteremtésnek a titkaiba. Bizonyos értelemben az üldözött vallási szektákhoz hasonlító társadalmi érintkezés nyelve ez. A költő legradikálisabb cselekedete, ennek a teljes mélységében való vállalása és az évtizedek múlásával is alig enyhülő kívülrekedtségnek az elfogadása. Lázadás, amely azonban mégiscsak zárt tereket kíván, sohasem tehető nyilvánossá. („*Nem gusztusos a többiek szemében, / amit csinálsz – csak én látom: csodás.*” (MIKOR BERONTOK.) A FEHÉRRUHÁS FICKÓ című versében szinte irracionálisan működik ez a jelnyelv. Az elegáns étteremben megjelenő fitt úriemberről egyből megérzi, hogy az ő köréhez tartozik. Jeleket vél felfedezni, lénye minden megnyilvánulása üzenet azoknak, akik értik ezt a nyelvet. Nagynénjével ül, kettős játékot játszik, miközben az idős hölgy „*kacagva mesélte közben süldő lány-korát*”, ő csak erre a fehér ruhás fickóra tud figyelni, ez a fajta képesség, hogy fölfogja egy gesztusából akár a másik nemi identitását, olyan lelki vihart kavart benne, hogy minden, esetleg másnak szóló üzenetet is magáénak érez. Ennek a titkos nyelvnek az érthetősége menten egy másik régióba emeli át. Hasonló, de már egy halálon túli szcena a MENY! című vers. Itt is a rejtett gesztusok válnak fontossá, hogy a zárt térben való, a megengedhető és élhető megnyilvánulásokat a nyitott tér ellehetetleníti. Nem tudnak elbúcsúzni egymástól a vágyaik szerint, minden mozdulatukkal elárulják egymást, ugyanakkor a visszafogottság, a vonat indulásakor ösztönösen mozduló kezek, a távolból is összesimuló arcok visszahozzák és színpadiassá teszik az intim tereket, nyilvánossá lesz, ha nem is a szerelmük, hanem csak a másságuk, s ilyenformán üressé válik a mozdulatok érzelmi töltete.

A szerelem fájdalmas tapasztalatait felemlegető parádésan szép és indulatos versek egyike a kötetet nyitó darab (A LÉPCSŐS UTCÁN LEFELÉ). Egyetlen nagymonológ, szinte shakespeare-i lendülettel és kosztolányis hangvétellel („*hogyan elmondhassam barátságos hangon: / a délutánt sötét dolognak tartom*”) egy életforma napi szenvedéseinek lázgörbéje, amikor a legfontosabb dolgok napközben történhetnek, hiszen rejtekezni kell, még esetleg a család előtt is. A vég egészen színpadias és szellemes: „*A lépcsős utcán lefelé*

gurulva / mért látnám tisztán: melyikünk a kurva?" A másik tömörebb, úgyszólván egy fonák helyzet, egy féltékenységi jelenet ábrázolása (EZER SZALON). A verbálisan (utólag) felizzított szenvedély és féltékenység a test kontrollálatlan dülttségét érzékelteti: „*Minden zsebem csorog, minden gombom remeg*”. Ezekben jelennek meg azok a nyelvi furcsaságok, amelyek egy jelentős költszet felidézhetőségének kizárólagos bélyegeit tartalmazták. A kötet talán nyelvilag legtömörebb, képileg legabsztraktabb, az érzéseket és érzeteket legelnagyoltabban, csak ellentétekben kifejező halotti verse a BESZORULVA TÉL ÉS NYÁR KÖZÉ. Az elhunyt társ sírjánál áll, nyár van, tombol ez a nyár, de a lelkében jéghideg úrt érez, jégmezőket. (A „*Ti nem tudjátok, milyen a hideg*” Pilinszky APOKRIF-jére rimel: „*És tudjátok, miféle fájdalom...*”) További érdekesség a görög sírdomborművekre való erotikus utalás. De míg ott az érzékiség magán a domborművön belül van jelen, nézhető formában, itt a sírlátogató személyes érzéseiből kibontakozó, a nevek betűire hajolva érinti meg a sírkövet, és a hidegség, amely mégiscsak belőle fakad, odafagyaszítja bőrét az izzó gránitlaphoz.

Szinte hangsúlyosan más értelmezést nyer a hagyomány és a megfelelési vágy Nádasdy istenes verseiben. Mondhatjuk, itt a legpucérabb, a legesendőbb a versek alanya. Olyan távolságokat kellene áthidalnia, amikre a bűn fogalmában szocializálódott lélek a vágyai pusztító önazonosság-keresésében képtelen. Ebben a tekintetben Adyhoz hasonló, aki csak a szenvedései mélyén, az individuuum ürességében, a maga töredékében próbálja a hitet egyetemes nyelvé tenni. A hitben konformizáltak rábízják esendőségüket a teremtés, a létbe való belevettségük predestinációjára. „*Önző vagyok, mohó, s főleg pojáca, / de te járatnál olyan iskolába, / ahol ilyesmiket tanítanak*” (FÉLTÉRDEN). Látványosan az egoizmus istene ez, akiben teljes feloldódást szeretne, áthárítja bűneit, hiszen az egyén ösztöneit követve nem tehet mást, beleérik a vágyaiba, a képzelete kimunkálta intellektusba, ahol értékesebb az egyéniség, mint a hagyomány. Nem akar mást, csak vágyai konfrontációit intellektuálisan feldolgozva kíváncsi istene reakciójára. A néma isten azonban nem adja beleegyezését a helytelen élethez, hanem csupán eltűri a hinni vágyók csapodárságát. Kissé modernebb nyelven fogalmazva, az isten nem azért hallgat, mert beleegyezik a törvénye ellen sze-

gülők életfelfogásába, hanem azért, mert omnipotens hatalma révén nem talál rá a bűnben az esendőségre, nincs képze az egyediről, ám elvárja, hogy a szakrális szövegekben lefektetett intései szerint őt pontosan értsék. Olyan áldozatokat vár el az emberektől, amelyek a kommunikációban vele egyirányú kapcsolatot teremtetőkől merő illúzió. Vagyis az isten ilyen értelemben a benne hívők intellektuális vagy legnaivabb vágyakozásának centruma. Olyan egzisztencia, ami személyre szabott a befogadó számára, de mégis különüléseben egyetemes, megállapíthatatlanul tiszta hang, ami ellen öntudatlanul lázadva a maguk istenkreációját bebalzsamozott fölöttes énként élük meg. Szinte szenvednek istenük tökéletességétől, isten hallgatásában csak lelkiismeretük újabb és újabb megtépázását látják. A parázsló erotikát ezért szinte csak kívülről, inventáriumszerűen sorolja fel, miközben a hang távolságtartó marad, és egy kissé fájdalmasan ironikus, hiszen az olvasó csak intellektuálisan fogadhatja be az olyan étkeket, amelyeknek az íze nem találkozik éhe képzetével. Még élesebben és az isteni hatalom közönyéről szól a TEREMTÉS című vers, amelyben isten ugyan megvizsgálja a futószalagon készült teremtményeket, ki is emeli onnan a selejteket, ám mégis visszateszi végül, gondos vizsgálat után úgy dönt, hogy csak valami lelki emulzió, a teremtést nem zavaró aprócska eltérés mindaz, ami a költőt a többi darabtól megkülönbözteti, mintegy jogosultságot ad ennek a hibának, s mint ilyet, megengedhetővé teszi, ami már évszázadok óta annyira emberi, hogy volt kor, amikor ezt tekintették az igazi szerelemnek.

Nádasdy talán túlságosan nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy költői tudását, verstechnikai rutinját minden módon megmutassa, mert így lehet beágyazódni egy költői hagyományba, ami pedig, mondandóját tekintve, szinte csak napjainkban kap igazi nyilvánosságot. Az idő bizonyára jobban és árnyaltabban segít majd az olvasót, hogy azzá legyen, ami ma még semmiképpen nem, hogy a klasszicitás hideg felületén megértse a szobrok verejtékét. Mert a kötet címe is ugyanabból a kettősségből fakad, mint Nádasdy egész lényé: a hagyomány hámszejtjein keresztül kell kitörnie, valóságossá lennie, szaglania (sok versében ismétlődő motívum ez is), hogy felmutassa a maga igazát, igazi lényét. Furcsa, de kétségtelenül eredeti a kötet cím, A SZOBROK KERTJÉBEN JÁRVA című versből kiemelt sor,

amely egyéb jelzésekből következően antik szobrot képzel maga elé. A szobor élettelen, halott valami, egy esztétikailag tökéletesre csiszolt pillanat, amely azonban magába zárja, fogollyá teszi a megmintázott figurát. Ha a szobrok verejtékezni kezdenek, az annak lehet jele, hogy még mondani szeretnének valamit, amit a formák zártsága miatt képtelenek elbeszélni. A halottságukban is individuumok kitornek a formák fogságából, és más lehetőség híján verejtéket gyöngyöznek a tökéletességük márványfelületére. Ezek a szobrok tűnődnek még az életükön, nem ismerik fel magukat ebben a zártságban, amit a szerepük kiosztott rájuk. Az is lehet, hogy rossz szerepet játszottak, s most szeretnék elmondani a féltve őrzött titkaikat. Tűnődnek még a dolgokon, azon, amit játszottak, azokon a dolgokon, amikor szerették volna tisztázni, hogy kik is ők. Mint talán legszebb versében mondja: „Egyedül kéne, vagy valakivel, / hajnalban, mikor csendesen kikel / a növények friss, sárgászörs szára, / vagy este...” (TŰNÖDNI.) A szobrok nem mozdulnak meg, nem is lélegeznek, másként törik át érvényességük világát, vagy úgy, ahogy Rilke felidézte a töredékes Apollón-szobor érzéki-intellektuális leírásakor, hogy értelmünkkel mi hatolunk titkaikba, vagy úgy, ahogy Nádasdy láttatja, a szobrok nedvei (rokon fogalomként a vízzel!) megindulnak felénk, „megszólítanak”.

Sántha József

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Tóth Krisztina: *Magas labda*
Magvető, 2009. 64 oldal, 1990 Ft

I

HANGOK FOLYÓJA

Két évtizeddel első könyvének megjelenése, nyolc évvel a pályája első szakaszát összegző PORHÓ s öt évvel legutóbbi verseskötete, a SÍRÓ PONYVA után tette közzé Tóth Krisztina MAGAS LABDA című kötetét. A szerző, aki gyerekverseivel, novelláival és tárcáival is jelen van a magyar

irodalomban, az egyik legnépszerűbb kortárs költő, akinek művei messze nem csak a szűk versolvasó réteghez jutnak el. A 2001-ben megjelent PORHÓ óta világosan látszik, hogy Tóth Krisztina nemzedékének egyik legjelentősebb lírikusa. Új kötete eddig ismeretlen árnyalatokkal gazdagítja költészetét.

A legnagyobb meglepetést a kötet első és utolsó verse okozza; a HANGOK FOLYÓJA című nyitóvers és a könyvet záró ESŐS NYÁR több szempontból kiemelkedik a könyv többi darabja közül. Nemcsak azáltal, hogy szokatlanul sűrű és áradó dikciója versekről van szó, s nemcsak azért, mert ez a gyűjtemény két legnagyobb terjedelmű darabja (melyeknek részben hasonló a szerkezetük), hanem elsősorban azért, mert – s ez persze összefügg az előző két szemponttal – mások a mértékeik és a tétjeik, mint a kötet többi versének. Két, nagy igénnyel írott és nagy léptékű kísérletnek tekinthetjük ezeket a verseket, melyek részben azonos kérdéseket feszegetnek; Tóth Krisztina eddigi munkásságának alighanem legösszetettebb szövegeiről van szó. Nem véletlen, hogy az eddig megjelent kritikákban éppen ezekről a versekről születtek erősen szétartó értelmezések. Szilasi László a HANGOK FOLYÓJÁ-t fontos darabnak tartja, és érthetetlennek nyilvánítja, úgy véelve, hogy csak az ESŐS NYÁR világítja meg visszamenőlegesen (*Élet és Irodalom*, 2009/28.). Ezzel szemben Bodor Béla, aki nagyon alapos és meggyőző elemzést készített a két versről, határozott és világos jelentést tulajdonít nekik: szerinte költészetelméleti problémák fogalmazódnak meg bennük, az első tárgyat „a vers születését megelőző érzéki és tudatalati folyamatok”, a másodikét „a vers nyelvi előképe” alkotja (*Műút*, 2009/015.). Hogy, mint látni fogjuk, teljesen eltérő interpretációi vannak a szövegeknek, összetettségüknek köszönhető.

„Dobog a szív alatti szív, zubog a hang alatti szó, / hidak alatti örvény, mondat alatti mondat: / mit visz a felduzzadt víz, mély folyó, / redőzött, bolyongó ágya mit sodorhat?” A HANGOK FOLYÓJA központi motívumát egy gigantikus folyó alkotja, mely tud beszélni, és nagyon szorosan összefügg a nyelvvel. A vers hatalmas vízió egy folyóról, pontosabban víziók sokasága, melyek a világ megannyi mozzanatáról közvetítenek érzéki benyomásokat. Filozofikus versről van szó, mely többek között az időről és a nyelvről szól, s amelynek nem lehet pontosan megnevezni a filozófiáját. Mondhatnánk azt is, hogy teoretikus vers a HAN-

GOK FOLYÓJA, de a teóriának az eredeti, etimologikus értelmében, tehát a görög *theaomai* ige jelentése szerint, mely nem az elme, hanem a szem tevékenységét, a látást jelöli, tehát a szenzualitás körébe tartozik. Sokrétű látványelemekkel teli, láttató erejű ez a vers: (a folyó) „*görgeti képeit, tükrén a billegő holdakat*”. A folyónak meghatározó tulajdonsága az összetettség (nem véletlen „*ágyának*” jelzője: „*redőzött*”), s persze folyamatosan mozgásban van, létehez hozzátartozik az áradás, a lebegés és az ismétlés. („*Ismétli folyton lebegő testeit, áradását*” stb.) A mindig új vonatkozásokat felszínre hozó ismétlés logikájának felel meg a vers triptichonszerkezete is, mely egyébként bejáratott formája Tóth Krisztina költészetének.

A hangok és az idő folyója nagyon sok mindent visz magával; meglehetősen szabálytalan, tárgyaktól és jelektől sűrű világot idéz fel. Ez a világ pedig mint jelentésekkel teli, megértésre váró (de csak részlegesen megérthető, örökké titokként megmaradó) jelenik meg. A vers első (római számmal jelölt) egységében ezt olvassuk: „*jelek átjárója az ég*”, a másodikban pedig: „*jelek átjárója a föld*”. A szöveg egymásra felelő részletei nem egyszerűen az ismétlés, hanem mindig a változás (illetve az átváltozás) képlete szerint értelmezhetők, ahogy a vers a(z) átváltozásban jelöli ki a világ alakulásának egyik fő mozgatóját. Ez pedig összefügg a történetiséggel: „*jelek átjárója a föld, ábrákat bont, öregszik, / kiszikkadt útjait eltörli századonként*”. A perszonalifikált folyónak van emlékezete (mégpedig „*hanyargó*”), van múltja, története. Ezt pedig Tóth Krisztina hol a legképszerűbb nyelven („*előntött falvakat sorol, amerre útja vitt, / ázott, penészes vásznakkal bélelt minden álma*”), hol absztrakt fogalmisággal írja körül („*az alakváltó idő formáit írja egyre*” – „*minden idézet és minden valaminek a medre*”).

Míg a szöveg első részében a folyó beszél („*ismétel*”, „*emelet*”, „*mormol*”), addig a második egységben megjelenik egy titokzatos beszélő („*Ki beszél folyton itt és ismétli mint a hullám / holdkóros vonulók zajló tekintetét?*”), akiről azonban nem tudjuk, tőle származnak-e az ezután elhangzó passzusok, vagy pedig attól a hangtól, mely föl-tette az idézett kérdést. Az első szakasz tágabb perspektívája, nagyobb terei után itt egy szubjektum emlékei jutnak szóhoz, melyek részben kapcsolódnak a folyó motívumához (például az a mozzanat, hogy gyerekként éjszaka vízre teték). Némelyik történetfoszlány beilleszthető

volna egy kerek elbeszélésbe (így a gyerekkori eltévedés képe), de aztán a vers más ütemet vesz föl: „*egyszer csak este volt, utána háború volt*”. Érzékeny képek sorát látjuk itt, gyerek-, férfi- és asszonykézekét, betonra hullt gyümölcsökét.

A vers képalakításának összetettségére illik az áramlás metaforája. A harmadik szakaszban például ezt olvassuk: „*lehunyt szemek mögött tolják egymást a felhők, / áttetsző halrajok, a szív torkolatához / tartanak mind, akár a vándor kékbe fellőtt / szélben rikoltozó, körben forgó sirályok*”. A lehunyt szemek mögött természetesen nem valóságos felhők tolják egymást, hanem felhőkhöz hasonló – ilyenként érzékelt – foltok, amilyeneket az ember csukott szemmel észlel; értelmezhetjük ezeket mint felhők utóképeit és esetleg úgy is, mint a képzelt szüleményeit. Mivel ezen a ponton több értelmezési lehetőséggel számolhatunk, nem eldönthető, hogy a felhők képét metaforának vagy metonímiának kell-e tekintenünk. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy az „*áttetsző halrajok*” fordulatot a „*felhők*” metaforájaként érthetjük (nemigen kínálkozik az a megoldás, hogy mint mellérendelést azonosítsuk): a közös pont a felhők és a halak között itt a mozgásuk, az áttetszőség mozzanatát pedig talán inkább a felhők adják kölcsön a halrajoknak, mint fordítva. A halak metaforája hozza be ebbe a részletbe a folyó képzetét, s kapcsolja be ezáltal az idézett sorokat a vers alapmotívuma által meghatározott áramlásba. A szöveg folyamatos mozgásainak logikája szerint haladunk a „*bent*” világában egyre mélyebbre, a szív felé, hogy aztán a sirályhasonlat éles váltással vigyen a „*kint*” irányába, felfelé. Hajlanánk talán arra, hogy a „*fellőtt*” szó után vesszőt tegyünk (de aligha van itt sajtóhibáról szó – egyébként is ugyanez a szöveg szerepelt a vers első közlésekor), mert a sirályokhoz mintha jobban illenék ez a jelző, mint a szélhez. A hasonlatban feszültséget okoz, hogy a hasonlított és a hasonlító között van egy alapvető ellentét: a halrajok mozgásának célja és határozott iránya van, míg a sirályok látszólag céltalanul, körbe-körbe repkednek. De a madarak képe (a következő sorban) a tollazat révén hozza magával a megbomlott paplanból kiszabaduló tollkupacok motívumát s ezzel a rendetlenség, a pusztulás képeit: „*egérhullák között elázott könyvlapok*”.

Nem minden részlete ilyen telített a HANGOK FOLYÓJÁ-nak, de alapvetően igaz, hogy miként az idézett sorokban a felhők, úgy a vers képei

is „*tolják egymást*”. Megterhelt szöveg ez, mely kapcsán fel sem merül a poétikai tökéletesség igénye (nem a jóformáltság a tétje ennek a versnek) – bátor és nagyszerű vállalkozás, sajátos képi világú, mélyen tragikus vers a kimondhatatlanságról és a nyelvről, az időről és a benyomások útján hozzáférhető világról. Ha e nagyszabású vízió megálmodásával (megkoncipiálásával?, megtörténéssel?) azonosítjuk a vers születését megelőző tudatalatti folyamatokat, mint Bodor Béla teszi, ha a benyomások sokaságának áramlását a vers feltételeinek tekintjük, aligha tévedünk nagyot.

A kötetet záró EÖS NYÁR-t illetően Bodor értelmezése összecseng Tóth Krisztinával, aki Vári Györgynek adott interjújában így nyilatkozott: „*Ha nincs meg a versben az a nagyon megszűröl érkező, sugallatos sor, ami valahogy átfűti a többi, akkor nem érdemes megcsinálni. Erről beszél a kötetzáró vers is, vagyis próbál, az írás mikéntjéről, a folyamatáról*” (Magyar Narancs, 2009/29.). A vers egy szavak nélküli mondatról szól, mely kísért, lüktet, kongat, pulzál, rohan, táncol, repül, suhan, gurul, késik, surrog, halad, beszél, csobog, zümmög, siklik. Mint Bodor Béla írja, egy vakmondatról van itt szó, melyet az alkotás során használ a költő, szavakkal töltve ki. Ebben az értelmezésben tehát, csakúgy, mint a szerzőében, a költemény a versírás folyamatát írja körül. Sokkal elvontabb, mondhatni metafizikus jelentést tulajdonít a szövegnek Szilasi László: „*A mondat [...] egy létező, konkrét, jóllehet elérhetetlen hely. Az a hely, ahová a mindent felsoroló szavak és a ki nem mondott nevek rejtett folyásiránya tart. A költészet pedig nem más, mint ennek a helynek a módszeres, a hagyománnyal és a stíluszintek elméletével folyton hadban álló előkészítése.*”

Nem ok nélkül áll elő ezzel az értelmezéssel Szilasi. A mellérendelésekkel és értelmezőkkel teli, hosszú szöveg, mely hasonlóan nagyszabású, mint a HANGOK FOLYÓJA, olyan mondatról beszél, mely magába kódol dolgokat, melybe „*minden más mondat bele van mondva*”, s mely „*a Teremtésig ér le*”. Tóth Krisztina olyannyira kitágítja a mondatról való beszédet (például „*hol az a mondat, hol van, felgyújtott éjjelét ma ébren töltöm, / a mondat mellé beszél a villám ott kinn a búzaföldön, / ott van a mondat, érzem, a töltésen túl, ott ázik, / nem ez a mondat hanem egy másik, mindig egy másik –*”), hogy az olvasó hajlamos valamiféle mindent bejáró világmondatként, ősi mintaként értelmezni azt. Erős érvet hoz föl Vári György ezen interpretáció ellen, amennyiben

a kötet egészének poétikai elvei alapján nem tartja megalapozottnak (Kalligram, 2009/10.), s így végső soron a szerző és Bodor Béla megközelítésével ért egyet. Éppen abban rejlik a vers nagy léptékűségének veszélye, hogy túlzó értelmezésekre teheti hajlamossá olvasóját.

Természetesen a könyvben olvasható harmincöt vers nem mindegyike olyan nagy ívű, mint a nyitó- és a zárószöveg. A szerző a kötetben többféle poétikát működtet, többféle verstípust alkot meg. Képekkel gazdagon átszótt, sűrű textúrájú költemények és személyes, lazább dikciójú, gyakran narratív versek egyaránt megtalálhatók a ciklusokba nem rendeződő kötetben. Kiindulhatnánk a könyv fülszövegében olvasható – némiképp sematikus – felosztásból is, miszerint a versek egyik fele a magyar vershagyomány újragondolása, a másik pedig kiélezett élethelyzeteket mutat föl, melyek magukban hordozzák a tragédiát és a katarzist.

Persze a vershagyományon való munkálkodás nemcsak a kötet egyik felére jellemző, de bizonyos szövegek esetében kétségtelenül kitüntetett jelentősége van, és nagyon látványosan jelenik meg – a HÁLA-VÁLTOZAT című szonettben például egyenesen programszerűen. (A vers rókona Gergely Ágnes HÁLAADÁS-PARAFRÁZIS-ának.) Ennek trouvaille-a azon alapszik, hogy a szerző a tűz motívumát úgy bontja ki, hogy szövegébe beleszövi Aranytól Petriig azoknak a költőknek a nevét, akiknek mint irodalmi példaképeinek a versben hommage-t alkot, s ahol lehet, a neveknek értelmes jelentést ad a tűz képzetkör felől nézve is (például: „*Arany színeken játszó szén szavak*”; „*Füst csapna fel, Weöres sziporkatánc*”). Máskor a nevek megmaradnak egyszerűen neveként, vagy éppen név helyett egy allúzió idéz fel egy adott szerzőt (például: „*Babits a fény, Ady a nagy zsaratnok. / Boldog-szomorú lidérc leng...*”). A rövid parafrázisokat tartalmazó, feszes szöveg műves megfogalmazása annak a tapasztalatnak, hogy a költői megszólalás az irodalmi hagyományok által meghatározott – ugyanakkor a nevek egymásra halmozásában (Ady, Babits és Kosztolányi egymás mellé állításában) van némi reflektálatlanság.

A HALOTTI BESZÉD-től Imre Flóra költészetéig a magyar irodalom számos alkotása van jelen valamilyen formában a MAGAS LABDA lapjain. Több-szörös intertextuális játék a FUTRINKA UTCA, mely egyfelől a címben jelölt bábfilmsorozaton, másfelől József Attila SZÜLETÉSNAPOMRA című versén alapul. A József Attila-versnek PORHÓ című köl-

teményében (az azonos című kötetben) egyszer már megírta a parafrázisát Tóth Krisztina. Mindkét versben sikerült létrehozni az egzisztenciális kérdések megszólaltatásának és a játékoságnak azt az összjátékát, amely a formából és az irodalmi mintából poétikai lehetőségként és kihívásként adódik. (Amióta Fenyő D. György közzétette a SZÜLETÉSNAPOMRA parafrázisairól szóló tanulmányát [az *Új Forrás* 2005/8. számában], melyben a PORHÓ-t is elemzi, több olyan szöveg is született, mely a József Attila-verset írja újra; ez az egyedi formájú mű a legszívesebben parafrazeált magyar versek közé tartozik.) Bár a FUTRINKA UTCA nem olyan eredeti és messze nem olyan bravúros rímelésű, mint a PORHÓ, a szerző biztos kézzel vezeti végig a vers alapmotívumát, a rojtosodó futó fonál képét, és a mesefigurák világát megidézve bájos szöveget hoz létre, a játékban adva hangot a halálnak kitett élet, a romló test és az önazonosság kérdéseinek: „...telefonált az imént / Cica- / mica, // hogy Tádé meghűlt és beteg, / úgyhogy van dolga rengeteg, / legyen/ egyen- // letesen befűtve a tőkház, / vigyázz, Mazsola, nehogy megfázz, / halál / ha lel // utat is hozzánk, nem vagyunk / futó fonál csak, filc, magunk / helyett.”

Szintén igen gyakran parafrazeált klasszikus a mintája az AZ VAGY NEKEM... című versnek, melyben a szerző frivol felütés után („Az vagy nekem, mint rabnak a fegyőr, / seggnek a tanga, combnak a borosta”) banális elemek felhasználásával, a mosást, a ruhadarabokkal való bajlódást felidézve („Az vagy, mint tépőzár a nagymosásnak”) hozza létre keserű és szarkasztikus „vallomását”. Sokkal izgalmasabb az Orbán Ottó HALLOD-E TE SÖTÉT ÁRNYÉK című versére (és az azt ihlető csángó népdalra) írt feleletgős PROGRAM, mely az emberi élet, a sors és a tudat (az agy) összefüggéseit a számítógépes programok működése felől értelmezi. Komoly és súlyos vers ez – de közel sem annyira sűrű, mint az ÉVSZAKOK ZSOLTÁRA, mely ornamentikája miatt sajnos alig-alig értelmezhető.

A kötet legkönnyedebb szövegei közé tartozik a LETÖLTHETŐ CSENGŐHANGOK tíz, számozott darabja. Ezek afféle SMS-versek, magazinokba való mondókák, melyekből hiányzik a líraiság igénye (szalonlírának is nevezhetnénk ezt a szövegtípust). Mint játékos versfaragói újjgyakorlatok érdekesek ezek a vendégszövegeket is magukba emelő, párrfimes négy sorosok, melyek alapanyagát a mai tárgyi környezet egyes elemei alkotják, s melyek egy-egy rövid „bölcsséget” vagy érzést verselnek meg. Megjelenik itt

a mélygarázs, a számítógép képernyőjén az ikonok, a metró, kontrasztanyag az ereken, egy csokornyai közhely és szlogen: „Az hitted, jár egy utolsó hitel, / hogy ami késik, mégse múlik el. / Az hitted, nem lesz tartozás: de lett. / Miért nincs az égi billentyűn delete?” Több szellemességgel érdekesebb volna ez a szövegegyüttes. Nem hiányzik viszont az elmésség a „Hiába fűröszöd önmagadban...” József Attilától vett mottóját továbbgondoló HASONLATOR című szövegből. Három frapáns ötletéről van szó, melyek először oda nem illőnek tűnő, meglepő irányból közelítenek az idézethez, illetve szokatlan irányba viszik el azt. Az első azt feszegeti, hogyan lehet alaposan megtisztítani egy sündisznót az idézett szentencia analógiájára. A második úgy írja tovább a József Attila-mondatot, hogy a fűröszés mozzanatához logikusan kapcsolódó mosdólé és az arc képzetéhez odatartozó tükör motívumaival konfrontálja azt. A harmadik darab csattanója a legötletesebb: „Ez is csak ember, / hiába fűröszöd / önmagadban, // te meg magányos / maradsz, de tiszta: / szól a szappan.” A könyvben a legkevésbé izgalmasak a rövid sorokból építkező, a dalformára játszó versek, mint a JÚLIUS, a VÉLETLEN MŰVEK, a SÖTÉTBEN JÁRÓ. Absztrakciójukat nem érezzük gondolatilag alátámasztottnak, sokkal inkább anyag híján valónak tűnnek ezek a szövegek.

A MAGAS LABDA legjelentősebb darabjai a narratív költemények (talál ezekre Keresztesi József szava: „novellaversek” [Magyar Narancs, 2009/29.]). Ezek közül is kiemelkedik az IDEGEN TEST remek dinamikájával. Pompás a kamasz lány alakjának megrajzolása, és még inkább az, ahogy Tóth Krisztina a saját test ismeretlenségét, majd az idegenség és a másik megszólításának testi és nyelvi aspektusait járja körül. Finom megoldásokkal dolgozik a költő ebben a versben; igazán szép például az, ahogy a kamaszkor nyári magányának színhelyeül szolgáló aszfalt képét rávetíti az idegen lány bőrének színére. A gyerek-, illetve serdülőkor miliője ismerős a VONALKÓD novelláiból (ez általában igaz a kötet narratív verseire), a szöveg nyitójelenetének helyszíne, a „beton pingpongasztal” pedig a PORHÓ-kötet ÁLMOS FELHŐ című versében jelent meg ugyanebben az összefüggésben. A lány számára oly különös tárgynak tűnő s valóban különleges szóval jelölt „küüllőgyöngy” képe a VONALKÓD-ból, a LAKATLAN EMBER című novella mozgásszerűt alakjának kerekesszékeréről ismerős – igaz, ott a szöveg atmoszférájának megfelelően nem gyöngy, hanem csak annak pótléka, színes cipőfűző-da-

rabkák töltik be a küllődísz szerepét. (Érdemes lenne egyszer alaposan megvizsgálni Tóth Krisztina költészetének néhány motívumát. A legfontosabb ezek közül minden bizonnyal a Hold, melynek a mostani köteten kívül főleg a SÍRÓ PONYVÁ-ban van kitüntetett szerepe. De felfigyelhetünk az olyan párhuzamokra is, mint amilyen a halak hasának képe a HANGOK FOLYÓJÁ-ban és a PORHÓ-ban olvasható VÁNDORHOLD-ban. Vagy arra, hogy miként szcenírozza a költő a tengerpart erotikumtól fűtött képét a mostani kötet ÜNNEP című darabjában, korábban pedig például a KORMORÁN-ban [SÍRÓ PONYVA]. Vers és próza között is vándorolnak a motívumok, például a kéményben talált bagoly [ÉVSAZOK ZSOLTÁRA – EGY BOSZORKA VAN című novella]. Hogy miként válhat egyszólamú szerzőnél egy kép egy jól sikerült vers szerves elemévé, s maradhat meg más-kor trivialisásként, jól példázza a CICC-ben és a HAZAVISZLEK, JÓ? ÚRCICA-jában szereplő mozzanatot a jóval karácsony után felbukkanó túlevérről. Ugyancsak a tárcakötetben találjuk meg a kallódó fél pár zoknikról szóló eszmefuttatást [HÁZTARTÁSI PARAJELENSÉGEK], ez viszont banalitásként tűnik föl akkor is, amikor az AZ VAGY NEKEM... hasonlataként olvassuk.)

A narratív költemények sorába tartozik A VI-LÁG MINDEN ORSZÁGA, mely mozaikszerűen építi magába a HALOTTI BESZÉD részleteit, s amely nagyon érzékletesen rajzolja meg a halottal, pontosabban a halott testtel való szembesülés élményének és a tárgyi-nyelvi környezetnek („szóval maga jött egyre” – mondják a nagyanyja hamvasztása miatt megérkező beszélőnek) abszurdnak tűnő kontrasztjait. Van egy szó ebben a versben, a „nyárfavatta”, melyet kosztolányisnak mondhatnánk, s melyet ha kiragadnánk összefüggéséből, talán finomkodónak, modorosnak éreznénk, de itt nem az, hanem nagyon pontos hangulati elem – ugyanez a szó szerepelt már a szerző Simon Balázs emlékének (pontosabban, „Simon Balásznak, emlékül”) ajánlott versében, a VARÁZSOLÁS-ban (SÍRÓ PONYVA). (S még egy párhuzam: a versnek az a megállapítása, hogy a halottak hasonlítanak egymásra, a VONALKÓD első sorai-ban szerepel, a már említett LAKATLAN EMBER című novellában.) Az a gondolat, hogy csak addig van az ember, amíg a teste él, vagyis hogy az ember csak testként létezik, elviszi a szöveget a szerelem problémájához, s így azokhoz a „novellaversekhez” köti, melyekben egy kapcsolat felbomlásának mozzanatai variálódnak. Ezek

közé tartozik a KUTYA, a MAGAS LABDA legnagyobb sikerű verse, melyről Keresztesi József már *Jelenkor*-béli közlése után rövid esszét tett közzé (*Magyar Narancs*, 2008/17.). Egyetérték a kötet kritikusaival abban, hogy jelentős versről van szó – éppen ezért gondolom szükségesnek szóná tenni egy kevésbé sikerült részletét. A „...menynyi, mennyi ádáz lemondás / van abban is, ahogy szerethetzel” érzésem szerint túlságosan esendő megfogalmazás, a *szerethet* ige használata ebben a személyes beszédmódban túl direktnek hat. (Ahogy a vers beszélője szeretné, ha társa segítene az elgázolt kutyán [ha elütné], olyan kétségbeesetten – és hiába – könyörög a DAMIL című tárcanovellában [HAZAVISZLEK, JÓ?] a lány, hogy szerelme mentse meg a horgot nyelt hatyút. „Fogd meg, nagyon kérlek. Kérlek szépen. Kérlek szépen.” Hasonló élmény, mégis, a vers óbor, a tárcsa limonádé.)

A KELET-EURÓPAI TRIPTICHON azért a könyv egyik legfontosabb szövege, mert hibátlan nyelven, rendkívül pontosan artikulál egy térségi tapasztalatot, felidézve a túllőttöttest csecsemőket és az amalgámtömést, a büntudatot és a félelem nyelvét. Csobánka Zsuzsa a *prae* portálon közölt kritikájában a kötetben megjelenő büntudatmotívumhoz és viktimológiához kapcsolja ezt a szöveget, Szegő János pedig a *literán* mint „a valóság poézisét” jellemzi. „Nevünket mondja a hangosbemondó / és mi felpattanunk. Nevünket / rosszul írják és rosszul ejtik, / de mi készségesen mosolygunk. / A szállodákból elhozzuk a szappant, / az állomásra túl korán megyünk. / Nehéz bőrrönddel, bő nadrágban / mindenütt ténfereg egy honfitársunk. / Veliünk mennek a vonatok rossz irányba, / és ha fizetiünk, szétgurul az apró.” Tóth Krisztina alkotói habitusának egyik legfontosabb összetevője mutatkozik itt meg, pillantásának érzékenysége és pontossága.

Krupp József

II

EMBERRUHÁBAN

Szóljon a legnehezebb témákról, úgymint szakítás, sebzettség, megsemmisülések, tanácstalanság, árvaság és halál, Tóth Krisztina költői hangja mindig a *szerető hangja*, akkor is, amikor fanyar, pikírt, ironikus vagy melankolikus. Mindenre nyitott, de sohasem alázatos, inkább szó-

kimondóan női megértés, gyöngédség és együttérzés, szóltan megbocsátás, nemritkán légies derű, játékos kedvű humor és mesélőkédv bujkál a kesernyességében. A szentimentalizmust megcsavarja a frappánság, a lírai és nyelvi ötletesség, megvillogtatja az intelligencia és az élc. A keserves abszurdum viccességét, burleszkjeit is képes Tóth Krisztina az anyagból kihozni. Igazolhatatlan és illegális, halk, nemritkán (ki) tagadott szeretet az övé, a Cordelia-féle, melynek megtört, szabálytalan a szívverése. (Ez nem mindig tükröződik a ritmusban, de ha igen, annál jobb.) Rendszerint ellenpontozza valami hiány, csorbaság vagy hüvösség, esés. Kivételes tehetségének ez az egyéni hangszín adja meg azt a minőséget, mely költészetét magasra emeli. Mert nem elég, hogy született, muzikális költő, akit szélben-esőben ritmusok és dallamok kísértének, akinek a szótestekhez, szintagmákhoz költői viszonya van, tehát azok hangalakját és jelentését esztétikai érzékkel fejt, bontja, játékba viszi; nem elég, hogy művelt, a magyar és a francia lírai hagyományhoz hangsúlyozottan és hódolattal kapcsolódó költő, aki verseit lecsiszolja, aki ért a metrikához, és jó stílusérzéke, pallérozott ízlése van; nem elég, hogy ötletes intellektus – a döntő faktor a szelleme, azaz a versben érlelt szemlélete és felelősségteljes költői magatartása. A „*magas labda*” metaforájában véleményem szerint ott van egyfajta, értekező nyelven nehezen megfogalmazható, az érzésre, intuícóra bízott, kifejezetten *költői etika*. Melynek az ontológiai igazság bátor „feldobása” és „átütése”, a vers általi megragadása a tétje, és az erkölcsösséghez meg az igazságosságához, a politikához nem sok köze van. De a szépséghez sem, a nemességhez sem, a fényességhez sem...

Ebben az új kötetében Tóth Krisztina metafizikailag és ontológiailag és etikailag is megalapozza költészetét, már amennyire az megalapozható. (Lévné „*álompárlat*”, legalábbis a PROGRAM című vers szerint.) Nem filozofikus, hanem kérdező tónusú, az elveszettséget bennfoglaló *meditatív* költeményekkel teszi ezt. A *MAGAS LABDA* nyitó- és záróverse, ezek az ikerköltemények, mint valami „*fénylő titoktartódény*” két körbeérő oldala, úgy fogják közre a dallamosan fodrozódó lírát. Ez a két hosszú, folyondárossága ellenére tömör, sok-sok kis képből és zajból összerakott vers egyszerre, egyazon meditatív gesztusból fakadón *metafizikai* és *metapoétikai* jellegű:

egy lendülettel kérdez rá a meg nem lévő lét-alapokra és magára a keletkező, le nem záruló (definiálhatatlan) költészetre. A metafizikai horizont mint vége nincs kérdezés és megragadhatatlanság, mint szétmálló, oszló-foszló mögöttes és felettes tartomány van itt jelen, törmelékes, szakadozott, verssorokkal összeöltött formában. A versírás aktusa, kötöttsége, lírai következetessége, a szavak fonetikai és szemantikai magnetizmusa tartja meg és tartja össze ezt a különös, kaotikusan örvénylő, „túl a túlon” dimenziót. A versszakok, a jambizált hosszú sorok („*révüilt, babonás verstani archaizmus*”, állítja Halmai Tamás) ütemei varázsolják elő a *meg nem lévő* transzcendenciát, amit csak a sejtelem, a kiélezett költői hallás és a homályos, helyenként kitisztuló látás vezet fel, vezet le. A költői hallás, a zeneihez hasonlóan, különleges adottság, ezt nevezük költői tehetségnek. Amikor Tóth Krisztina több versében is arról beszél, hogy mi mindent hall, amit az átlagfűl nem, egyszerre beszél a „túli”, köznapi értelemben nem reális dimenzióról és a költészet dimenziójáról, mely köznapi értelemben irreális (nem érthető). A költészet forrásvidékére vezet el, mely egyúttal a lét eredeti, titokzatos, veszendő, gyakran éppenséggel tagadott/hárított szférája. A költői látásnak is vannak különleges jegyei, Tóth Krisztinánál a homályosság/bizonytalanság (álomszerűség) és a hirtelen előugró éles, hiperreális részletek dominálnak. A versbeszéd és a képalakítás a *másság*, a másik lét/élet/lény felderítői; ennek meglete már-már nem kétséges. „*Kell legyen / egy titkos hely*” írja a nyitóversben, ahol ott van, *vár, áll* (egzisztál) mindaz, ami kimondhatatlan, ahol összegyűlik (a) minden – nos, a vers ez a hely, nem más. „*A szív torkolata*” és „*a szív öble*” metaforák is illenek rá. De az „*idegen test*” meg a „*delta*” is, az „*öntőforma*” is.

Noha nem szerencsés, a kritika darabos nyelven beszúrhatjuk ide a személyes és a kollektív tudatalan, a tudatalatti – ami azonban itt akár *tudatfeletti* is lehet, a kettő gyakran összefordul, tótágast áll, nagyon szerencsésen, ebben a költészetben –, az archetípusok és a személyes ösképek, ősbnyomások fogalmait. A mítikus és a személyes ősidők, az onto- és filogenetikai obszervációk remekül összecsúsznak nem egy versben. (Így például a kötet egyik legjobb, SZÜLŐK című darabjában, akik egyúttal a bűnbe eső öszülők is, meg a mieink is, meg mi is.) *Mögött*,

alatt, helyett, túl, „túl a túlon”, nélkül – görögnek a határozók, és mégis ott, az, mindig – a távolit, a megfoghatatlant, az elillanót a vers hozza színre, ide a könyvbe, az elménkbe. Ezek a hosszú, valóban révült (bűbájoló) versek a beszéden, nyelven, a környező világon túli más és másmi-lyen, a tudatunk elől folyton elmozduló tágabb világtájékból és a személyes káoszban kutatják az eredetet, saját eredetüket is, meg a létalapot, a sajátjukét is. Olyan „alap” ez, mely folyton-folyvást elmozdul, beszakad vagy úrré tágul, szétporlik vagy szétfolyik és elkoszolódik. A költői sejtelem a kanyargó Ariadné-fonal a labirintust elárasztó, enyészetszagú áramlásban, sodrásban, zajlásban, és a versbeszéd formálja ki a hulladékból és a szeszélyes, önkéntelen emlékezésből a *másikat*: a másik színteret, a másik embert, a másik emlékezetet/időt. Az olvasóra pedig rányílik az, amit sohasem tudunk megragadni, kicsúszik a kezünkől, kiesik látóterünk-ből, nem halljuk, elfelejtjük – de ott kell lennie valahol, noha mindig szökésben; az, ami, a vers szavaival: „nem ez a mondat, hanem egy másik, mindig egy másik”.

Ahhoz, hogy a költői megszólalás ilyen körülmények közepette, ilyen szétázott vagy piszkosan elhabzó (belső és külső) téridőben megtörténhessen, Tóth Krisztinánál kimondottan szűkség van egy TE-re, akit szólít, és aki őt hallja (vagy fordítva). Ez a TE hol konkrét személyre, egy kedvesre hajaz, hol az önmegszólítás alanya-tárgya, hol enigmatikussá válik; hol a szerelmi vágy tárgya, a kisbetűs másik, hol maga a tiszta, ámde absztrakt vagy alakváltó személy, a nagybetűs (nem létező?) Másik, a világ többszörösen megszemélyesült, megtalálhatatlan aspektusa. („Hol van, ahonnan látni bármit? / Testünkön át az úr világit.”) A lírai én őt szólongatja, búcsúzik tőle, visszaemlékezik rá, hívja, sajnálja, nem tudja elengedni, vagy nemléte, nemtudni-ki-léte, eltűnte ellenére fönntartja („nem bírlak nem szeretni”). Ez az eleven dialogicitás kölcsönzi Tóth Krisztina költészetének azt a *külföldi* szeretettönust, amelyről említést tettem, az élességet sem nélkülöző lány női hangszínt, ez teszi oly kommunikatívá a verseket. És ez teszi Tóth Krisztina dezilluzionált költészetét oly kedvelhetővé, kellemes, minket is megszólító olvasmányá. Ugyanakkor ez vall a legmet-szőbb fájdalmaokról; az összes konkrét szerelmes, azaz *kapcsolat-vers* szakításról, kapcsolatok töré-

séről, végéről és képzeletbeli meghosszabbítá-sáról, tehát a TE és a szeretet el elvesztéséről szól. A versbeszéd azonban megteremti a minden csődön és végen túl szeretett TE-t, mert a lírai én is csak így tud megmaradni, *emberi* (szerelemi) viszonyban („kopogtatsz majd, és nem hisz-lek esőnek”). A TE olykor szinte istenül (lásd a BESZÉLEK című verset). „Nehéz volt megtalálni ezt a sávot / melyet csak képzeletünk birtokol, / hol hal-lottan az idő földszagától / gyűrótt ruhák közt fekhe-tünk.” Ez a sáv is metafizikus, transzcendens, másutt van, ott, ahol a vers ver sátrat.

Tóth Krisztina mesterien lavírozik az absztrak-t és a konkrét között. A kötet két verspillére („esztétikai versek”, Szegő János szerint) absztraktnak mondható, noha ezernyi apró konkrétummal van teli. De ilyen a remekbe szabott dal, a SODRÁS is, meg a kötet egyik kiemelkedő verse, a VAKTÉRKÉP, mely az absztrahálódás fo-lyamatát mutatja be, és egyúttal az élet értel-metlenné válásának nem szűnő sajtását hozza elő. (Ebben található kedvenc verssorom: „min-dig, mindig az anyák szülik újra / az árvaságot.”) De vannak a könyvben egészen konkrét, törté-netmondó („narratív”) versek is, melyek viszont elvont kérdéseket nyitnak meg. Emeljük ki a súlypontnak vehető KELET-EURÓPAI TRIPTICHON-t, mely pontosan és pregnánsan situál bennün-ket, reszketeg és erős énünket, közép-kelet-eu-rópai kiszolgáltatott (női) mívoltunkat. A költő helyét konkretizálja a HÁLA-VÁLTOZAT című hom-mage, eltúlzott hódolattal és biztonságérzessel. A HALOTTI BESZÉD ÉS KÖNYÖRGÉS szavaival zsong-lórködve határozza meg az itt és mostot Ma-gyarországon a VOGYMUK című, a társadalmi sze-rencsétlenségről valló frappáns kis versike. Rög-tön a nagy, absztrakt nyitóköltemény, a HANGOK FOLYÓJA után következik a teljesen e világi és a helymeghatározás hiányának ellenére konkrét, narratív ÜNNEP, letelepítve bennünket poszt-modern e világunkba, melyről a mítosz segít-ségül hívja, a témához illő elegáns dekadenciá-val mondja meg a véleményét a szerző: Szodoma és Gomorra. Annyi a szemét, a kábel és a veze-ték, az autó meg a mobiltelefon, a nejlonzacskó, a lom a versekben – de szerepel az Auchan meg a HÉV is –, hogy otthon érezzük magunkat Tóth Krisztina e világában és Magyarországon, és épp ez teszi lehetővé, hogy a mindig takarásban lévő más világ is mintegy a vállunkra tegye a kezét hátulról. Mert az is személyességre tör.

„A szeme, a szeme ha felidézni tudnám,
de aludt, háttal állt, fehér volt, mint a jég,
mi volt anyám, mi volt, amikor nem szeretél –”

–hangzik el az érzékeny kérdés a HANGOK FOLYÓJA második részében. A szeretetlenség és az elszemélytelenedés, a halált idéző, oszló állapot mérhetetlen szomorúságát töri át a versbeszéd hűvösben tartott személyessége és koncentrált-sága. A költő a MAGAS LABDA című kulcsvers tanúsága szerint az életével és a szívével játszik. A rejtélyes TE saját maga mégsem lehet; rá kell nyílni nem csak a másokra és a létre, de a halálra is.

„Amikor ott vagy valahol,
minden a hangodon beszél.
Amikor nem vagy, üresen
ragyog a szív nem látta tér.
Emberruhám, ha levetem,
találkozunk-e valahol?”

A versírás etikájában benne foglaltatik az a kockázat, melyet az ilyen érzékeny kijelentések és kérdések vetnek fel, lét és nemlét határán egyensúlyozva. A szellemi megtalálás „rejtőző, reménytelen reményére” csap le a test rettenetes szerencsétlenségének (konkrét) tudata (A VILÁG MINDEN ORSZÁGA című versben), illetve a szerelmi lehetetlenségé („nem talál a test a testre / kifele fordul a memybolt”) és a totális árvaságé (a NOTESZ című versben, „az út keresztjén szomorú arcú kurva” állapota; vagy azé a gyereké a SZIRÉNÁ-ban, akire az anyja „husky-arccal” tekint).

„Az apák nemzik folyton a háborút”, „mindig az anyák szülik újra az árvaságot” – raktam össze két különböző versből ezt a sorpárt. Tóth Krisztina szemléletének eme nem vigasztalató, a metafizikai és a sorstragikummal (ironikus formában lásd a PROGRAM-ban) szembenézni kívánó elszántságát a női aspektus nem gyöngíti, hanem erősíti. A SZÜLŐK című három versszakos, látomásos vers az (éden)kertből az apokaliptiszisig/égiháborúig ír le egy roppant ívet. Így fejeződik be: „csak dől, szakad a zápor, csak sír a felfordított csónak nagy hasára” – és ez a terhességnek is képe-képzete. Csodálatos kép, fájdalmas. A képek hasonló egymásba való áttűnése található a KUTYA című, egyszerre narratív és érzelmeikkel, indulatokkal csurig telt versben, melynek több véresen szép képe után és előtt olvasható a nagyon női és éles szemű, végtelenül keserű és ugyanakkor megbocsátó észrevétel: „mennyi,

mennyi ádáz lemondás / van abban is, ahogy szeretkezel”.

Az édeskészség és a csörgedezés érzetét mindig a dallamosság lopja be a percepcióba. Szerencsétlenség ide vagy oda, Tóth Krisztina költői nyelve töretlenül megmarad iskolázottnak, kultiváltnak – hűnek a magyar nyugatos és újhollad hagyományhoz, akkor is, amikor a költői képei és mondandói el szeretnének rugaszkozni és el is rugaszkozni ettől a biztonságos lírai talajtól. Költészete már-már perfektté vált; a disztíngvált, kifinomult költői perfekció és a hibátlan csomagolás vonzóvá teszi a verseit, azonban visszafogja azokat az erényeket és tehetségeket, amelyek minden verskultúrájánál magasabban (vagy mélyebben) vannak: a vad eredeti- vagy eredendőséget, az érzelem és gondolat még személyesebb és még hasagatóbb minőségeit és tartalmait. Márpedig ezek, az az érzésem, ott pulzálnak szabálytalanul a költői szívben vagy lélekben vagy agyban, ama „hangok nélküli mondatban”, melyet *nem mond-hall senki*, és amitől „félrevert éjjel a szív harangja”, néha majdnem áttörnek a konzervatív modernista lírikusi elegancia megrímelt védőburkát és az automatikus költői mimézist, mimikrit, a túldallamosodó, csábító, olykor andalító időmértekes csobogást, a választékosságot és a lírai retorikát. Ennek a költészetnek a léttartalma, úrtartalma nagyobb, semhogy megmaradhatna ilyen porcelánosan „fénylő titoktartóedényben”. Tóth Krisztina tapasztalatának durvább és sötétebb és komplikáltabb árnyalatait elmosódóvá teszi a „nyugatos” filter, az eufónia. Az, amit életről-halálról, szerelemről, családról, magáról, Magyarországról, más világokról s amit a költészetről érezhetően tud, az gyakran lágyítva és eufemizálva jelenik meg az esztétikum (nem is olyan nagyon) magasában; energiája túl van moderálva, és ahogy Szegő János írta, olykor aszpikóssá dermed. A lírai hagyomány s a kiváló verstechnika, a retorikai készségek, a daloló tehetség és a kánonhoz, a normákhoz való alkalmazkodás ugyan fenntartja Tóth Krisztina költői létét, azonban meg is nyirbálja, fazonra vágja a költészetét. A költőnő igényessége, amit nem csak a kötet cím jelez, hanem minden verse tanúsít, nem tudja levetni a magáévá tett megfeleléskénységet, ami ugyan a siker biztosítéka, ámde a poézis makacs követeléseinek (a hasonlíthatatlan [ön]megragadásnak, a személyesség túlhajtásának, s gondolkozhatnánk még

ezen...) elhárítása is. A hasítás a „nagy versek” tőkélyre pályázó cizelláltsága meg a „kis versek”, a bökversek pimasz rímjátékai vagy szürrealisztikus, hancúrozó leleményessége között, mikor is a versírói merészség, a bátrabb experimentalizmus, a provokáció emezekbe a kicsikbe szorul, talán ökonomikus, azonban elejét veszi a hibának és a ráhibázásnak, a mű még intenzívebb létesülésének is. „*Ha negyvenéves elmúltál, a tested / egyszer csak elkezd magáról beszélni*”, szól az egyik „női” vers, a DELTA számomra fontos felütése. „*Figyeled lassan az erek vonulását, / hogy bontakozik ki testedből egy másik, / leendő felszín.*” A vers leütése szerintem elhibázott, eltereli a figyelmet, a másik viszont a vers közepén fél pillanatra, árván, megvan, és beszélni fog.

Radics Viktória

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

*Spiró György: Feleségverseny
Magvető, 2009. 337 oldal, 2990 Ft*

I

ELFOJTOTT FÉLELMEK BÉKLYÓJÁBAN

Spiró György munkáit szokás szeretni és szokás nem szeretni. Így van ez 2009-es regényével, a FELESÉGVERSENY-nyel is. A publikált és egymásra reflektáló bírálatok számából ítélve a kritikusok körében a könyv meglehetősen élénk visszhangot váltott ki, de talán ennél is élénkebb – máig tartó – társadalmi vitát generált az egymás számára ismeretlen beszélgetőpartnerek modern találkozóhelyén, a gyorsan bővülő blogirodalomban. A bejegyzések éppoly megosztottak, mint a tudós literátorok elemzései: aki ezt a könyvet kommentálja, vagy pozitív érzelmenyilvánítással, vagy frusztrációtól – olykor kifejezetten haragtól – fűtött, elutasító bírálattal szól róla; távolságtartó higgadság vagy finoman építkező egyfelől-másfelől érvelés nyomaira a tengernyi írásban alig bukkanunk. Persze mindez nem szokatlan. Tapasztalhattuk már, hogy Spiró művei kapcsán jobbára nemcsak az esz-

tétikai megítélés érvei csapnak össze, hanem morális és politikai tartalmak és heves indulatok is. Elég a legközelebbi múltból felidézni a vihart, ami egy érettségi tételbe foglalt interjúrészlet kapcsán az író egész munkásságának megítélése körül támadt, s ami pillanatokon belül a hazafiság és a hazaárulás erkölcsi tartalmának pátoszoktól és becsmérélektől sem mentes politikai csatájává terebélyesedett, olyannyira, hogy 2009 tavaszán Spiró néhány hétre a magyarságtartalmak kibékíthetetlenlenségének első számú élő szimbóluma lett.

A FELESÉGVERSENY körüli megosztottság kicsit más természetű. Bár bizonyos értelemben ismét a magyarságkép a tét, az ütköző nézetekben nem a hazáról alkotott ideológiai és politikai felfogások csatáznak egymással, hanem hangulatilag színezett világlátások, nyílt sisakkal vállalt „énnyilatkozatok” nyilvános vitája zajlik. Feltűnő, hogy a könyv mellett és ellen felhozott érvek minden áttétel, közvetítés és leplezés nélkül fogalmazódnak, ki-ki úgy beszél, mintha ez a regény személy szerint az ő életét tűzte volna pellengérré, de legalábbis az ő személyes sorsa függne attól, amit olvas. És közvetlen érintettsége szerint reagál. Vagy úgy, hogy a tárgyasítás felszabadító varázsa feletti örömeinek ad hangot, amiért e regénnyel végre szavakat kapott évek óta tartó körvonalatlan rosszkedvének elbeszéléséhez; vagy úgy, hogy – a lapokon túlon túl lepusztultnak és kiüresedettnek látván napi sétái útvonalát és élete tereit – már merőben önvédelmi okokból is tiltakozni támad kedve; vagy úgy, hogy megfosztottsága feletti indulatában egyszerűen megsértődik, mert a közeljövő összeomlott és meghaladott demokráciájának víziójával végképp elvették tőle a ma túlélését segítő minden reményét. De egyben közös az élmény, akár tetszik a regény az olvasónak, akár fanyalogva vagy sértetten rossznak minősíti: ettől a könyvtől mindenki *feszeng*.

Egy csokor idézet talán jól érzékelteti az értékelések légkörét.

Egy könyvblogoldalon a könyvet dicsérő szavak közepette az egyik bejegyző a következő pontos helyzetjelentéssel adott hangot élvezet és düh érzelmi egyvelegének: „*A fél csillag megvonás azért, mert bár szellemes, fájoan aktuális, tüpontos társadalomkritika, idiótán és pirongatóan valódi nyelvezet, padlóra küldős mondatok, de éppen ezek miatt naponta 2x falhoz csaptam a könyvet.*” De nem kevesebb a személyes érintettség keltette indu-

lat ott sem, ahol az alapállás egyértelműen elutasító: „Az az unalomig ismert, sunyi technikát véltem benne felfedezni, ami a Kádár-rendszernek volt az ő sajátja: Hogyan rendezzünk egyébként sokszor találó észrevételeket úgy össze, hogy a vége mégis az legyen, köpd le magad, mert magyarnak születél. Ez persze vagdalkozás. Bocs.” A hivatásos kritikusok ugyanerről és közel ugyanígy beszélnek. A könyvet élesen bíráló Károlyi Csaba az Észben így: „Rég olvastam regényt ilyen rosszkedvvel. ...hol elképesztő, hol rémisztő ez, hol meg inkább csak fárasztó... A cigány–magyar háborúval, a tüntetésekkel, a kommunista királyság létrejöttével vagy a parlamenti politikai csatározásokkal kapcsolatosan lehetett volna sorozatban írni többtucatnyi remek rövid tárcát. Hétről hétre olvasva még tán röhögünk volna is rajtuk. De ebből a szedett-vedett anyagból regényt írni?” A regényt pártfogoló Vári György a *Litéra* kritikái rovatában így: „Miközben olvastam Spiró új regényét, folyamatosan konzultáltam róla barátaimmal, óvatosan dicsértem nekik a regényt. Akikkel beszéltem, meglehetősen egyöntetűen fanyalogtak... A könyv... éppenséggel nem rugaszkodik el attól, amire lépten-nyomon ráismerhetünk, a mindennapi valóságként átélte, termelt szöveg- és képvilágtól. Voltaképpen óvásról van szó, amint maga a szerző is mondja interjúiban, jámbor és pusztába kiáltott sóhajról: szép jövőnk, ne légy ily sivár.”

De mitől ez az általános feszengés? Miért, hogy hűmmögően óvatos fogalmazás kíséri a dicséző szavakat, és a biztos ítélkezést és fogalmi rendet helyettesítő hangulatjelentés az elítélőeket? Miért nem működnek itt a távolságtartó kritikai elemzés megszokott szerkezeti építőelemei és kialakult érvelési mintázatai?

Spiró számos interjúban elmondta: könyve szatíra, pontosabban, szatirikus utópia. Ha sok ismerős epizódot, gesztust, hangulatot vélünk is felfedezni, ez a regény – legalábbis szerzője deklarált szándéka szerint – szórakoztató mese, amely nem itt és most, hanem 2030 jócskán átépült – és Romanisztán születésének új „Trianonjával” jócskán megcsonkított – Magyarországn, közelebbről annak építészetiileg is, szellemiségében is erősen átrajzolt Budapestjén játszódik. S mert szatíra, felnagyít, kivetít, humorosan kifordít igaz történeteket, de nem e történetek leíró szociográfiája kíván lenni. A szatíra műfaja persze feszélyező: hiszen ki szereti mély humorlatú görbe tükörben látni magát, ahol eltorzul a fej, elsápad vagy éppen vörösre vált az egészséges orca, az integető kézről fe-

nyezető ököl lesz, s ellehetetlenülnek a test arányai?! Ha jó a szatíra, és jóban vagyunk magunkkal, akkor mindezért persze kárpótol a nevetés. Ha mégsem, akkor vagy a szatírával, vagy velünk magunkkal van baj. Az utóbbit persze jobbára nem szeretjük bevallani, de nyilvánosan beszélni végképp nem szokás róla. Könnyebb úgy gondolni – ráadásul a távolítás jótékony hozadékával is jár –, hogy ha mégsem hahotáztuk végig a művet, akkor annak oka maga a könyv: Spiró nem (elég) jó szatírárt írt. Sok bírálója így is gondolja.

Ami engem illet, e kérdésben éppenséggel olvasói ellenvéleményt jelentenek be: a magam személyes olvasmánynaplójában a FELESÉSGVERSEN-Y-t az utóbbi évek különösen sikerült alkotásai között tartom számon. De e fenntartás nélküli támogatás közepette az általános feszengésben azért magam is osztozom. S ahogy elgondolkodtam ennek okán, arra jutottam: e sajátosan fanyar érzés talán másoknál sem a könyv irodalmi velleitásainak – legalábbis nem pusztán azoknak – szól: az érintettség közvetlenebb és személyesebb. Ha nem tévedek, a szokatlanul heves indulatok hátterében ki nem mondott és nehezen artikulálható félelmek sora munkál, ráadásul olyanoké, amelyeket ez a regény jobbára éppen azzal kelt fel, amiről nem beszél, vagy ha mégis, a sorok között és a gondolatfüzés virágnyelvén teszi. Olvasatomban a FELESÉSGVERSEN-Y e rejtett félelemtartalmak okán elsősorban *szorongásregény*. Hogy miért az, erről szeretnék szólni az alábbiakban.

Szorongásregényként olvasva, a könyv három kiemelkedő szerkezeti pillére és e pillérek szociológiai körbeábrázása érdemel különös figyelmet. Mindhárom esetben viccesen abszurd eseményekről van szó, s látszólag egymáshoz sincs közvetlen közük: a regény meseszövése legfeljebb laza kronológiában kapcsolja egybe őket, de ránk, olvasóira bízva, hogy meglátjuk-e mélyebb összefüggésüket. E kronológiában az első a „kamatyadó” csapkodó rendszertelenséggel előbukkanó társadalmi és parlamenti vitája, amelynek jelentőséget az ad, hogy a történet elbeszélőjének – a könyv narrátorának – utalásai szerint e sajátos adónem és a körülötte zajló politikai, pénzügyi és társadalmi hercehurca szimbolizálja a rendszerváltás (a tényleges) utáni Harmadik Magyar Köztársaság végét, a demokratikus rend összeomlását. A második kulcsesemény a korlátozott cigányháború kitörése, amit

tömeglélektani vetületében ugyan megalapoz a mind erőteljesebb és gyilkolászásba átcsapó cigánygyűlölet, kirobbanásának oka azonban homályban marad, közvetlen előzményként legfeljebb a politikai pártok (kormánypárt és ellenzék) egymás ellen(?), egymással titkos szövetségben(?) végrehajtott politikai manőveréseit sejtethetjük. A cigányháború elvezet azután a harmadik kulcseseményig: a Magyar Kommunista Királyság kikiáltásáig – de a kettő között ismét homályos a kapcsolat. Egy biztos: a Duna műjégén egy nem egészen pontosan ismert év pontosan rögzített napján, nevezetesen augusztus 20-án végrehajtott koronázási szertartással kezdetét veszi a „Nagy Fordulat”, amelyben egy új rend körvonalai rajzolódnak ki a fanyar humorral végigkomentált televíziós vetélkedő egy éven át tartó műsorfolyamáról szóló krónikában – a korról és a helyről afféle széljegyzetekként közbeszúrt narrátori beszámolók révén. E három történelmi fordulót pedig egybeszővi a nagy társadalmi történésekkel kibogozhatatlanul egybefonódott – egyszersmind azok által mindegyre összekuszált – családtörténet: a Vulnera család szétesésének, majd igen sajátos újraegyesülésének története.

Bonyolult szerkezet adódik mindebből: mint egy hajfonat, benne a színes csatokkal és ki-ki-villanó szalagokkal, a szálak egymásba gördülnek, s ugyanakkor sehogyan sem engedik, hogy „tisztá” formákká álljon össze a könyv, és világosan eldönthessük, hogy amit olvasunk, az családrégeny, sajátos szociográfia vagy egyfókuszú, ám fókuszát körbenvetettő szatíra-e inkább. A műfaji bizonytalanság pedig már önmagában is szorongattató: nehezé teszi a viszonyulást. Nem érzem magam feljogosítva az állásfoglalásra: vajon kísérletezhet-e az író a siker reményével egy efféle „hajfonatkönyv” megalkotásával? Annyi bizonyos: a „fonatok” közötti szerkezeti arányok megtartása igen kényes egyensúlyozást kíván, s az egyensúly olykor-olykor felborul. Az írók időnként magával sodorja a történelmi krónikás heve és túlradó anekdotázási kedve, míg másutt olykor egyes mellékszereplők szatirikus jellemzését érezhetjük soknak – a „dolgot” talán kevesebből is jól értenénk. Mindez azonban nem változtat a kísérlet originális jellegén, s megítélésem szerint nem változtat a regény koherenciáján sem. Ami pedig legalább ilyen fontos: ezzel a „hajfonattechnikával” Spiró regénye a lélektani és szociológiai

ábrázolás valami egészen újszerű ötvözetét mutatja be: azt, ahogyan élünk, látunk és gondolkozunk, de amiről szeretnénk azt hinni, hogy nem így tesszük – magyarán, elfojtásaink és szorongásaink látéletét adja.

A továbbiakban megpróbálom e kissé dodonai mondatot érthetőbbé tenni, és a regény rejtett valóságábrázolásának nézőpontjából kíséreltem meg felfejteni a szatirikus mese által kiváltott szélsőséges indulatok természetrajzát. Mindehhez először azt érdemes megvizsgálnunk: összekovácsolható-e logikus és szerves egészé a regény előbbieken említett három kulcseseménye, illetve értelmes vállalkozás lehet-e egy család történetének felfűzése rájuk?

A „kamatyadó” a kritikusok mint kevésbé sikerült vagy kifejezetten ízetlen szöveget intézik el, de mélyebb jelentőséget nem tulajdonítanak neki. Pedig ha a valóban joggal bírálható elnevezés mögé nézünk, és közelebbről szemügyre vesszük a spirói víziót, rájöhethetünk a súlyos háttárlépre, amit ez az adónem szimbolizál: vitájával, majd bevezetésével vége a közélet és a magánélet, a publikus és a privát közötti háttárvonal tiszteletének, az állam, az adószedő hatalom – amelyet a könyvben nem véletlenül egy központi állami kézben tartott multinacionális pénzügyi intézet, a hatalmas SparMaBank szimbolizál – a szó szoros értelmében ott van a hátlószobánkban. Úgy, ahogy annak idején Ratkó Anna. A szereplők érzik is a történelmi rokonságot. A könyv meséjében újra meg újra felbukkanó két félresiklott értelmiségi, Hajdina doktor és Lukján Pindur egykori filozófus a regény 46–48. oldalán az új adónem bevezethetőségét latolgatván, a kormány bukásának és a forradalom kitörésének esélyeit latolgatják, s mintegy előrevetítik, ami hamarosan be is következik: a „kamatyadó” kiváltotta népharagot csak a már régóta lappangó cigányügyi konfliktus kirobbantása terelheti „egészséges” pályára. Privát párbeszédük politikai ellenpontjaként ki is robban a konfliktus, amelynek eljövetele már jó ideje a levegőben van – bár nem a vizionált terep, a Józsefváros lesz a központja, hanem az Újlipótváros. A korlátozott polgárháborúvá terebélyesedő konfliktus a regény első harmadában mintegy „háttérzajként” van jelen, s erősödő hangeffektusai folyamatos aláfestést adnak az amúgy a maguk lepusztultságában békésen zajló mindennapok eseményeinek. A szélsőjobboldali pártok – a parlamentiek hallgatólagos támoga-

tásával – fizetett tüntetők toborzásával nagy cigányellenes performanszokat szerveznek, s ezek kellő hangulati háttérrel biztosítanak ahhoz, hogy a köztársasági és a miniszterelnök titkos utasításai nyomán, külföldi fegyvercsempészek hathatós közreműködésével, valamint az időközben NYEU-ra és KEU-ra szakadt Európai Unió külpolitikai támogatásával egyre szaporodjanak a „cigánymentes övezetek” kialakítását célzó lokális lövöldözések, majd összefüggő láncolatú álljanak össze, s kirobbanjon a cigányháború – miközben az egyre inkább díszletnek számító demokratikus parlamenti keretek között rendületlenül továbbra is a költségvetés növelésére alkalmas kamatyadó részletei körül folynak a csatározások. A kamatyadó és a cigányháború tehát egyazon történelmi korszak két fontos és összetartozó vonulata: a törvényes megalázás és a megalázott társadalom törvényen kívüli lázadásának krónikája. A demokratikus rend parlamenti anarchiává zülése, majd teljes szétzilálódása e két egymásba játszó mozzanat nyomán immár elkerülhetetlen fejlemény: megoldást csak a „Nagy Fordulat”, az ország újjáépítésének a Kommunista Királyság keretei között véghezvitt nagy aktusa hozhat.

A Vulnera család mindennapi története a nagy történelem népi leképeződése. Életükben kiiktathatatlanul ott van minden: a felbomlott világ szétzilált és kisebb-nagyobb bűntényekkel karbantartott megélhetési viszonyai, a hazugságokkal, lopásokkal, vézgetes balesetekkel és rejtélyes eltűnésekkel tarkított, kihűlt emberi viszonyok, a mindennapi stílik – hol a rend őrinek ellenében, hol azok hathatós támogatásával –, a politikai részvétel egyszerű pénzkereseti forrássá silányító értékvesztés és dezorientáció, az együttérzés teljes kihalása és a normálisnak nevezhető társadalmi pályák, foglalkozások szélsőséges kicsorbulása. A „hajfonatos” szerkezet jegyében a három nagy történelmi vonulat leképeződik a család életében is. Ők „a nép”, akik ott vannak a kamatyadóról a figyelmet elterelni hivatott, fizetett tüntetéseken, ők azok, akik áldozatul esnek a cigányháborút megelőző hatósági lakásfoglalási akciónak; akik sorban állnak, hogy regisztráljanak a nagy Bankban, s ezzel hozzájussanak heti kenyér- és világításadagjukhoz; akik ártatlanul többször is fogságba kerülnek, de akiken a cigányok táborának szellemi vezére, a legendás Csika bá’ utóbb kegyet gyakorol. S végül a családtörténet ablakot nyit arra

is, hogy e népi történet igazi népmesei fordulatot vegyen, amikor is – mintegy a „legkisebb szegénylegény” mintázatára – a főszereplő, az immár vagonlakásba szorult, kenyérkereset helyett önkéntes WC-pucolóként tevékenykedő csúnyácska, butácska Vulnera Renáta a *Feleségverseny* nevű tv-vetélkedő győzteseként királyi hitvessé, Regina Hungarissimává lép elő, és még elő, illetve elpusztult családtagjait ezzel egyszerre hercegi rangba emeli.

A történet – akár felül-, akár alulnézetben tekintjük – kínosan logikus. Ha szorongó fantáziánkat szabadjára eresztjük, úgy érezzük: Spiró olyasmiről beszél, ami „a levegőben van”. Jó, jó – vethetjük ellen: azért a helyzet ma még nem ennyire szélsőséges, és nem is ennyire drámai. De azért a veszélyeztetettséget érzékeljük: vannak már sokan, akiknek személyes jogait nem csak nem védi, de kifejezetten megvonja a törvény; és sejthető, hogy innen akár pár könnyű lépés a jogfosztás általános kiterjesztése; a szélsőjobb mozgalmak parlamenti erőre emelkedése a józan politikai érzék tömeges megcsalatozásáról tanúskodik, és lassacskán a hivatalos ideológia rangjára emeli a cigánygyűlöletet; a Harmadik Köztársaság demokratikus intézményrendszerének napjainkban folyó látványos átrendezése (kiürítése) világosan mutat az egyszemélyi hatalom kiépülése irányába – bár azt királyságnak azért talán sosem fogják nevezni nálunk.

Míndez elég ahhoz, hogy a rejtett félelmeinket és rosszérzéseinket szavakba öntő regényt a hahotát a torokra fagyasztó szorongással olvassuk. De az indulatok így is megmagyarázatlanok maradnak: mitől a düh, mitől a könyv falhoz csapkodása?

Úgy vélem, értelmezésükhöz a történet paravánja mögé kell néznünk. Mert megítélésem szerint a kulcsot nem maga a kínosan ismerős elemekből építkező mese, hanem a meseszöveg anyagául szolgáló, az író által expliciten sehoh ki nem fejtett társadalomkép adja. Ez a kép ugyanis nem egyszerűen félelmetes, hanem *riasztó*. Ráadásul úgy van megalkotva, hogy nemigen menekülhetünk: ha a mese történeti fonálát elfogadjuk, nem dobhatjuk egyszerűen a sutba a világot, amely a hátán viszi azt.

A regény széles társadalmi parabolájában minuciózus gondddal számba vétetik korunk egész magyar – közelebről: budapesti – társadalma. Mindenki fel van itt vonultatva: piaci árusok,

kereskedők, kispolgárrá emelkedett szakmunkások – eredeti foglalkozását tekintve maga a később III. Józsefként megkoronázott király, Krull József villanyszerelő a legfőbb megtetsztetőjük – itt-ott felvillantott hivatalnokfigurák, államigazgatási dolgozók, a korszak ízét és zamatát megadó, a legkülönfélébb helyzetekben folyton felbukkanó rendőrök, titkosszolgák, politikusok, tolvajok, betörők, prostituáltak, médiamunkások és -szatórok immár szétbogarozhatatlanul egymásba szövődött világai, történelemcsináló egyetemista félegzisztenciák – a sor szinte vég nélkül folytatható. De épp mert vég nélkül folytatható, feltűnő és kiáltó egy hiány, amely a riadt fészengés talán első számú forrása: *értelmiségiek* nem szerepelnek ebben a könyvben, „nekünk” nem osztottak itt lapot. Nemigen hihetjük, hogy írói feledékenység dolga volna ez. Már csak azért sem, mert megháborodott, lecsúszott, tönkrement, státusukkal együtt az értelmiségi létet is hátrahagyó figurákkal azért szép számban találkozhatunk: van itt trógeroló filozófus, miszticizmusba süllyedő kuruzsló, partszélre s egyúttal a mélymagyar hitvilágba sodródó költő, náci tanárnő és végül kiművelt és igen felkészült titkosszolgák hada. Egytől egyig ki- és megcsúszott egzisztenciák, akiknek időszakos felemelkedése, majd alámerülése mindig a percemberek szokásos manővereivel történik, s akiket – akár fenn vannak éppen, akár lenn – egy dolog fűz szorosán egybe: semmiféle erkölcsi igazodási pontjuk nincs, magát az erkölcs fogalmát sem ismerik.

Az, hogy sem a mintaadó liberális, sem a nemzeti-konzervatív értelmiség nincs már jelen, a közelmúlt eseménytörténetének tükrében még akár realista írói fricska is lehetne.¹ De hogy az erkölcs mint olyan tűnik itt a süllyesztőbe: ez aggasztó. Azt sugallja, hogy a politikai földcsuszamlások magukkal rántották a mintaadó elit szerepét betölteni hivatott réteget, és a világ,

amit hátrahagyott, nem kis részben attól olyan zavaros és reménytelen, mert ő maga immár képtelen alapvető vezető és mintaadó funkciói betöltésére. Mélyebb tehát a válság, mint amit a liberális eszme defenzívába szorulása és a könyv lapjain bőségesen ábrázolt szélsőjobboldali ágálás térnyerése jelez: mindez akár megfékezhető volna, ha volna elit, amely – Bibó szavaival élve – „*az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon*”.² Spiró e réteg kifejejtésével szemlátó mást azt üzeni: az értelmiség elitszerepe a múlté. Igaz, tételesen sehol ki nem mondja, mégis világos az üzenet: a barbár világ eluralkodása nem kis részben annak köszönhető, hogy ez a réteg nyomtalanul felszívódott. Itt felsziszszennünk, valamennyien. Mert az írói szigony az Achilles-sarkunkat találta el. Elviselnénk a margóra szorulást, ahogy még A JÉGMA DÁR-ban láttuk, kellemetlen ugyan, de jól azonosítható az oka: a politikai másik. Ámde az a világ, amelyben már nem tudnak írni és olvasni az emberek, ahol gyógyítás helyett spiritizmus és kuruzslás folyik, ahol Budapest legszebb épületeiből börtön vagy főhadiszállás lesz, ahol már nincsenek könyvek, tv-csatornák, de még lakható lakások sem, ez a világ hátborzongató, s feldereng, hogy eljövetele ellen talán ma még tehetnénk valamit. De megvannak-e ehhez még a tartalékaink? Márpedig 1990 táján és azt megelőzően úgy tudtuk magunkról: a kultúrát évtizedeken át ápoltuk, gyarapítottuk, megvédtük, és magunkban megőriztük az európaiság értékeit, amikkel büszkén és bizton állhattunk a világ színe elé – nem volt ez rosszabb, ha más volt is, mint amit nyugaton a maga funkciójának tudhattott a szellemi elit. Ennek a könyvnek a legmélyebb és legbántóbb üzenete, hogy húsz év alatt mindez elenyészett. Spiró társadalmi parabolájából – és talán a valós történelemből is – kiíródott. Attól tartok, a mindnyájunkon eluralkodó fészengés fő oka éppen ez: nem kiálthatunk rá jóízűen az íróra: „őreg, nincs igazad!” – nézz a teljesítményünkre, vagy ha nem a miénkre, akkor a másik oldaléra. Mert ugyan egyenileg

¹ A 2001-ben megjelent A JÉGMA DÁR-ban – amely gondolati keretét és szociológiáját tekintve a FELESÉGVESZÉNY előmunkálatának tekinthető, és amely műfajilag úgyszintén szatirikus utópia – a két szemben álló oldal fanyar módon kifigurázott alakjai még jól felismerhetően *értelmiségiek* – ha megannyi „kelet-európaias” fogyatékosággal és olykor kárhordozható személyiségtorzulásokkal is, de kétségtelenül betöltik a kérdéses szerepet.

² Bibó István: ELIT ÉS SZOCIÁLIS ÉRZÉK. In: uő: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. Első kötet. 226. (Kiemelések az eredetiben.)

sokan teljesítenek (és itt most nem mérícskél-ném, hogy melyik oldalon hányan), de a mértékadó elit életforma- és gondolkodásmintát kínáló szerepének betöltésére a magyar értelmiség *egésze* alkalmatlannak bizonyult. Félek, Spirónak van némi igazsága: ha körülnézünk 2010 (és még nem 2030!) Magyarországon, ha mélyebben belegondolunk az okokba, amelyek 800 ezres szavazótábor hoztak egy klasszikus náci pártnak, akkor nemigen háríthatjuk el a feszélyező gyanút, hogy mindez nem csak a rendszerváltó politikai elit erkölcsi szétzilálódását és kudarcát igazolja, de talán a kritikai értelmiségét is – pártállástól függetlenül.

Megítélésem szerint az értelmiség „kifelej-tése” a könyvből a könyv gondolatvezetésének egyik legfontosabb – noha rejtve hagyott – szerkezeti tartópillére. Mert ha lenne – ami a történet perspektívájából persze történelmietlen feltevés –, akkor militáns vitairatokat, elkötelezetten érvelő cikkeket, mércét adó tanulmányokat, okos elemzéseket, alternatívákként felmutatott társadalompolitikai gondolatmeneteket és a kritikai valóságábrázolás művészi alkotásainak sorát idézhetné a krónikás – de dokumentumokként ilyenek utókorának nem állnak rendelkezésére. Mert nem lévén, aki kigondolta volna tartalmukat, lecövekelte volna az elemzések normatív pontjait és értékpremisszáit, maradtak a titkosszolgák feljegyzései, egy süketet játszó bolondos amerikai nagykövet naplóregénye, hiányos jegyzőkönyvek éjszakai kabinetülésekről és effélék – pragmatikus céllal született dokumentumok és a való hazai élettől holdbéli távolságban lévő kívülálló „fényképalbuma”. Minthogy pedig nincs értelmiség, amely a „kamatyadó” kapcsán az állam és a legintimébb személyi szabadságok között elementárisan felvetődő etikai kérdéseket szóba hozná, a kritika szavával venné elejét a formális parlamenti döntésnek, egyenes az út a miniszterelnöki-államfői önkényuralomig és a privátszfé-
ra tényleges és intézményesített széttagozásáig: a valóban sztálinista-kommunista intervenciókig, ahol megszűnik a tulajdonlás szabadsága, eltöröltek a fogyasztó szabadsága, és „kegyes jószág” kérdésévé válik a mindennapi élet minden szegmense. Ott, ahol nincs értelmiség, amely a politikai kultúrának értékeit és mintát adna, biznissé süllyed a gyülekezés és a vélemény nyilvánításának szabadsága: a tüntetésre való „feliratkozás” eszköz a pénzkeresetre, a pártok pe-

dig (meg)vásárlóerejük arányában élvezhetik a politikai hatalmat. És persze ott, ahol nincs értelmiség, amely épeszűen beszélne emberek és kultúrák különbségéről, a „cigány” immár nem is csak szitokszó, hanem bomba, a bombát robbantató pártok pedig alig különböznek a maffiától – sőt, vele óhatatlanul egybefonódnak.

Az értelmiség kiírása a történelemből szer-
vesen összefügg a regény sorok között elbeszél
társadalomképének másik tartóoszlopával: Spi-
ró meglepően új cigányábrázolásával.

A cigány–magyar ellentét az írók régen fog-
lalkoztatja. Fontos motívuma ez A JÉGMA-DÁR-nak is. Mi több, a cigányháború egyszer már ott is
kitört. Van azonban egy feltűnő különbség. Míg
ott világosan megneveztetik, hogy kik a cigá-
nyok, emitt, a FELESÉGVESÉNY-ben mindvégig
bizonytalanságban maradunk: mintha elmosó-
dottak volnának a „mi” és „ők” közötti határ-
vonalak, mintha sorozatos önkény, utóbb pedig
a háborúban való részvétel harci cselekményei
diktálnák, hogy ki hová sorolattik. A látószög
változása nem véletlen. A JÉGMA-DÁR szerzője az
ezredfordulón még úgy vélte: bár igaztalan elő-
ítéletek hada és elnyomás sújtja őket, a cigányok
mégiscsak „mások”, és ennek megfelelően a
társadalmi, politikai kérdés az egymástól világ-
gos jegyek mentén elkülönülő többség és ki-
sebbség együttélésének rendezése. Megfelelő
rendezés híján kitörhet az etnikai háború – ez
azonban minden pusztítása és deficitje ellenére
kívül esik a történelem főáramán, lokalizálható
és lokális marad.

A FELESÉGVESÉNY gyökeresen máshogyan ér-
telmezi a cigánykérdést. Avégsőkig elviszi, szin-
te totalizálja Gordon Allport immár klasszikus-
nak számító, analitikusan mégis meglehetősen
ritkán alkalmazott alapvető felismerését: a má-
sik gyűlöletének forrása az öngyűlölet, az elő-
ítélet pedig éppen azokra az elemekre épül, ame-
lyekkel a projekció révén magunktól eltávolítjuk
s mintegy „áthelyezzük” a titkon önmegveté-
sünk tárgyát alkotó tulajdonságainkat, vonása-
inkat, majd az így tárgyiasított „másik” ostorozá-
sával tisztára mossuk magunkat. Az előítélet
nagy titkának felfedését – a gyűlölt, megvetett
„másikkal” való azonosságunk beismerését –
kemény tabuk tiltják: az előítéleteket övező tár-
sadalmi eljárások nagy biztonsággal öröködnék
a kivetítés és az áthelyezés folyamatos ismétlé-
sén és a köréje szerveződő közösségi konszen-
zus fenntartásán, s mindezt a formális és infor-

mális (bele)tanulás megannyi mechanizmusa szavatolja.

Nem elnagyoltság és a plasztikus jellemrajzok iránti írói érdektelenség jele tehát, hogy a szerző mindvégig bizonytalanságban hagy bennünket: kik állnak itt szemben egymással. A homály tudatos építőköve a regénynek: a FELESÉGVERSÉNY legfőbb s egyben a leginkább feszélyező felismerése ugyanis nem más, mint hogy „a cigányok” valójában *mi magunk* vagyunk. A könyv talán legfontosabb – noha végig a sorok között tartott – üzenete ez. Meséi az első oldalaktól kezdve arról szólnak, hogy a cigány és nem cigány hovatarozás nézőpont kérdése: a határok elmosódtak, pontosabban, a mindenkori hatalom által definiáltak. A határvonalat az ábrázolt korszak újításaként bevezetett sajátos személyi igazolvány jelöli ki: aki Igaz Magyar Ember-igazolvánnyal (IME) rendelkezik, az biztosan nem tekinthető cigánynak, de ettől még lelőhetik, ha olyan helyen lakik, ahol cigányok „szoktak” lakni. De hát ez is bonyolult. Mert az Újlipótvárosban nem „szoktak” cigányok lakni, a háborúnak mégis ez lesz a fő színtere, és a cigányok főhadiszállása a Szent István park legelőgánsabb épülete, a Dunapark kávéház. Mindezt finom helycserét jelez: miután az Újlipótváros hagyományos zsidó lakóit már nagyítóval sem igen találni, a feltörekvő, tehetséges, sok nyelven beszélő, literátor cigányvezér és foglári szerepkörük mellett állattani kísérletekben jeleskedő emberei veszik itt át az uralmat a terep felett. Igaz, csak ideig-óráig, hiszen már folyik, majd hivatalos rangra emelkedik a cigányok tömeges deportálása – ezúttal nem nyugatra, hanem keletre, Békés megyébe, ahol létrejön Romanisztán, a Kelet-Európából ide együvé terelt cigányok új állama.

Hátborzongató világ ez. De valahogy mégis félelmetesen valóságízi egy olyan országban, ahol immár nem csak elcigányosodott falvakról beszélhetünk – mint annak idején az első ilyen magyar falu, Orfű nagy port felkavart és sokak által megírt történetének szélesre duzzadt társadalmi vitájában –, hanem ahol a szaporodó számú gettótelepülésből az elmúlt két évtized során összefüggő cigány régiók szerveződtek – de ahol mindez közben csaknem észrevétlen maradt. Mert hogy ilyen régiók vannak, azt mára valahogy mindenki megszokta – e nagy gettók létét 2010 magyar társadalma a „dolgok természetes rendjének” tekinti. Spiró fontos tette,

hogy ezt a megszokottságot radikálisan továbbgondolta, és – a szatíra nyelvén – jól a fejére állította.

De a cigánykérdés spirói taglalásában ennél is fontosabbnak látom a főszereplők ábrázolását. Ha az író nem tenné világossá már az első oldalakon, hogy ők bizony birtokában vannak a „feddhetetlenségüket” igazoló IME-igazolványnak, arra gyanakodhatnánk, hogy egy cigány család történetével állunk szemben.³ A család ábrázolásában és tagjainak jellemrajzában Spiró ugyanis minden fontos elemet felvonultat, amit a mai közgondolkodás a cigányok sajátos vonásaiként tart számon.

Lássuk közelebről a korán elhunyt Vulnera Bódogot, feleségét és négy gyermeküket. Vulnera Bódogról az első közlés meglepő: iskolai végzettsége ismeretlen. Ezt szemérmesen az alsóbb néposztályok derék fiairól és lányairól szokták mondani, főként akkor, ha gyanítható: a tudás megszerzésének e hagyományos útját vélhetőleg erős hézagokkal járták végig. Hogy azért mégse maradjunk tájékozódási pontok híján, megtudjuk, hogy neje, Somondó Emmő „*sikeresen elvégezte az általános iskolát*”. Többet nyilván nem. Már ennyiből is gyanakodhatunk, hiszen napjaink Magyarországon e csekély iskolázottsági teljesítmény mindenekelőtt a cigány családok felnőtt tagjaira jellemző. A statisztikák tanúsága szerint 2010-ben az ötven év körüli népesség – ebbe a korosztályba tartozik a Vulnera házaspár – közel háromnegyede (72 százalék) már legalább középszintű végzettséggel rendelkezik, s éppen ebben a tekintetben a legkiugróbb a cigányok hátránya, akiknek e korosztályában – Kemény István és munkatársainak 2003-as vizsgálata szerint – a nyolc osztálynál magasabb végzettséggel rendelkezők aránya mindössze 15 százalék. Ráadásul ott van a főszereplő Rea iskolakerülése – megint közismert „cigány” jelenség, amit az egymásra licitáló kormányok

³ Persze a főszereplő Vulnera Reát különböző alkalmakkor „le-szöke-cigányozó” mellékfigurákkal együtt, gyanúnk így sem oszlik el teljesen. Hiszen az igazolás beszerzése pénz és kapcsolatok kérdése – ebben pedig cigányok és nem cigányok egyaránt jeleskednek. Maga Vulnera Bódog is csúszópénz útján váltotta meg családtagjai számára a dokumentumot, noha „törvény szerint” őket mint jóval magasabb Romanisztán felállításá előtt Pestre költözőket az nem illette volna meg.

hol a szülők bebörtönzésével, hol a családi pótlék megvonásával kívánának megtorolni – mindig kiemelve, hogy a szándék éppenséggel a *cigányok* kulturális felemelése és velük a többségi normák és szabályok elsajátíttatása.

De vannak itt más, „cigányosnak” tudott vonások is: mindenekelőtt a négy gyerek. Ritka ez a magas szaporulat – beláthatjuk, köztudottan „cigány” vonásként tartatik számon. Hogy ne legyen kétségünk Spiró relativizálási szándékáról, megjelenik a színen – majd a „rendszerváltáskor” a királyállítást megalapozó DNS-vizsgálatok megszervezésével fontos szerephez jut – a színmagyar Buzos Bódog, aki államigazgatási tisztviselői fizetéséből nem kevesebb, mint hét lány- és hat fiúgyermek neveltetését finanszírozza – módfelett „cigányos” módon, ám vitathatatlanul a haza üdvére.

De érdemes a foglalkozásokat is szemügyre vennünk. Vulnera Bódog építkezéseken dolgozott segédmunkásként, Emmő piaci segédárus. Gyermekük rendre: Csetra prostituált, Birs autótolvaj, Kolonc betörő, a könyv hősnője, Renáta (Rea) pedig feketén foglalkoztatott kisegítő – ugyancsak a piacon, ahová zöldséges és ruhatarkálói kapcsolatai révén anyja protezsálja be. Megtudjuk továbbá, hogy a lopás a család életének alapfeltétele: lopják az áramot, amíg lehet, a fűtést is – ez utóbbit kikapcsolják, megint éppen úgy, ahogy „a” cigányoknál szokás.

És „cigányosak” az öltözködési szokások is: Rea két szoknyát hord (alatta persze farmert, de hát ezt betudhatjuk akár a városi asszimiláció hatásának is); Csetra, foglalkozásához híven, kurvásan öltözik, mindenféle csillámló holmiban és túsarkú cipőben látjuk. De tarka Kolonc öltözete is, főleg pedig a motorja, amit rikító színűre fest. „Cigányos” azután a család megélhetése is. Az egyetlen stabil és legális bevétel a segély: állampénzen élnek, visszaéléssel, hiszen a segély elvileg a külhonból – értsd: a Romanisztánná lett Békés megyéből – való elmene-külés kárvallottjainak jár, márpedig az események idején ők már sok-sok éve Budapesten, Kelenföld és Albertfalva határán laknak. „Cigányos” lesz továbbá a lakásmódjuk is, amikor a háborút követően a Kelenföldi pályaudvaron egy félreeső vágányon állomásozó vagonban rendezik be az életüket a család életben maradt tagjai: Rea és két fivére, s ugyancsak módfelett „cigányosan” fogadják be e szűkös szálláshelyre a népes távoli rokonságot – azzal a kényszer-

szolidaritással, amely a maga játékszabályai szerint napjaink városaiban is mindegyre felszínen tartja a rászorulóok tömegeit. S ha parkettát nem is, a vágánymunkákhoz használt fapallókat csórják ők is, hiszen fűteni nemigen van mással.

„Cigány” körkép ez tehát a javából, csakhogy hangsúlyozottan Igaz Magyar Emberekről – rólunk – szól. Adódik a korábban megelölegezett következtetés: a cigányok mi magunk vagyunk. Ennél „kínosabbat” márpedig aligha mondhat ma rólunk bárki. Az utópia mindezt csak kiterjeszti. Kiterjeszti az időben, 2030 tipikus pesti polgáraiént ábrázolva Vulneráékát és megannyi alkalmi kapcsolatukat, és kiterjeszti a társadalmi térben – hiszen „cigányos” vonásokkal rendelkezik itt mindenki, a hangokból jósló kuruzslótól az illegális jövedelemszerzés fekete-piaci formáiba mélyen beágyazódott rendőrig és az érettségi bizonyítványát pénzért vásároló miniszterelnökig. E kiterjesztés által relativizálódik a „cigány” fogalmához a mai közbeszédben rendelt minden tartalom, s eskalálódik a morál és a kultúra hiánya – amivel az újraértelmezett cigánykérdésben az elit letűnésének vele szervesen összetartozó másik oldalát pillanthatjuk meg.

Könyvének szociológus olvasójaként meg kell állapítanom: a hazai szakirodalom aligha ismer lényeglátásban a FELESÉGVERSÉNY-nyel felérő társadalomkritikát. A „cigánykérdés” vizsgálata és az „elitkutató” két különböző szakma, és nemigen említhető példa, amiben lényegi felvetéseik találkoznának. Spiró igen nagy érdeme, hogy ismereteim szerint elsőként kapcsolta egybe e két társadalmi világot, amivel olyat mondott, amitől valóban csak kínosan feszenghetünk, esetleg „kiabálhatunk” – de nemigen mutogathatunk már egymásra. A kifejtés módjától pedig nemigen szabadulhatunk. A FELESÉGVERSÉNY végigmondja a maga vízióját, lebegő és egymásba fonódó történetei, figurái nem valamiféle elnagyoltság vagy az ábrázolás gyengeségének áldozatai, hanem éppen olyanok, amilyeneknek egy ilyen történet részeiként lenniük kell: taszítók, nevelésesek s közben itt-ott mégis szeretetre méltók. Mert ebben a regényben nemcsak az árván maradt testvérek kapaszkodnak össze (persze teszik ezt a maguk sajátos, eldurvult stílusában és a maguk érdes módján), hanem végül „összeborul” a királyválasztó nép is. A Kommunista Királyságból egyszeriben eltűnnek a „cigányok”. Persze immár Romanisztán-

ban zsúfolódtak össze, de a regény kiterjesztő építkezése értelmében továbbra is itt volna a helyük. Ám az elit kiürült pozícióját elfoglaló Király és Koronatanácsának morális diktátumai és szabályrendeletei felszámolják a harcos előítéletek iránti szükségletet: az új társadalmi formáció egyetlen vezérlő elve az alattvalói hűség és a fejében elnyert „kegyes jószág”. Leegyszerűsödik a képlet, de a *szabadság* szavatolásának kísérlete egyszer s mindenkorra véget ér. A nyűgnek tekintett demokrácia a múlté, a nép – vezetőivel együtt – elmerül a feltámadás csodavárásában, és feladja minden törekvését arra, hogy országát még egyszer Európa részének tekintse bárki. A kifejtet éppen olyan logikus, mint maga a történet, és bár az író az utolsó lapokon megcsillantja a reményt, hogy a királynővé választott Renáta nevének szimbolikája meghozza az „újjászületést”, mi, olvasók inkább a fekélyesedő sebekről sziszegünk – azoktól, amelyekre a Vulnera név utal, de amelyekre a sebtapaszt a történelmi megcsuszamlás e fájón realista utópiája nem kínálhatja.

Szalai Júlia

II

KASSZANDRA A ROMOK KÖZT

Sietnie kell a kritikuskak a recenzió megírásával, nehogy a valóság valamilyen úton-módon megelőzze a jövőt, és mindaz, amit az író jó húsz év távolában képzel, egyszerre csak napi valósággá borzolódjék. Spiró regényének egyik lehetséges olvasata, hogy nem más ez, mint az ezredforduló Magyarországnak alapos ismeretéből és a régió társadalmi, gazdasági, valamint szellemi elmozdulásaiból próbál következtéseket levonni a közeljövőre nézve. Valamiféle futurológiai mű, negatív utópia, mely ugyan irodalmi fikciónak van álcázva, korántsem lehetünk azonban bizonyosak benne, hogy ez a világ nem azonos-e azzal a világgal, amelyben mi is élünk. Már az első oldalon kiderül, hogy a reménytelen Vulnera Renáta 2030 körül lesz tizenhat éves, tehát nemsokára meg fog születni, márpedig írva vagyon, hogy „lakásukat még Rea születése előtt lekapcsolták a távfűtésről, és mindenki úgy oldotta meg a telet, ahogy tudta”. (5.) Ez pedig már napjainkig ér, és igencsak dermesztően hangzik, de ha jobban utánanézzünk, né-

miképp egybevág az újságok napi, nem különösebben drámáinak szánt kis színeseivel.

Érdeemes egyébiránt is odafigyelni Spiróra, hiszen az 1984-ben írt JÖNNEK című versében szinte Kasszandraként pontos látéleletet adott az elkövetkező évtizedek irodalmi-szellemi történéseiről. Tényleg jöttek és azóta is itt vannak egyre nagyobb számban annak a világnézetnek és kirekesztő, fasisztoid politikának a képviselői, akik nem egyszer s nem is olyan távol lángra borítottak egy egész országot.

Ha párhuzamokat keresünk, talán Witkiewicz két regényéhez tudnánk leginkább Spiró regényét hasonlítani (Az ŐSZ BÜCSÚJA, TELHETETLEN-SÉG), ahol szintén a közeljövő az írások tárgya, a kommunizmus, a fasizmus, a nemzeti tragédia szelén álló Lengyelország harmincas évekbeli jövőképe. Jól érzékelhető, hogy mindkét író alaposan felkészült korából, és súlyos apátiával, elfojtott rettegéssel tekint a jövőbe. Míg Witkacy az értelmiségi létet, az irodalmat, az avantgárd művész egzisztenciájának kilátástalanságát helyezi művei középpontjába, Spiró egy egész ország lassú pusztulására veti tekintetét. Mindkét író a virtuális jövővékonyodó jegén merészkedik egyre messzebb, de a hagyományos epikus forma nem bírja el ezt a túlhalmozott bizonytalanságot. „Tudjuk, hogyan néz ki az efféle káosz... tehát: a) egymást kaszaboló bandák úgynevezett felvonulása mindenféle pontokon keresztül, b) állandó probléma: milyen meggyőződést valljon az ember az adott napon az adott ponton, c) kakajkérdés – ez minden.” (TELHETETLEN-SÉG. Jelenkor, 2005. Ford. Körner Gábor. 246.) „Úgy tapasztalta, hogy a város teljesen el van hanyagolva. Lövedéklyuggatta házak, üszkös romok, a mellékutácán a fű, a főútvonalak kivételével szinte semmi forgalom. Látszott, hogy az első forradalom ártatlan tréfa volt az azt követő háromhoz képest.” (Az ŐSZ BÜCSÚJA. Jelenkor, 2002. Ford. Körner Gábor. 402.) Ezek a mondatok akár Spiró regényében is észrevétlenül megülnének. Valahol itt kezdődik a könyv jövővíziója, mivel azonban mindkét író közeljövőről beszél, természetesen az országállapotok efféle felmérése, a jóslatok mindig az adott helyzetből, a mából indulnak ki, úgy is fogalmazhatnánk, hogy a jövő tekintélyes része már most is jelen van, csak néminemű amnézia vagy szenilitás miatt gondoljuk az utcán történeteket a múltból itt rekedt és a múlthoz tartozó atrocitásnak, amit valamilyen csoda révén majd meghalad a jövő.

Mindeközben persze tudjuk, regény ez, színtiszta fikció, hiszen ki is vehetné komolyan, ha azt olvassa, hogy a Magyar Kommunista Királyság idején pályázatra készült életrajzi regény ez, amit még a cenzúra is itt-ott átjavított, s ilyen alakjában kapja kezébe az olvasó. Mint III. József, a Kegyes Jóság megállapítja az írásműről: „Az ilyen regényt a hülye is megérti, és ez kurva nagy dolog.” (311.) (Pontosabb lenne talán úgy, hogy megérti ugyan, de nem olvassa el.) Egyébként pedig már az első oldalon hangsúlyos figyelemzetést kapunk: „Minthogy regényünk elsősorban az emigrációban felnőtt magyar ifjaknak szól, akik sem a negyedszázada történetek, sem a mai Magyarországot nem ismerik, időnként rövid kor- és környezetfestéssel bővítjük ezt a páratlan történetet, őszintén remélve, hogy a cselekmény áradását nem akasztjuk meg.” (5.)

S itt egy pillanatra meg kell jegyezni, hogy a pályadíjas írásmű szerzője ebben alaposan téved. Ha nem is mindenben értünk egyet Károlyi Csaba alapos kritikájával, amelyben sokszorosan ötletelennek, túlírtnak és néhol kínosan közhelyesnek tartja Spiró regényét, alapvetően igaz van az írásmű olvashatóságának megítélésében. (És, 2009. 22.)

Az a több ezer adat, amit a fiktív szerző nevében az író bedolgoz a művébe, szinte már politikai elemzéssé, szociográfiai leírássá, esetleg kriminalisztikai helyzetjelentéssé lényegíti át a regényt. Ha csak tartalomjegyzék-szerűen soroljuk fel, miről is olvashatunk nagyon részletes tudósításokat Vulnera Renáta, III. József jövődbeljeje életének vázlatos ismertetésén túl, bizony ijesztően terjedelmes listát kapunk. Szó van itt Budapest jövődbeli állapotáról, amely már nyomaiban őrzi csak egyszer volt hangulatát, a lakótelepek nyomoráról (helyenként ez a mai valóság), megjelennek a Vulnera család tagjai (kurvák, betörők, tolvajok és rendőrök). Képet kapunk a város és az ország közlekedési helyzetéről (az M0-ás út még mindig nem készült el), az oktatásügyről (majdnem mindenki analfabéta, betűk helyett már csak egyszerű jeleket használnak, a diákok maguk szavazzák meg a tananyagot), az egész társadalmat sújtó korrupcióról és bűnözésről, az egészségügyről, a magyar irodalom állapotáról és a zsidókérdésről (ami voltaképpen már nincs is, mert rég kiüldözték őket, „a maradék magyarországi zsidók – 563 személy – 57 egymással vitázó szervezetbe tömörülve élik mindennapi életüket”). (240.)

Szó van továbbá merényletekről, tömeggyilkosságokról, az adórendszerrel (amit irigylésre méltóan leegyszerűsítenek, és kamatyadó néven az államilag eleve kirótt szexuális érintkezések után kell fizetni), a televíziós műsorok végletes elbutulásáról, az állam által titkon termelt kábítószerültetvényekről (génkezelt parlagfűből), arról, hogy a bűnözés gyakorisága miatt Fegyházkerületekre osztják az országot, a fasiszta ifjúsági szervezet táborozásáról (ahol több orwelli elemet is áttemel régényébe Spiró), végül pedig a cigánykérdésről, ami az egész regény legátfogóbb tematikája lesz. A cigányokat rég kitelepítették Békés megyébe, miután szisztematikusan irtották őket a lakótelepeken, sőt még állóháborút is vívtak velük a Szent István park környékén. Hogy aztán ez a mindenünnen összetertelt kisebbség Romanisztánia néven új államot hozzon létre, elszakítva magát Magyarországtól. Minden tekintetben enciklopédikus jövőkép ez, hiszen ha tematikus mutatót készítenénk, talán több száz címszót is tartalmazna ez a segédeszköz. A témák többsége azonban csak egyszer említődik, nem dolgoztatja őket az író, nem válik szervezésé, nem lesznek mélyre ható következményei. Ahogy Pethő Tibor megállapítja: „Úgy tűnik, Spiró vulkanikus erővel ontja magából a kiváló ötleteket, ezek azonban önálló életre kelve lassanként megfojtják magát a regényt.” (Magyar Nemzet, 2009. július 25.)

Mert minél több és részletesebb ez az ismeretanyag, annál bizonytalanabban érzelmi támadnak az olvasónak. Mintha olyan múzeumban járna, ahol a mindennapi életéről szóló kiállítást kellene tárgyak és dokumentumok formájában megtekintenie. Minek is tenné, hiszen odakint ugyanaz van, mint a vitrinekben. Csak talán az elrendezés céltudatosabb és áttekinthetőbb. Fokozza ezt a bizonytalanságot, hogy Spiró folytonosan ellentmondásokat gyárt. Az időpont sem teljesen egyértelmű, valahol a jelen és 2030 között járunk, miközben rendre történnek a dolgok, a hősnő örökké tizenhat éves. Másrészt arra is történnek utalások, hogy máshol is hasonló jelenségek mutatkoznak, mintha az egész világot elérte volna ez a fajta demencia, mindenütt maffiák uralják a világot, a jelrendszer is általános lett, az USA kissé dilinyós nagykövete is valami panama révén jutott mostani pozíciójába. Az emigránsok emlegetésével pedig végképp nem tud mit kezdeni az olvasó. Csak valami markánsan megragadható hatalommal

szemben van e fogalomnak jelentése, de ha máshol is hasonló folyamatok zajlanak, hova menekülhet az épeszű ember?

Nagyon monoton, szinte fülsiketítően unalmas könyv ez. Az események úgy sorjáznak a lapjain, mint a génekelt parlagfű a betemetett uszodák medencéiben. A pusztulás, az emberi elbutulás, az erőszak, a társadalom teljes elzülésének regénye. Talán Kemény ZORD IDŐK-je óta nem is írtak ennyire pesszimista, *őszintén* keserű könyvet. De ott a tragédiák hirtelen zivatarában marad némi katarziszérzés-féle az emberben. Itt édes-operettes látványshow-ba szíruposodik minden. Hiszen hátulról olvasva a könyvet, az imént felsorolt sok borzalom egyetlen cél érdekében halmozódik. Minden a *Feleség-verseny* című tv-vetélkedő miatt történik, hogy a legbutább, legcsúnyább leányka, Vulnera Renáta (s itt jegyezzük meg, hogy neve – újrászülető seb – II. Rákóczi Ferenc híres mondatát idézi, amennyiben Magyarország sebei mindig újjászületnek) királynővé váló kiválasztódását egyengetse. Ezt készíti elő az első szerkezeti rész, a család és Rea története, mélyen beleágyazva kora (és korunk) valóságába, ezt szolgálja másfelől a parlamentáris demokrácia teljes csődje, amennyiben a két pártvezér, Murometz és Zsoromboly már olyan mértékben megosztotta az országot, hogy képtelenek többé kormányozni. Az áellenzék vagy csak egy maroknyi unatkozó értelmiségi a Petefészek nevezetű presszóban találja ki az új államformát. Némi DNS-kutatás után a legműlékonyabb dicsőségű magyar királyi ágából, a Jagellókból leszármazottat is találunk hozzá, és a Duna jegén augusztus 20-án megkoronázzák Krull József villanyszerelőt, ami csak tovább növeli a bizonytalanságot, mert a királyi nász után az uralkodópár is lassan tünedezni kezd a regényből.

Minden összeomlik végül (az olvasó agyában legalábbis), csak a részletek maradnak meg a több ezer halmozottan súlyos állításból. Hogy Budapest utcanevei között van Kádár János, Makovecz, Marx, Jány Gusztáv, Wass Albert, de nincs már zsidó származású egyénről elnevezett utca, a hajdani Radnóti Miklós utca újra Sziget utca néven említődik. Hogy a halottak (Rea szülei, testvére, rokonai), ha meghaltak is, azért majdnem élnek, a halált nem fogják fel valami egyszeri eseménynek, a lét kiszámíthatatlanul állandó, és még a halálnál is bizonytalanabb. Hogy minden borzalmassága ellenére minden mö-

gött valami renyheség van, a lét illúziója. A gazdagok összezsúfolódó lakóparkjainak belső falára távoli világok panorámáit vetítik. A cigányháború alatt nem csak a Pozsonyi úti kávézók vannak teli, de még az eseményközeli Balzac utcában is éttermek sora nyílik, hogy a valóságshow-t élőben nézhessék. Két vérbő figura, a rendőr Kárpai bácsi és Bátor bácsi még az írónál is többet tud erről a világról, de nem beszélnek róla. (Az olvasónak egy helyt az a gyanúja támad, hogy Bátor bácsi meggyilkolta Rea anyját, és húsát eledelként hasznosítja, sőt vele kínálja meg a lányt is.) Rea fokozatos elmagányosodása, a világból való kiűzetése, nyelvtelensége és mélységes butasága olyan falmeleg, belülről selymesen-borzongatóan ismerős.

Érezzük persze az irónia játszi fényét az író tollhegyén, csak éppen a szemünkbe szúr ez a toll. Sem humorában, sem stílusában, sem ötletei frissességében nincs igazán eleresztve. Egy gogoli világ tárul fel előttünk, annak minden részletgazdagságával, de Gogol humora nélkül. Nem is tudhatjuk pontosan, a pályamű szerzője miként engedhette meg magának, hogy erősen burkolt iróniával mégis kegyetlenül a valóságot fesse le dolgozatában. Szenvtelen, nincs hozzá viszonyulása, mindent részletesen elbeszél, anélkül, hogy értelmezné az eseményeket.

A befogadás útja azonban korántsem egyértelmű az efféle futurológiai írások esetében. Az olvasó nem azt az utat választja, amit az író kínál vagy kijelöl számára, nem a regényben való teljes elmélyülést, hanem folyton kitekint a műből, az ott szereplő adatok, tények, leírások halmozatát összeveti a saját tapasztalatával. Miután az időbeli távolság oly kicsi, a valóság pedig nemcsak csírájában, hanem napról napra kiteljesedni akaró mozgásában is az, amit Spiró leír, ezért az örökös kontroll és talán tágabb értelemben az irodalmiság átütő hiánya, az illúzióktól megfosztott ráismerés megzavarja az olvasat egyenletes hitelességét.

Arecenzensnek is sietnie kell. Ha gyanús dörrenéseket hall odakint, az rémlik fel benne, hogy netalán a jövő már valamelyik szomszédos utcában, cigányok lakta faluszélen el is kezdődött.

Azt hiszem, Spiró mégis elérte, amit akart. Lesz mivel összehasonlítani majd az arra érdemeseknek, hogyan is alakul e kies tájék sorsa, mi minden teljeseedik be a szíruposan sötét jóslatokból.

Sántha József

A KIKÉPZÉS SZAKSZERŰ

Garaczi László: *Arc és hátraarc*
Magvető, 2010. 176 oldal, 2490 Ft

Mindig lehet bízni abban, hogy az ember – jó esetben, és most éppen ilyen esetről van szó – veleszületett életszeretete, mozgékony látásmódja és észjárása, makacs kíváncsisága és humorérzéke, egyszóval motorikus vitalizmusa még a legkilátástalanabb(nak tűnő) helyzetekben, a (látszólag) legsivárabb témák kapcsán is felülkerekedik. Márpedig Garaczi Lászlót eddig éppen ilyen motorikusan vitális írónak ismerhettük. Mely ismerős érzet azonnal előhívódik bennünk új könyvének láttán, pontosabban az aktivista hangzású cím (ARC ÉS HÁTRAARC), valamint a mozgékony futuristákkal sűrűlő Francis Picabia festménye alapján Máthé Hanga által tervezett hátsó borító egyik átlós vonalán kiemelt, katonásan feszes mondat („*Leszereltek, elvesztetem a szüzességem, és még csak fél négy*”) olvastán.

„*Mindent megeszek, a koszt jó, vannak barátaim, a kiképzés szakszerű*” – válaszolja akkurátusan az öt faggató családtagok jogos kérdésére a téli ünnepekre hazaengedett kiskatona. (104.) A Garaczi-regény (részben egyes szám első, részben egyes szám harmadik személyben ábrázolt) hőse itt éppoly előzékenyen fogalmaz, mint Kertész Imre SORSTALANSÁG-ában a haláltáborból éppen hogy csak megérkező Köves Gyuri a megrendülten érdeklődő újságírónak: „...*természetesen...*”; „...*bizonyára...*”. Miként Kertész a maga regényében emlékezetesen kidolgozta Auschwitz hátborzongatóan abszurd világának nem kevésbé abszurd nyelvi megfelelőjét (saját szavaival: a „*meghasonlottság gondolatmenetét*”), úgy Garaczi is nyelvet talál a hetvenes évek Magyar Néphadseregének másként, ámde nem kevésbé abszurd világához.

AZ (EGY LEMUR VALLOMASAI) alcímet viselő ön-életrajzi regénysorozat harmadik darabjának hőse még tizenkilenc évesen is szűz, azaz „*alkalmatlan, tehetetlen, önfertőző szörnyeteg*”, aki folyamatosan szenved a valós és közvetlen szenvedélyek hiányától vagy csuszamlásaitól; ámde közben rendszeresen gyakorolja rendhagyó „*regi szenvedélyét*”, mértéket nem ismerő nyelvi megszállottságát, az új és furcsa szavak lelkes gyűjtését. (5–6.) Amire pedig a Magyar Néphadsereg kiváltképp alkalmas terep. Minden bizonynal

vannak olyan olvasók, akik pontosan ismerik a katonai szakszargonnal és szlenggel jelölt dolgokat és helyzeteket. Ámde az is bizonyos, hogy akadnak olyan olvasók, akik sajnos vagy nem sajnos (talán inkább nem sajnos) nem tudnak mit kezdeni az ilyesféle mondatokkal, legalábbis nem tudják, hogy például a „*centi*” szó vajon miféle dologra utalhat: „*Akiknek a centije valahol Vlagyivosztko alatt csattog, az a papírból kivágott táposcenti.*” (7.) Kárpótolhatja viszont őket az adott mondatszerkezet ritmusa, szépsége, miként A FEKETE ZONGORÁ-t olvasó Ignost az Ady-vers „*sírása, nyerítése és bűgása*”; sőt, a Garaczi-mondat „*Vlagyivosztko alatti csattogását*” bátran rokoníthatjuk Keats egyik episztolájának hangzó képével: „...*lennék harang, mely hasztalan zokog / egy kamcsatkai kápolna felett...*” (Molnár Imre fordítása.) Vagy nézzük mondjuk a „*sebesedik, öl, fog, vitézkedik*” ősi toposzát színre vivő kiképzésleírás teljességgel abszurd, ámde részleteiben szakszerű abrakadabráját: „*Lapos kúszás helyett hengeredés, és pont az atomvillanás felé, és közben leselejtezem a vévékabátot.*” (37.) Az elbeszélőnek tényleg „*sok szép szava van*” (69.), és nemcsak a hetvenes évek Magyar Néphadseregének dús örültségére, hanem az örült időszakba áztatott valóság minden egyes darabjára is – az éppen adott dolog nem egyidejű tapasztalásának és megnevezésének tudathasadásos nyelvi állapotában: „*Külön ismeri a fákat, látványként, és külön a nevüket, szóként.*” (95.) Ahogyan a főhős dossziéjában „*a szavak sorban vannak*”, míg „*a dolgok halomban*” (116.), úgy a szépiró feladata is az, hogy elrendezze a „*halomban*” heverő dolgokat jelölő vagy helyettesítő szavakat, továbbá hogy a nyelvi rovacns során némiképpen a szavak által képviselt dolgok is elrendeződjenek valamely olvasmányos történeten belül – a „*halom hasított fa*” nevezetes költői hasonlatában egymást „*szorító, nyomó, összefogó*” dolgok minitájára. (Vö. továbbá a regényhős hasadt fatudatát – és nem hasadtfa tudatát – a borítón látható Picabia-fák egyszerre valóságfelidéző és valóságidegen vizuális minőségével.)

Úgy tűnik, az ARC ÉS HÁTRAARC nyelvi roppant tudatos és életveg elbeszélője a dolgok és szavak kapcsolatának – klasszikus filozófiai fordulattal – nem természetes, hanem mesterséges álláspontját osztja. Tudható, hogy az egyezményes nyelvfelfogás művi volta a végletekig hatványozódik a szépirodalom közegében, azaz a

„*hétköznapi nyelven elkövetett, szervezett erőszakítélet*” (Roman Jakobson) színes porondján, most éppen regényünkben, ahol ráadásul már nem is annyira a nyelv természetes vagy mesterséges eredetének széles panorámájú kérdése, mint inkább a természetesnek tűnő, ámde velejéig mesterséges működésmód egyedi szépsége érdekel minket. Kérdés persze, mégpedig a regény hús-vér olvasójának zsigeri kérdése, hogy mi minden, mennyiféle valóságsszilánk, mekkora dologi bőség fér bele ebbe a lebilincselő nyelvi működésmódba. Érdekes például, hogy a soványsága miatt Csontnak nevezett honvéd múltjából nagyon sok mindent megismerünk (gyerekkori éveiről, iskolai élményeiről, szerelmeiről, barátairól...), csak éppen a szüleihez való viszonya marad homályban. Kiaknázatlan lesz például az apa és a fiú katonaságfelfogásainak (generációs színezetű) feszültsége, azaz nem válik a történetet meghatározó összeütközéssé, pedig válhatna, és így pusztán megmarad annak, ami – néhány mondatnyi szövegzárványnak: „*Tudtam, hogy apa nem fog örülni, ha [egészségügyi okból] leszerelek. Amit elkezdesz, fiam, fejezd be, csináljál végig. Ő is kibírta, pedig az nehezebb volt.*” (151.) Míg tehát az apa a katonaságot „*fejezte be, csinálta végig*”, addig a fiú a szabályosan végig nem vitt katonaság nyelvi újrajátszását „*fejezi be, csinálja végig*”. A befejezés igényének hangsúlyos gesztusa: az utolsó oldalak klasszikus regényekre emlékeztető, nosztalgikus ízü epilógus-szerűsége, rövid kitekintéssel a katonai börtönbe került Szabó Tamás kisiklott életére. Egy szóval, úgy tűnik, a „*végigcsinált*” regény zárt rendszere nem fogadja be a nagyobb formátumú összeütközést a katonaságot „*végigcsinált*” apával.

A saját nyelv zárt működésmódja tehát nem engedi, hogy egy másik zárt rendszer (mondjuk az apáé) szétfeszítse az előre kijelölt nyelvi-szemléleti kereteket. Garaczi könyvében szemernyi esélyük sincs a változatosan egysíkú, többnyire valamiféle maskulin csoportnosztalgiaival átítatott katonaságmitoszoknak. Az elbeszélő a katonaságot nem heroikusan, hanem ironikusan látja és látatja, azazhogy ironikusan elsajátítja a katonaság nyelvét, pontosabban a maga módján élőködik rajta. Idegen elemekből eszkábált s így saját nyelvet keres a katonaság idegen nyelvéhez, továbbá a csábító idegen nyelv által képviselt, ugyanakkor egyáltalán nem csábító idegen világhoz, amely azért mégiscsak a Csontnak elkeresztelt főhős – a szintúgy katonaviselt Pilinszkyvel szólva – „*testének kényszere*”. Garaczi kínosan ügyel arra, hogy elkerülje a katonaság, azon belül a Magyar Néphadsereg témáját övező veszélyeket, nyelvi és látásmódbeli automatizmusokat, csikorgásig, sőt kopásig járatott toposzokat, humoros(kodó) anekdotizmusokat. Mert ha nincs meg a kellő távolságfelvétel, vagyis a szépirodalmi minőséghez elengedhetetlen nyelvi és látásmódbeli tudatosság és persze stiláris egyediség, egyedi igényesség, akkor az elbeszélővel együtt mi is könnyen a vicces katonatörténetek olcsó szövésű műfaji hálójába gabalyodhatnánk – ami legalább olyan ildomtalanosság volna egy szépíró részéről, mint mondjuk katonaviseltként hölgytársaságban (természetesen ádáz sörfogyasztás közepette) harsány katonatörténeteket mesélni. Azaz nem civilizáltan, nem másokra figyelmes civilként viselkedni a civilek között. Katonaviselt civilként kirekeszteni, megkülönböztetni az egyéb civileket. Egyáltalán, hinni a 'civil' szó megkülönböztető értelmében. Hinni a katonaság eszméjében, a katonaság eszméje alá rendelhető szavak és szófordulatok közvetlen és tartós használati értékében. Még jó, hogy az elbeszélő csak ritkán vetemedik az alábbi mondathoz hasonló nyelvi gesztusokra: „*A civil élet örömei.*” (153.) Érzésem szerint, a „*civil élet*” kifejezésnek itt, az ARC ÉS HÁTRAARC zárt nyelvi és dologi övezetében nincs igazán értelme, illetve csakis külső, üresen kongó értelme van, nem is beszélve a teljes szószkezet olcsón vicces ízeről. Pedig Garaczi többnyire éppen hogy az ilyesféle nyelvi közhelyeket kezdi ki. (Vagy hagyja meg olykor játékból, valamiféle jelöletlen paródiaként? Nem is tudom.)

Az alábbi passzus mintájára, Garaczinál gyakran az egyik történet (vagy a valóság egyik) síkjáról valamely érdekes szó jóvoltából csúsunk át egy másik történet (vagy a valóság másik) síkjára: „*Próbáltam többet lejárni a térre, a foci jól ment, de a nagyok indiánnak csúfoltak a vágott szemem miatt. Mongolredő. Védte a mongolokat a sivatagi portól.*” (9. – Kiemelés: B. S.) E prózában rendszerint a valóság nyelvi közvetítettségének trivialitása válik hangsúlyos – élményszerű – evidenciává. Így volt ez már a megelőző önéletrajzi jellegű „*lemur*”-regényekben, az 1995-ös MINTAHA ÉLNÉL és az 1998-as POMPÁSÁN BUSZOZUNK című

könyvekben, valamint a 2006-ban megjelent META-XA-ban is. A jellegzetes Garaczi-féle nyelvi akciókkal közvetített valóság ezúttal (hangsúlylallyal ismételve): a teljességgel értelmetlen, ámde tökéletesen működő intézmény, a Kádár-korszak Magyar Néphadserege, illetve az általa képviselt hetvenes évek középkéső-szocialista világa, élhető világszerűsége vagy világszerű élethezősége. Nézzük például az alábbi sommás tpusrajzolatot a feltalálónak készülő katonatárs Bernátról: „*Istenben és a kommunizmusban nem hisz, abban viszont biztos, hogy a technika fejlődik. El tudja képzelni, hogy megéli az időutazást, és lát marslakót.*” (43.) (Emlékezzünk, hogy a létező és nyúlós, nyúlósan létező szocializmus kultúrkínálatának egyik emlékezetes tétele volt a népserű Kozmosz Fantasztikus Könyvek sorozata vagy a Galaktika antológiafüzére.) Vagy gyönyörködjünk az ártatlanul legelésző háziállattal perelő tiszthelyettes gyors portréjában: „*Nagy nehezen kikerülök [katonai dzsippel a tehenet], legközelebb rád megyünk és szétlapítunk, kiáltja Rácz főtörzs a nyitott ablakból, és a tehen szeme közé köp.*” (58.)

A három számozott fejezetből álló regény középső, leghosszabb egységében a Csontnak hívott katoná egyes szám első személyű „*vallomását*” felváltja az egyes szám harmadik személyű tudósítás. A mesélő ugyan továbbra is belülről ábrázolja hőstét, ámde a drasztikus elbeszélés-technikai váltás mégiscsak a tizenkilenc éves honvéd külső szabályokhoz igazodó viselkedését – igazodj! pihenj! indulj! hátra arc! – hangsúlyozza. Amikorra tehát a főhős kényszerűen elfogadja a személyiség átfőrmálására, sőt felszámolására szakosított hadsereg rendjét, akkorra az elbeszélő is felfüggeszti az egyes szám első személy használatát. „*Arc*” és „*hátraarc*”, személyiségrajz és kollektív örület pólusai jelölnek ki az elbeszélés-technikai fordulatok ellenére (sőt jóvőltábol) is egységessé gyűrt regénybeszéd övezetét. Éppen ezért fontos, hogy a szembetegeget szimuláló hős leszerelése után, vagyis miután Csont – nem úgy, mint egykoron apja – megszegi a fennálló rend szabályait, Garaczi újra visszatér az egyes szám első személy hangfekvéshez. A HARC ÉS HÁTRAARC-ot tehát nyugodtan olvashatjuk a személyiség tartós elvesztésének, majd visszanyerésének megtört ívű narratívájaként. A hőst a szükségszerűség külső világának szereplői nem a nevén szólítják, míg

a szabadsággyakorlás belső képzeletvilágában olykor feltűnik a korábbi „*vallomásokból*” már ismert önportrészertő lemurfőura (szótári jelentése: macskamajom, illetve kísértet). A kettős rétegű, azaz kívülről („*Csont*”) és belülről („*lemur*”) egyaránt meghatározott önazonosság legfontosabb felülete: a test (és persze a szüzesség elvesztésével kapcsolatos testiség), amelynek gyakori megjelenítésében örömmel fedezhetjük fel a korábról már ismerős (és kedvelt) garacizmusokat. Például igencsak jellemző fogása szerzőnknek, hogy olykor hasonlatként kiugraszt egyes mondatokat, amelyekben a „*mintha*” vagy „*mint*” szavak nyomán teljesedik ki az ábrázolt testéretnek megfelelő nyelvi lelemény: „*A következő fél órában Csont úgy érzi magát, mintha egy tubusból nyomnák ki, de elakadna félúton.*” (89.) Vagy valamivel fentebb stílben: „*Csont teste, mint a hegyi kristály, a legkisebb érintésre szétpattan.*” (146.) De emlékezetes mondjuk az egyes szám harmadik személyben megírt közepső fejezet hangsúlyos zárómondata a két nagyon eltérő habitusú, ámde egyaránt testbe rekesztett figura emblematikus búcsújáról, a búcsú kétszólamú csontzenéjéről: „*Az ajtóban állnak, Rácz főtörzs nem tiszteleg, hanem kezét nyújt, Csont megszorítja a száraz ujjakat.*” (150. – Kiemelések: B. S.)

Lehetne még hosszasan beszélni a különböző katonaság-, börtön-, léger-, iskola-, netán katonaiskola-regények tetemes párhuzamairól; ámde elégedjünk meg most egyetlen rövid utalással Sajó László ÍROTKÖ című 2009-es regényére, amely szintén a hetvenes években játszódik, és amelynek beszédhibás gyerekhőse éppen a legendás Ottlik-műből ismert kőszegi katonaiskola egykori épületében működő gyógypedagógiai intézetbe kerül. És míg Sajó a nyelvi és dologi lepusztultság ábrázolása során is értelmes „*emlékkönyvet*” írt az általános iskolás tanuló (a létező szocializmusban szorongó „*szegény kisgyermek*”) hányattatásairól, addig Garaczi az új „*lemur*”-könyv sorköteles hőse révén élvezetesen eljátszik a „*vallomás*” ősrégi műfajával. Mindkét regény olyan világra, a hetvenes évek lanyha és nyúlós szocializmusának Magyarországra nyit emlékező vagy emlékeztető ablakot, amelyre – vegyük komolyan a cím felszólítását: hátra arc! – nem lehet eleget emlékezni.

Bazsányi Sándor

REJTVÉNYEK ÉS REJTÉLYEK, AVAGY A KORÁN KELŐ KRITIKUS ESETE A SOSEM ALVÓ IRÓNIAÁVAL

Bazsányi Sándor: „Fehéret, feketét, tarkát...”
– *Változatok az iróniára*
Kalligram, 2009. 492 oldal, 2990 Ft

Bazsányi Sándor esszéket és kritikákat (kritikai esszéket) tartalmazó nagyszerű kötete kívül-belül ironikus. Kezdjük kívülről. Borítója Johannes Vermeer KONCERT című festményének felhasználásával készült. Az eredetihez képest tükrözték a képet, tehát az alakok fordítva helyezkednek el a borítón, mely az egész festmény egy részletét nagyítja fel. Vermeer remekművét 1990. március 17-én éjszaka – a múlt század egyik legnagyobb műkincsrablása során – tulajdonították el a bostoni Isabella Stewart Gardner Museumból. Történetesen az ír diaszpóra észak-amerikai központja azon az estén ünnepelte Szent Patrik napját, a környéken felvonulások, maskarabálók és szabadtéri koncertek vonták el a járőrök figyelmét, így a rendőrnek öltözött tolvajoknak könnyű dolguk volt. Van tehát egy elforgatott képünk, amelynek eredetije jelenleg nincs a birtokunkban. Ebben a történetben dús-kál az irónia járulékosan is: egy koncert alatt lopják el a KONCERT című festményt, a rendőrséget pedig rendőröket szimuláló gazfickók ültetik fel. Az elforgatott és az eltulajdonított festmény kettőssége pedig kísértetiesen emlékeztet az irónia két – Cicero által megnevezett, Bazsányi Sándor által pedig előszeretettel idézett – típusára. A kép megfordítása ebben az esetben az *ironia contraria*, azaz az ellentétezés iróniája. A kép eltűnése, elrejtése (megvan ugyan, de ki tudja, hol van?, és nyilvánosan nem is látható a kíváncsi, szépre éhes szemeknek) pedig az *ironia alia*, a másság iróniája, melyet akár nevezhetünk a rögzíthetetlen, zabolázhatatlan, schlegeli radikális, mert hatványozott iróniának, az idegenség iróniájának is. Előbbi esetben elég a visszafordítás mechanikus műveletét elvégezni, rögvést megkapjuk az eredeti képet, utóbbi esetben nem ilyen egyszerű a képlet. Egyszerűen bonyolult a helyzet, és Bazsányi Sándor kritikusai atitűdjének ez a situáció, ez a perspektíva és nem utolsósorban ez a retorika felel meg a legautentikusabban, és mondanunk sem kell: a legironikusabban.

1

Egy idő után minden kritikusnak és mindenkinek, aki rendszeresen használ egy speciális gondolkodást reprezentáló speciális nyelvváltozatot, lesznek mániái, állandó szempontjai, manírjai és vesszőparipái. A kérdés nem a vesszőparipa léte vagy nemléte, hanem az, hogy miként kezel, hogyan zabolázza saját kedvencét. Akad kritikus, akinek az szerez örömet, avagy arra érez kényszert, hogy minden egyes új műalkotást és minden alkotót kánonokba utaljon, más a forma filozófiájára ügyel, megint más retorikára hegyezi a fülét, egy negyedik téteket fürkész, az ötödik világgépet vélelmez, kérelmez és sérelmez, a hatodik hibát keres hibátlanul és hiába, a hetedik a rosszban a jót kutatja, a nyolcadiknak minden szöveg megtestesül, a kilencedik saját olvasói pulzusát vizsgálja, a tizedik zárójelbe teszi magát, és teóriákba takarózik.

Bazsányi Sándor vesszőparipája először az antikvitásból a modernitásba áthagyományozódó retorika és annak genealógiája volt, kedves galoppja pedig a retorikai szempontú kecses, az akadályokat deákos eleganciával vevő szövegfuttatás. Egy ideje lovat váltott, új vesszőparipája a retorika és a filozófia keresztezéséből született, úgy hívják, esztétikai irónia. Ennek a vesszőparipának leglényegibb tulajdonsága zabolázhatatlansága. Mivel az irónia irányíthatatlan, hagyni kell – látszólag – szabadon vágatni. Bazsányi olyan gyakorlóteret alakított ki, amelynek végpontjai 1. jól láthatóan elkülönülnek, 2. eléggé messzire vannak egymástól ahhoz, hogy az irónia kifuthassa magát. A (tan)pálya egyik része az antikvitástól a posztmodernig vagy, ha tetszik, Alkibiadésztől Weöresig tart, egy másik vonalon az esztétikatörténet, a művészet-filozófia és a gyakorlati irodalomkritika helyezkedik el egymás szomszédságában, átlósan pedig az egyik sarkpont Aranyból, a másik pedig Wassból van.

Immáron másfél évtizede annak, hogy Bazsányi Sándor két műfaj – az esszé és a kritika – összeházasításán fáradozik. Konkrét alkotásokról szóló recenzióit tágtítja rugalmas esztétikai kategóriák segítségével esszévé; és esztétikatörténeti-művészetfilozófiai dolgozatok teoretikus állításai nyernek igazolást egy-egy szó-művészeti műalkotás érzéki felületén. A kötet legelején található fogalomtörténeti bevezető után, melyben az irónia terminológiai útját járja végig – lólépésben – Arisztophanésztól a de-

konstrukciós iskoláig, a könyv első fele az alapozásé. Történetileg a kályha ezúttal is az antikvitás és Szókratész. Már itt találkozunk Bazsányi jól bejáratott műfajával: a szövegelemzéssel. A GORGIÁSZ ÉS A LAKOMA progresszív újraolvasása a szerzőnél a következőképpen néz ki: Bazsányi fogja magát, és egyszerűen beül a dialógus beszédterébe, hallgatja egy darabig, utána pedig megragadva egy ironikus trópust (vagy az irónia trópusát), elkezdi szemléltetni a diskurzus esztétikai és retorikai háttérét. Megállítja a történetet, tükrözi és egymásra vetíti a szereplőket. Általában a kontextusban marad, kivéve, amikor vendégeket hív maga mellé. Ilyen exkluzív vendég a kötet elején, közepén és végén Nadas Péter. Az ÉGI ÉS A FÖLDI SZERELMRŐL című könyvében Nadas a maga szuggesztív lényeglátásával olvassa végig A LAKOMÁ-T. „Szókratész ebben a történetben annak a tudója, hogy az »értelem akkor kezd élesen látni, amikor a szem ereje tompulni kezd.«” Csakhogy, veszi észre és veti Nadas szemére Bazsányi, Nadas hiányosan idézi a mondatot, mely teljes egészében így szól: „Hiszen az értelem akkor kezd élesen látni, mikor a szem ereje tompulni kezd, s attól te még messze vagy.” Bazsányi ezen a nagyon csúfondáros (eirónikósz) és mai fogalommal ironikus félmondaton keresztül gondolja újra a szöveget, és éppen Alkibiadész meszszerűségét hozza (szöveg)közelbe. A dialógusról szóló dialógus pedig azáltal lesz teljes, hogy a könyv végén található függelékben olvashatjuk Nadas válaszcímét (MIKOR MI LENNE) és Bazsányi válaszát. Nadas esszéjéből érdemes idézni azt a félmondatot, amelyben Bazsányi irónia iránti (túlzott?) muzikalitását rögzíti: „Alkibiadész mániás szerelmét az irónia ürügyén szívesen szublimálná.” Nadas némiképpen ingerült és értetlen kijelentése bevezet minket a Bazsányi-esszé mélyébe, nevezetesen, mi az irónia? Ügy vagy ürügy? Ügyes ürügy? És az interpretáció mennyiben (lehet) szublimáció? Ehhez érdemes megvizsgálni a szerző ironikus-önironikus, a kritikai műveletet felfokozó, saját kritikus szerepét pedig lefokozó szerepértelmezését.

Az egyetemi oktató és a gyakorló kritikus lehetséges szerepdilemmáját Bazsányi sajátos kritikus attitűdjével oldotta fel. Ennek az attitűdnek jellegzetes tulajdonsága, hogy vendégszövegek bevonásával és így másokkal mondatja ki legsajátabb-legszemélyesebb mondatait. Például Thomas Bernhard megzavarodott beszélőjével: „Mindig mindenki egy olyan nyelvet beszél,

amelyet ő maga nem ért, de amelyet hébe-hóba megértenek. Ezáltal vagyunk képesek létezni, és ekképp legalább félreérteni. Ha volna egy olyan nyelv, amelyet értenénk [...] minden fölöslegessé válna.” Mintha Bazsányi eleve tisztában lenne a kritika kommunikációs helyzetének lehetetlen voltával. Ezért nem a teljes, totális megértésre törekszik. Ez lenne a kritika iróniája: a műalkotás és a mindenkori befogadó közti grammatikai térbe besétáló (félre)értő kritikus olyan tolmács, aki nem érti azt a nyelvet, amelyet beszél, ellenben mások – hébe-hóba – megértik. (Ezt pedig ő nem érti. Pontosabban érti, hogy nem érti. – Gyanítom, hogy ez az a kritikus pont, ahol már csínján kell bánni az ironikus csavarással.)

„Az ironikus szerkezetű műalkotás minden egyes befogadója mást gondol, mivel nem tud nem mást gondolni – és nem csupán a szerző (feltételezhető) szándékához képest, de az összes többi befogadó értelmezéséhez képest, vagy éppen saját korábbi értelmezéséhez képest.” A kritika nyelve ezért minden pillanatban újjászületik, és minden pillanatban elévül, érvényét veszti. Emiatt önmagát sem kíméli, önmagára is kiterjeszti az irónia hatását. Nem tehet mást. Ahogy az lenni szokott, amikor egy kritikus egy másik kritikus műhelyében ólálkodik, és arról tesz megjegyzést, akkor közben saját magáról is beszél. Így tesz Bazsányi is, amikor Bán Zoltán András provokatív szerepfelfogása után így ír: „A jó műbírálatban a személyes elfogultságból fakadó vesszőparipák nem szerveitlen szövegzárványok, hanem olyan retorikai értelemben vett közhelyek (loci communes), amelyekért nem is annyira a hagyomány (noha az is), hanem a beszélő hang szavatol: a kritika elszövegesedett szubjektuma, akinek – mint már mondtam – hibái egyúttal erényei is. Olyan levetkezhetsen tulajdonságai, amelyeket inkább kezelnie illik, semmint eltűkolni-elfojtani.” (394.) Bazsányi mint elszövegesedett szubjektum, egyszerre élvezti kompetenciáját, olykor bizony kérkedik is tudásával, de gúnyt is úz saját jól értesültségéből. Az emblemátikus Bazsányi-mondat emiatt kétértelmű és zavarba ejtő: az olvasott és bőbeszédű, szemüveges bölcsész előbb-utóbb és – egyetlen percig se feledjük – szántsándékkal belegabalyodik saját, többszörösen bővített mondatának grammatikai fonálába. Az ironikus lónak négy lába van, és emiatt direkt megbotlik. Ez az attitűd zavarba ejtő, mert a gyanútlan, irónián még nem eléggé edzett olvasó nagy hirtelen nem tudja, hogy Bazsányi kivel, ki mindenkivel ironizál éppen. Ma-

gával a tárggyal vagy esetleg az olvasóval? Saját tájékozottságát gúnyolja önvédelem gyanánt (hogy más ne tegye?), vagy ellenkezőleg: azzal, hogy saját tudását hangsúlyozza, és egyre pontosabban-analitikusabban ragadja meg mondanivalóját, az olvasóval érzékelteti annak hiányosságait? A már korábban hangolt fogalmak instrumentumával: ez nem *ironia contraria*, hanem *ironia alia*. Nem valami helyett vagy valami ellenében ironizál, hanem valami másért. Érzésem szerint e miatt a polifonikusság miatt nem lettek annyira hangosak Bazsányi mondatai, s nem lettek annyira hatásosak Bazsányi kritikái, mint amennyire intencióik és ítéleteik alapján lehetnének. Bazsányi ellentéte ebből a szempontból a már említett, nem mellesleg szintén kellőképpen ironikus véralkútú Bán Zoltán András. Bán bírálatai akkor is nagyot és jól szólnak, amikor valamiben szemmel láthatóan nincs igaza, nem gondolta végig gyors ítéletét, satöbbi. Ez összefügghet azzal, hogy Bán mint kritikus az *ironia contraria* fűszerét használja, mint szépíró viszont őt is az *ironia alia* mindig más és más, rejtélyekkel telített íze izgatja. Bazsányi két kritikát is szentel Bánnak. A kötetbe felvett egyik legkorábbi írás (A „KLASSZIKUS NYUGALOM” ÉS AZ „ÚJJUNDOK KÁNÓN”, VALAMINT HAJNÓCZY PÉTER) még 2001-ből AZ ELME SZABAD ÁLLAT retorikailag végiggörgetett bírálata. Ez a stílus a korábbi, pályakezdő kritikus Bazsányi markáns manírja volt. Mintha ezzel a műformával is radikálisan különbözni akarna BZA zaccos-tiszlózó stílusától. A Bazsányira jellemző dupla fenekű kritikai beszédmódot, a rafinált, de közben egyszerű és főleg cseppet sem rosszindulatú retorikai játékot nem mindenki érti; és főleg nem mindenki szereti.

Az ironia és a kritika közös esztétikai-retorikai alapkontextusát Bazsányi a kötet első részében tovább mélyíti. Szentpály Miklós kritikájában (KORTYONKÉNT AZ IRÓNIÁRÓL [VÖ. CICERO: DE ORATORE II], *Litera.hu*) meggyőzően felelteti meg a cím három szavát („FEHÉRET, FEKETÉT, TARKÁT...”) a kötet három egységének. Az első etap színe a fehér, központi motívuma pedig az esztétikai ironia átvilágítása és a művészetfilozófia ironikus megröngtenezése. A fehér metaforájaként azt is írhatjuk, hogy a fogalmak tisztázása, megtisztítása zajlik ebben a részben. Platón és Szókratész után a már citált Cicero következik, hogy aztán a német bölcelet forrásvidékeinél táborozzon le hosszabb időre. A bevezetőben, mely-

nek ironikus címe mi más lehetne, mint az, hogy BEVEZETÉS HÍJÁN, öt csatárt nevez a kezdőcsapatba: Kant – Schlegel – Hegel – Kierkegaard – Nietzsche. (Kierkegaard, gyanítom, hogy nem idegenlégiós Hegel és Nietzsche között.) Egy másik felállásban három csatár játszik egymás mellett: NAP, SZAKADÉK, ZÁRÓKŐ: PLATÓN – KANT – SCHELLING. Érdemes röviden rekonstruálni az esszé gondolatmenetét. Bazsányi a három bölcselő három emlékezetes metaforáját vizsgálja meg tüzetesebben. Előbb a különös (atoposz) Barlang-hasonlat napos oldalára fókuszál; aztán AZ ÉRTELEM ÉS AZ ÉSZ TÖRVÉNYADÁSAINAK AZ ÍTÉLŐERŐ ÁLTAL TÖRTÉNŐ ÖSSZEKAPCSOLÁSÁRÓL szóló kanti hipotézis összekapcsolás (*Verknüpfung*) szavának alternatív, osztódó, valójában egymást kizáró metaforáit: a híd (*Brücke*) és az átmenet (*Übergang*) szökepetit elemzi; hogy végül a szépen hangzó Schelling-mondatot, „a filozófia általános organonja – és egész épületének megkoronázása – a művészet filozófiája” („*das allgemeine Organon der Philosophie – und der Schlußstein ihres ganzen Gewölbes – die Philosophie der Kunst*”) megfossa koronájától – a *Schlußstein* ugyanis nem korona, hanem zárókő, és a zárókőnek egészen más, nem zárító, hanem tartó funkciója van, még egy, pláne egy olyan épületes mondatban is, mint amilyen Schellingé. „*Nap, barlang, szakadék, híd, átmenet, zárkő – olyan szavak, amelyek segítségével éppen hogy arról tudunk beszélni, amiről pedig nem lehet beszélni. Mert – a kései Wittgenstein nyelvjáték-elképzelésének jegyében – nem lehet mindig csak hallgatnunk arról, hogy igenis lehet időnként beszélni arról, amiről többnyire tényleg csak hallgatunk.*” Rétegzett, csavaros mondatokkal van dolgunk, olyanokkal, amelyeket negatív állítások pozitív kicsengései tagolnak. Itt a zárkővek, amelyek megtartják a konstrukciót, járulékos szintagmák, határozók, kötőszavak: *amelyek, éppen hogy, arról, amiről pedig, nem lehet, mindig csak, arról, hogy igenis lehet, időnként, arról, amiről többnyire tényleg csak.* Mint amikor nem gerendák, hanem pontosan és a megfelelő illeszkedésnél rögzített csavarok tartanak meg egy nehéz szerkezetet.

Láthattunk néhány példát arra, hogyan fűzi láncra Bazsányi a különböző gondolkodókat, nézzük meg ennek ellenkezőjét, amikor is – a csatármetaforánál maradván – néhány filozófiai mérkőzésnek egyetlen támadóval vág neki. Ilyen egyszemélyes sor példái a már fentebb idézett Wittgenstein, akinek „*esztétikája: az »óriási alkotások« által kiváltott érzések kritikai indoklásának,*

»értő megítélésének« ironikus színezetű, mivel *eleve ironikus alapozottságú kultúrja*». Itt Bazsányi adós marad a kultúra fogalmának kontextusba illeszkedő definiálásával. Ennél jobb találatnak számít a Rilkrét olvasó Paul de Manról szóló esszé, amely megmagyarázza a kötet címét is („MEG NE FOGD A TEHÉN FARRÁT!”). Bazsányi – annyi hosszú mondat közepette – ezúttal röviden nyit: „*Ki hogyan olvas? Nietzsche vaksi klasszika-filológusa például a réges-régi könyvekből felszálló portól tüszögve a könyvtárban.*” (164.) A folytatásba, a kedélyes csevegő hangba belekeveredik az okos(kodó) ironia regisztere: „*Az egyik ismert amerikai irodalomtudós, J. Hillis Miller például azt írja egy másik ismert irodalomtudósról, Paul de Manról, hogy leginkább úgy tudja őt, illetve az általa megtestesített dekonstrukciós olvasót elképzelni, amint éjszaka dolgozószobájában gönyöd a könyve felett, miközben sötétség öleli körül az asztali lámpa által vetett fénykört.*»Paul de Man számára az olvasás csak még inkább sötétté teszi a környezet sötétségét, azaz hogy paradox módon világossá teszi« (Miller).” Az érzékletes képet, hogyha megkíséreljük az ironikus olvasóra alkalmazni, akképpen variálhatjuk, hogy nem az éjszaka mélyén olvas zártan, hanem fényes nappal szabadon, vagy rögvést aztán, hogy felkelt a nap, a hajnal első óráiban, és az *értő megítélés (appreciating)* világosságát az ironia felbukkanása árnyékolja csupán, de ez az árnyékolás tagolja, strukturálja is a szöveget. Bazsányi olvasatában „*De Man dekonstrukciós ajánlata így szól: elsősorban Rilke verseinek retorikus anyagszerűségére, »ufóniájára«, azaz jó hangzására figyeljünk, és ne azok tematikus, ábrázoláselvű útmutatásaira, felszólításaira*”. A továbbiakban a jó hangzás és a felszólítás, avagy a reprezentáció és a referencia delező dialektikáját ráolvassa Móricz Zsigmond örökbecsű gyerekversére, A TÖRÖK ÉS A TEHENEKRE és annak ismeretelméleti problémájára. Az ilyen váratlan és természetesen ironikus megoldásoknál, megfeleltetéseknel sejlik fel az egyébként néha szövegbogaraszon bogaras szerző bámulatos pedagógiai érzéke. „*Móricz Zsigmond közismert versének Mehemedje »sosem látott tehenet«, s így szerencsés helyzetben van, hiszen az Arisztotelész-féle utánezemlélet harmadik, azaz legkijinomultabb szintjén áll, lévén nem ismerheti fel azt, amit életében most lát először. Miáltal szabadon, mindenféle előítélet és érdek nélkül – esztétikai értelemben – gyönyörködhet a látvány pusztá, formális szépségében, a tehenek fehérségében, feketességében, tarkaságában. Mintha nonfiguratív festmény előtt állna, vagy csengő rímű*

nonszensz költeményt olvasna. Amde Mehemed azon nyomban – továbbra is esztétikai értelemben – döntő hibát követ el: *összezavarja a szép látvány úgmond reprezentációs-retorikus és referenciális minőségeit, a »fehéret, feketét, tarkát« és a »tehén farkát«.* Fel is rúgják a tehenek. Mi persze jól tudjuk, milyen egy tehén. Amde olvasóként, a tudatlan török példáján okulva, mindig ügyeljünk arra, hogy még csak véletlenül se keverjük össze a két oldalt, a tehén tarkaságát és a farkát. Ne cseréljük fel prioritásukat. Hiszen egy szépirodalmi szövegben a referenciális vonatkozások csakis a reprezentáció retorikus keretfeltételein belül érvényesülhetnek. Mert van ugyan farka a tarka tehennek, de nem azért, hogy megragadjuk.” (171.) A török ironiát fog voltaképpen, az ironia pedig – egy Paul de Manre jellemző kiazmussal élve – törököt fog.

Hogy Bazsányi nem csak a levegőbe beszél a retorikus olvasásmód ironiát lelő kritikai potenciáljáról, azt az első egységbe sorolt Arany János-elemzés („BÍZÁST!...” – A HAZAFÉLTÉS ROMANTIKUS ALAKZATAI) meggyőzően bizonyítja. Bazsányi ezúttal lényegében egyetlen szöveg – Arany MAGÁNYBAN című verse – fölé hajol, persze hatalmas íróasztalán hely Hegelnek és Tiecknek is. A vers szisztematikussá végigolvasása során leginkább az az ív izgatja Bazsányit, amely egyenesen vezet a konkrét egyes számtól (a „*magányban*” virrasztó „*honfigondtól*”) az általános alanyon (az „*ember fián*”) keresztül a közösségi többséig (a mi „*vásznunk*”, a mi „*hajónk*”). Az ironikus Arany különösen kapóra jön Bazsányinak. Több olyan példát is láthattunk a korábbiakban, ahol az ironia követezvényeit és hatását a szöveg, a műalkotás passzíván elszenvedte. Arany-elemzésekor Bazsányi azokra a pontokra fókuszál, ahol az egyébként kényszeresen passzív költő („*Arany verseiben tehát összességében inkább a külső erők vagy a tömeg általi magányos sodortatás, a megbéklyozottság és veszélyeztetettség passzív létélménye uralkodik, szemben mondjuk a pályatárs Petőfi »zúgva, bőgve« tomboló Tiszájának vagy »feltámadott tengerének« győzelmi közösségi eszme körével*”) saját maga aktivizálja az ironia gyújtószerkezetét. Azaz, összegzi Bazsányi: „*Végül a jó érzékkel választott »fősodor« dinamikus fogaadja magába egyfelől a sodortatás Arany-féle passzív létélményét, másfelől a hazaféltés távlatos ígérget: sodródunk ugyan, amde a fősodorban. Alkati elrendeltség és honfiú szerepvállalás ritka szerencsés együttlátása. [...] És ez a legtöbb, amit az alkati béklyóba nyugözött »honfigond« költői eszközökkel kínál*

hat a nemzetnek: a hazaféltség indulatának arányos változatát, gyakorlati bölcsességét, a történelmi-tér-ségi korlátozottság nem hazug távlatainak felvillanását. Ami persze számunkra most elsősorban mégiscsak a »véges módon ábrázolt végtelen« hazug szépségét, a »magasb harmónia« ígézé »feltűnésének« költői látszatát jelenti.” (131–132.) Külön érdekes, hogy a közéleti-politikai diskurzusokra bevallottan amuzikális Bazsányi mennyire respektálja Arany politikai ironiáját.

Az első egységben nem Arany verse az egyetlen műalkotás a filozófiai szövegek morálásában. Bazsányi két esszé is szentel Vermeer művészetének. Bazsányi itt is ironiára bukkan. A művészetelméleti segédegyenes ezúttal egy négyszög, méghozzá Leon Battista Alberti sokat értelmezett ablakmetaforája: „Mindenekelőtt oda, ahová festenem kell, rajzolok egy tetszés szerinti nagyságú, derekszögű négyszöget, amelyet úgy tekintek, mint egy nyitott ablakot, amelyen keresztül szemlélem, amit oda fogok festeni.” (Hajnóczy Gábor fordítása.) A Vermeer-festményeket szemlélve, azok történetét rekonstruálva, Bazsányi válaszóhoz érkezik és érkeztet: „vagy kitarunk az ironia contraria anekdotikus és moralizáló kontextusa mellett, [...] vagy teljes értelmezői fordulatot veszünk, és a festmény látható világát az ironia alia értelmében nem megfejthető rejtvénynek, hanem többféleképpen megközelíthető rejtélynek tekintjük”. (93.) Alberti ablaka ezek után tükör lesz, mivel az ablak újabb ablakra nyílik; a látszólag könnyen megfejthető történet pedig „az esztétikai látszat telített szimbolikus formája”, azaz ironikus mozgások, fordulatok és tükrözések rejtélyes sorozata.

Az első egység tárgyalásakor nem mehetünk el szó nélkül a „...MERT A DON JUANRA ÉS A FIDELIÓRA VÁGYOM!” – Péterfy Jenő zenekritikáiról című kritikuskritika mellett. A – természetesen nietzschei értelemben vett – korszerűtlenségre fogékony Bazsányi pályakezdekésekor Péterfy Jenőben találta meg a maga kritikusai elődjét, sőt példaképét. Amikor Péterfy Jenő összegűjtött zenekritikáiról kell recenziót írnia, rögtön az elején tágitja a kontextust, történetyszerűen ülteti le a Wagner-operát hallgató Péterfy Jenőt (az elbeszélés szereplője a karmester, aki „fiatal, erélyes ember, ki testestül-lelkestül zenésznek látszik”, és aki történetesen Gustav Mahler), hogy aztán saját fülel hallja a kritikus legfőbb dilemmáit. Kritikája közepén Bazsányi az ironia és a kritika összehangolására vállalkozik: „A kétirányú kritikus figyelem tehát kettős hangűtést igényel (ami persze együtt jár a beszédmód szakadatlan ironikus

önreflexiójával): a képmutató és inautentikus zsurnálkritikai nyelvet (nem szitokszavak!), valamint azt a kritikai nyelvet, amely – újra Paul de Mannel szövege – az előbbi »inautentikusságának a tudását hordozza«. Péterfy kritikus szemlélete és nyelvhasználata radikálisan, azaz »félkezhetetlenül« ironikus: tudatában van a wagneri életmű ellentmondásosságának, de nem hiszi, hogy volna olyan biztos hely, ahonnan ezt szövé tehetné, ahonnan távlatos és igazságosító pillantást vehetne az életmű belső dichotómiájára. Kritikusként részese a kritizált mű problémájának, nyakig benne, vagyis ízig-vérig modern módon (önironikusan) beszél egy ízig-vérig modern (ironikus) zenei jelenségről. Ökonómikus Wagner-olvasata is e belátás előterében szerveződik, amennyiben három főbb részre osztható: 1. zsurnálkritikai felvezetésre (erről már volt szó), 2. esztétikai elemzésre és 3. zsurnálkritikai lecsengésre. Az önmagába visszatérő szerkezet ironiája természetesen azt sugallja, hogy nincs olyan autentikus értekezői hangfekvés, amely képes volna megnyugtatóan lezárni a – legteátrálisabban talán Nietzsche életművében kihagyott – »Wagner-ügyet«, akár elutasító, akár elfogadó értelemben.” (140–141.) A kritikus észjárás rekonstruálása, újragondolása és a kritika gyakorlati-szerkezeti kérdései vezetnek át a kötet következő részéhez. Bazsányi, mint látjuk, nemcsak a kritizált mű, hanem a kritika problémájában is nyakig benne van.

2

És még csak most jön a feketeleves. A kötet második egysége, ha elfogadjuk a cím sugallta szín-szimbolikát, a feketével lép, mintegy a fehér nyitására reagál. Ebben a részben, mely a könyv legtestesebb egysége, majdnem a fele (230 oldal a 465-ből), Bazsányi az ezredforduló óta frott nagyobb lélegzetű, kortárs magyar irodalommal foglalkozó kritikáit gereblyézte össze. Bazsányi, ahogyan megszokhattuk tőle, ezzel az anyaggal is játszik, amikor strukturálja, forgatja, tükrözi a szövegek sorrendjét. Módszere egyszerű. Úgynevezett páros kritikákat tesz egymás után, az ikerséget egy-egy név kurziválása jelzi: (Kertész 1.), (Kertész 2.) és így tovább. Ezzel az egyszerű és költségtakarékos eljárással olyan szövegek kerülnek egymás közvetlen szomszédságába, amelyek között hét-nyolc év időbeli és beszédes szemléleti különbség van. A gyakorló irodalomkritikus Bazsányi nem rest segítségül hívni az esztéta, egyetemi oktató Bazsányit, azzal az illemtani evidenciával, hogy a tudósok tud-

nia kell, hogy vendégségben van ezen a pikniken. Olvasószemüvege továbbra is kényesen-kényelmesen szavatolja a megragadhatatlan ironia ironikus megragadását. Kertész Imre radikális ironiájával kezd a retorikai szemlét, a SORSTALANSÁG századik olvasás után is felkavaró zárlatában. Bazsányi különösen nagy fába, esetünkben egy hatalmas vadkörtefába vágja fejszéjét, amikor Nadas Péter ironiáját igyekszik nemcsak esztétikailag leírni, hanem egyáltalán ténszerűen igazolni. „Nadas mondatai, bekezdései, fejezetei, könyvei valójában, döntő módon, vagyis szemléletükben, felépítésükben és működés módjukban mégiscsak: ironikusak. Strukturálisan ironikusak, a szépirodalmi látszat működés- és létezmódjának értelmében, vagyis a látszat és a lényeg, az írás és a téma kibogozhatatlan összefonódásának értelmében, a »mást jelenthet, mint amit mond, de hogy mit, az rajtam áll...« nyitott, mivel az olvasóra nyílt, értelmében” – írja a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK-RŐL szóló hosszúkritika alapozó szakaszában. Bazsányi ezekben a hónapokban ironiára hegyező Nadas Péter-monográfián dolgozik, így egész kritikája ennek az alapozása. A több bírálat egy könyvről másfaj létjogosultságát bizonyítja, hogy a *Holmi* hasábjain Radnóti Sándor így látja avagy nem látja Nadas ironiáját: „Van azonban egy vonatkozása Nadas új regényének, amely éppen ellentétes Musillal és Thomas Mann-nal is. Ez pedig az ironia hiánya. Erre vonatkozó megjegyzéseimet azzal kell kezdenem, hogy a humornak vajmi kevés szerepe van a PÁRHUZAMOS ELETTRAJZOK [sic!] komor világában. A gigantikus terjedelmű műben két olyan jelenetet látok, amelybe belopakodott. Az egyik a mohácsi zsidó öregasszony örült perkedése férjével, a másik Schultze tanárnak, a fajbiológiai mérés-technikusnak örökös énekbeszéde.” Az ironia antropomorfizálása külön tanulságos: Radnóti a humor vagy ironia (el-dönthetetlen, melyikre érti) belopakodásáról ír. Mintha tiltás, távoltartó nyilatkozat ellenére lopózna be a hátsó ajtón. Bazsányi interpretációjában az ironia, az ironikusság közeg, klíma, struktúra, boltozat (gyanítom, hogy valamilyen tartókövel megtámogatva); szerzőnk „a felszámolhatatlan látszatok, szokások és szerepjátások ironikus homlokzata mögé igyekvő Kristóf” (228.) figurájáról ír. Itt az ironia nemcsak belopakodik, hanem mögé, a látszat valósága mögé lopakodnak a regényhősök. Bazsányi kritikájában akkor a legmeggyőzőbb és a legdinamikusabb, amikor egy-egy szöveghely árnyékában ver tábornort. Egy-egy bekezdés grammatikai és mentális interakciójára, a szereplő figurákra és a reto-

rikai figurákra, a két diskurzus, az alakok és az alakzatok párhuzamaira figyel. (Lírákritikában erre példa kitűnő Rakovszky-elemzése: A SZEMTŐL AZ AGYON ÁT A KÉZIG.)

Nadas mellett Esterházy Péter ennek a szakasznak a legfontosabb alkotója. (A mélyben, a színpalak mögött Balassa Péter Sarastro-szerű árnyalakjával.) Esterházy esetében megint csak más az ironia mérőszáma, ezért Bazsányi inkább egy metapozíciót felvéve Esterházy recepciótörténetére és annak hatványozott ironiájára fókuszál. Előbb Balassa összegyűjtött Esterházy-szövegeit (SEGÉDIGÉK) olvassa igencsak kritikusan, igaz, azzal a fair komolysággal, hogy a „grammatikai modor szemantikai fedezetére” is tekintettel van. Utána pedig Szabó Gábor rizomatikus monográfiáját („...TE, EZ ISZKOL”. ESTERHÁZY PÉTER BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA CÍMŰ MŰVE NYOMÁBAN) taglalja, amelyben – ironia contraria! – a „b betűnél többször szerepel például Harold Bloom neve, mint Balassáé. Furcsa, de nem véletlen” – teszi hozzá a fanyar megjegyzést (246.), majd ennek nyomán a monográfiaírás lehetőségeit veszi számba, és a nyom nyomába ered. Igencsak messzire jut ebben a kritikuskritikában: „És noha az ironia jelen esetben a roppant módon tudatos szerző önkomentárjára irányul, éppúgy irányulhatna könyvének roppant módon tudatos értelmezőjére is. És hogy mindebből mi következhetne? Nem tudom. Nem tudom, hogyan válhatna a módszeres önironia öntudatos módszertanná. Nem tudom, hogyan lehetne ironikus monográfiát írni Esterházy ironikus prózájáról. De azt sem tudom, hogyan lehetne kikerülni az ironiából, ha már egyszer nyakig benne volnánk. Ráadásul azt sem tudom, hogy a kérdéseim mennyire érintkeznek a monográfus kérdéseivel vagy lehetséges kérdéseivel. Nem tudom, Szabó Gábor tudja-e mindezt, vagy tudja-e, hogy nem tudja...” (251–252.) Esterházy nál kilóg a lóláb, neki ugyanis nem kettő, hanem három szöveget szentel Bazsányi. A két metakritika összcseppentése (ESTERHÁZYT OLIVASNI 1–2) után ő maga vállalkozik erre az ironikus feladatra, amikor a SEMMI MŰVÉSZET grammatikai terében „az etikusan poétikus, vagy poétikusan etikus” középfok nulladik kilométerkövét jelöli ki, mely „az igyekezet, az önismeret és a pontosság” közvetlen közelében található. (258.) Bazsányi, talán nem meglepő, különösen vevő Márton László intellektuális és Závada Pál intertextuális ironiájára.

A végére marad a tarkaság kavalkádja, amely se nem fehér, se nem fekete, de közben ez is, meg az is. Itt olvashatjuk Bazsányi és Nadas már

hivatkozott levélváltását Szókratész erotikájáról/ pedagógiájáról, vagyis iróniájáról. Bazsányi kritikus identitását nehéz magyar szellemtörténeti hagyományokhoz, irodalomesztétikai tradíciókhoz kötni. Ő maga nem is érez erre különösebb késztetést. Kritikus tanára volt egyszerre Balassa Péter és Radnóti Sándor. Hősei magányos alakok, mindenekelőtt Péterfy Jenő, de ilyen magányos alaknak tűnik fel a még nem lukácsista, hanem fiatal Lukács is, azokban a megjegyzésekben, ahol Bazsányi említi. A Lukács-iskolának szentelt két tanulmány közül az egyik Vajda Mihály szabadon portyázó esszé-kötetét (SISAKROSTÉLY-HATÁS) vizsgálja, a másik Fehér Ferenc művészetfilozófiai írásait olvassa újra. Ebben a kritikában nincs lehetőség a kötet tucatnyi, föld alatti barlangként a mélyben húzódó kontextusát feltérképezni, de egyet itt meg kell nevezni: ez pedig az ÉRZELMEK ISKOLÁJA és a Flaubert-regényt olvasó Fehér Ferenc és Balassa Péter és Závada Pál és Bazsányi Sándor roppant módon izgalmas szellemi beszélgetése.

A kötet vége felé hirtelen kitágul a perspektíva. *Magyarország 1., Magyarország 2.* – olvashatjuk az indexcímeiket. Egyikben a Gyurgyák János-monográfia (A ZSIDÓKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON) után kialakult vitához szól hozzá, a másikban a Krétakör színház FEKETEORSZÁG-előadásának DVD-felvételét recenziálja. Bazsányi ügyesen és őszintén kihúzza a politikai reflexiók méregfogát. Ezt egy nyilatkozatában így magyarázza: „közeletli műfajokhoz eléggé amuzikális vagyok, ugyanazzal az eszácájjal fogyasztom egy interjú mondatait, mintha tabuementes szépvordalmat olvasnék”. Ez a Gyurgyák-disputa esetében azt jelenti, hogy Bazsányi – nélkülözve bármilyen tettetést is – egyszerűen retorikailag és nem referenciálisan olvassa végig a zsidósággal kapcsolatos, félreérthető és/vagy félreértett mondatokat. Mint írja, nem a gondolat, hanem a gondolatvezetés érdekl. A színházi kritikában a feketeség árnyalatait világítja meg.

Könyvünk legvégén, a függelék függelékében két (*W.*) index szerepel. Az első (HIBÁRA HIBA) Weöres Sándor A BIRKA ISKOLA című remeklésének frappáns és tömör és persze hogy ironikus elemzése. „Egyszer volt egy nagy csoda, / neve: birka-iskola. / Ki nem szólt, csak begetett, / az kapott dícséretet. // Ki oda se ballagott, / még jutalmat is kapott, / így hát egy se ment oda, / meg is szűnt az iskola.” A másik monogram Wass Albert nevét takarja. A „MERT AZ ÉLET ÉRTELME A SZÉP” – A SZÉPSÉG MEGÉRDEMELT HELYE WASS ALBERT A FUNTIMELI

BOSZORKÁNY CÍMŰ REGÉNYÉBEN szerzői játéka szerint Bazsányi csak közreadja T. Lajos elsődleges esztétika–magyar szakos hallgató szemináriumi dolgozatát. Mi ez? Paródia? Sokkal inkább Friedrich Schlegel szuperműfaja, a kritika non plus ultrája, karakterisztika. A dolgozat elsővegesedett szubjektuma így indít: „Mivel a szemináriumi jegy megszerzéséhez egy olyan egyénileg kiragadott műalkotásról kell elemzést készíteni, amelyekben a »szép« szónak fontos szerep jut, úgy gondoltam, hogy a nagyon sokak által (eléggé nem helyeseltető módon) csak hallás alapján negatívnak tetsző Wass Albert igenis elkerülhetetlen regénytrilógiájáról, A funtimeli boszorkányról fogok gondolatokat közölni. Ebben a műben ugyanis három súlyos helyen bukkan felszínre a Tanár Úr által közkedvelt »szép« szó. Először az első könyv 11. oldalán, másodsor a második könyv 6. oldalán, harmadszor pedig a harmadik könyv 7. oldalán. Nem hiszem én, hogy Wass Albert kristálytisza tudattal tette volna oda a három könyv legeslegelejére ezt a szót, de azt se merném mondani, hogy a nagy véletlennek köszönhető ez. Mert úgy gondolom, hogy abból a pontos megfigyelésből, hogy az író már ott, ahol a könyvei elkezdődnek, már egyből használja ezt a szót, arra következtethetünk, hogy számára igenis fontos szerepe van a szépség nagy formájú eszméjének, ami mellel nem kevesebb, hanem több ezer éves múltra nézhet innen vissza.” (457.) Összegzése pedig ez lenne – Tanár úr, kérem –: „Végül is: Wass Albert regényében a természet igazi szépsége, vagyis a szépség általában elgondolva, hősiesen és megnémulva szemben áll mindennel, ami nem olyan nagyon úgy szép, ahogyan a havasi hegyek, a tisztások és az állatok, azon belül a vadak, mint egy bundás medve vagy egy iramodó szarvasbika, és a háziak, mint egy csaholó eb vagy egy göndörödő bárány, vagy az éppen ebben a hegyi környezetben élő funtimeli boszorkány.” Bazsányi a valóban közkedvelt szép szaván keresztül metszően pontos bírálatát adja nemcsak Wass Albert-regénysorozatának, hanem a politikai indulatokba is átcsapó Wass Albert-olvasásnak, anélkül, hogy lapot kérne a politikai játszmaiban.

Bazsányi Sándor mint kritikus és mint esszéista képes élvezni a műalkotások ironikus sodródását. Ő maga keresi a fősodor örvényeit, és készséggel mutatja meg a kíváncsi olvasónak, hogyan kell megúszni egy-egy ilyen ironikus örvényt. Az ironikus-önironikus attitűd legnagyobb kockázata persze fennáll: ez pedig Midasz király iróniája. Akármibe ér, minden arannyá (Aranynyá – és ezzel e sorok írója is elszenvedti az irónia kényszerét) és iróniává lesz. Ezáltal éppen

a távolság, a distancia, a *valamihez képest létező valami más* ontológiai differenciája szűnik meg. Ezzel Bazsányi is tisztában van. Annak, aki akár egy pillanatra is rögzíteni próbálja az elszabadult (és szabadított), soha nem nyugvó, soha nem alvó iróniát, nos annak a *kritikus olvasónak* nagyon korán kell felkelnie.

Bazsányi Sándor ilyen hajnali olvasó.

Szegő János

ÖRÜLÖK

Tót Endre: Örülök, ha egyik mondatot a másik után írhatom
Noran, 2009. 328 oldal, 3600 Ft

„*Örülök, hogy*” a Kölnben élő képzőművész, Tót Endre művei intenzíven vannak jelen Magyarországon is, ahol a pályája indult a hatvanas évek elején, köszönhetően a róla szóló, az Új Művészet Kiadónál megjelent, többszerzős kötetnek (2003) éppúgy, mint a nagy kiállításait kísérő katalógusoknak (az itthoniak közül említtem a szombathelyit [2004]) és maguknak a kiállításoknak (az említetten kívül a Ludwig múzeuminak [1999], a székesfehérvárnak [2003], a Szinyei Szalonban [1999] és a White Galériában rendezetteknek [2006, 2008]). Csak az utóbbi másfél évtizedre utalok itt, hiszen 1995-ben volt nagy műcsarnoki retrospektívje, a SEMMI SEM SEMMI.

Az ennek alkalmából kiadott katalógus köszöntő-üdvözlő oldala – az egyesek számára akkor igen sürgős igazgatói leváltás és annak zaklató előkészületei miatt – üresen maradt. Ezt szeretném most kitölteni, kis késéssel, habár elképzelhető, hogy felesleges, hiszen Tót Endre saját, új könyvének bevezetője, a KINULLÁZOTT PROLÓGUS az alkotó ismert önarcképének árnyképváltozatára nyomtatott, bekezdésekre tagolt, 0-kból álló szöveg. Ettől visszatekintve, az egykori, kultúrpolitikai okokból üresen maradt lap „könyvművészeti megoldásnak” is tekinthető. Onnan nézve pedig: az elmaradt szöveg inspirálhatta a szerzőt, aki „üres”, „hiányzó”, 0-műveiről (is) ismert. Hiszen ezeket 1970-től készíti, folyamatosan, könyv formában is. 1971-ben még Budapesten állította össze ragyogó zöld színű, a címlap adatain kívül semmi mást, csak üres

oldalakat tartalmazó művészkönyvét, az EVERGREEN BOOK-ot „*for everybody, nobody and me*”, mely azonban majd csak 1990-ben, Németországban jelent meg a Verlag Irodalmi Levelek – gyanítom, saját – kiadásában. 1972-ben pedig egy másik német kiadó, az I.A.C. (Oldenburg) jegyezte írógépen írt leveleinek INCOMPLETE INFORMATIONS című gyűjteményét (verbal & visual). Ebben a Yoko Onónak, John Lennonnak, Gilbert & George-nak, Ben Vautier-nak és másoknak írt szövegek 0-kból és 0-vá átváltított betűkből állnak. Keressük tehát a semmi értelmét! (Az értelmezés a művészettörténet feladata lenne.)

Tót Endre számára a könyv csak az egyik lehetséges képzőművészeti műforma. Azaz: 1970-től kezdve könyveiben ugyanaz a gondolat jelenik meg, mint képein, akcióiban, kihasználva a könyvnyomtatásból adódó sajátos lehetőségeket. Sokak – így az alkotó – szerint ez a gondolat a „semmi”, a szó filozófiailag többértelmű jelentésével. (Hiszen „*Semmi sem semmi*”). Így a művészkönyvforma adott alkalmat arra is, hogy az egyébként nem látható, mert „meg nem festett” képeit közzétegye 1971-ben, első, szamizdat kiadású könyvében (MY UNPAINTED CANVASES), üresen hagyva a reprodukció céljaira szolgáló kereteket.

Akkoriban az üres oldalakat, képhelyeket, 0-sított betűket a cenzúra szigorú intézménye és a megfélemlítettség állapota – a beszéd lehetetlensége diktálta (mint, másképpen, 1995-ben is). Erre utal az INCOMPLETE INFORMATIONS végén összefoglaló jellel ellátott zájfényt. Ez az állapot általános volt Közép-Kelet-Európa geopolitikai régiójában, Magyarországon 1947 óta, de a fiatal művészek személyes fenyegetettsége akkor vált érzékelhetővé, amikor – 1966-tól – zsúri nélkül rendezett kiállításait megtorlások követték.

Tót tehát elnémult. De kommunikálni akart. Ezért fogott levelezésbe (0-levelek), olykor kihasználva az írógéphez hibásan betett indigó következtében a papír hátlapján fordítva megjelenő szöveg mint kommunikációs forma lehetőségét is. Interpretációja során ezért felmerülhet a kapcsolatművészet nemcsak egzisztenciális és politikai, hanem filozófiai vizsgálata is: az érthetőség (a megértés) kérdése, valamint az INCOMPLETE INFORMATIONS-ben megjelenő árnyék-, tükör-, elmosódó és üres képeretfotók révén a kép mibenlétének művészetfilozófiai problémája is. A konkrét létproblémából fakadó kommunikáció nem érthetősége Ludwig Wittgenstein

filozófiájáig bizonyosan visszavezethető. A lét-probléma racionálisan megragadhatatlan, ki-mondhatatlan – mondja Wittgenstein a TRAC-TATUS-ában (1918), és az önmagát és filozófiáját egyszerre formáló filozófushoz hasonlóan a létét és művészetét egységben alakító Tót hozzáteszi: „*amit nem értesz, írd le egy olyan nyelven, melyet senki sem ért*”. A 0-levelekben megtalálta azt a kommunikatív műformát, melyben a 0-közlemény elemi jelentéssel töltődik fel. A csak jelzett, „távol lévő” képek ehhez hasonló üzenetek a megfoghatatlanról.

E kérdések együtteséből ered a Tót Endréről mint közép-kelet-európai konceptuális művész-ről kialakult kép, aki első jelentős, személyes nemzetközi sikerét a jeruzsálemi Israel Museum-ban bemutatott retrospektívjével aratta 1975-ben, a legutóbbit pedig a Centre Pompidou LES PROMESSES DU PASSÉ 1950–2010 című, a régió avant-gárdját bemutató kiállításának résztvevőjeként.

Tót Endre új, saját könyve művészkönyv és irodalmi alkotás egyszerre. 1970 előtti életéről és tevékenységéről csak a szövegekből értesülünk; az intenzív, sokak által rendkívül ígéretesnek tartott festmények reprodukciói nélkül. (Ha nem így lenne, a könyv illusztrált önéletírás lenne.) A szöveg pontos és lendületes: „*A belső világ feszültségéből kiborbanó érzések vaddá tették az ecsetet a kezemben: igen rövid idő alatt, roppant gyors ecsettel rohantam le a vásznat. A vásznat, ami percekkel azelőtt még vakító fehérségével ingerelt, hogy nekiugorjak. Az üres vászon előtt álltam, és vártam. Vártam, tekintetemet a vászon titokzatos ürességére szegezve. Kozmikus tér végtelensége nyílt ki előttem. Elszakadtam a látott világtól. Nehezen tudok számot adni arról, mit éltem át a festőállvány előtt várakozva, majd a festés felforrósodott perceiben. Egy hang adhatta meg a jelet (honnét?), hogy az ecsettel neki-essek a velem farkasszemet néző hófehér ürességnek. A tét óriási volt. A roppant gyors akció alatt minden egyes ecsetnyomnak végérvényesnek kellett lennie – javítgatás nélkül! Egyik gyors ecsetvonással a másik után, száguldozva a színek közt, jelekkel az űrben, lihegő ecsettel értem végére a folyamatnak. A kép és én ezalatt egyek voltunk.*” (Részlet a FRAGMENTUMOK KÖLNI NAPLÓMBÓL című fejezetből, 151.) A lért, eksztatikus állapot a szexuális ekstázishoz hasonló (vö. FRAGMENTUMOK A 600 NAPRÓL 15 000 NAP UTÁN). Ehhez képest a későbbi, kommunikációs csendben készült műveit és keletkezésüket lírai és vizuális szöveggel mutatja be (ÍRÁSOK ESŐBEN [ESERNYŐ NÉLKÜL]), azt megelőzően (97–104.). Ami *nem* jelenti azt, hogy a könyv – vissza-

felé „olvasva” – *lineáris szerkezetű* lenne. Különbözőképpen feldolgozva olvashatjuk-láthatjuk életének eseményeit és dokumentumait: nemzetközi művészeti (Sümegettől New Yorkig) és szexuális sikereit (AZ ÖRÖMLÁNYOK NEGYEDÉBEN, AKIK A PRÉS ALATT VOLTAK), barátságait (például Ben Vautier-vel). Részben kronologikus összefoglalva, részben fontos mondatok és tények sorozataként (FELJEGYZÉSEK 0-TÓL 100-IG, EGYIK NAP A MÁSIK UTÁN), részben pedig *planista* átirásban (VILLANÁSOK INNEN, ONNAN, AMONNAN), melynek rövid, versszerű, lüktetőre tördelt szövegei egy-egy oldalon többféle nézetre számítva helyezkednek el, köztük 0-, eső- és betűversekkel vagy dokumentumfotókkal, kulcsszavakkal tagolt, folyamatos 0-szöveggént (AZ EMLÉKEZÉS TÖREDÉKEI). A fejezetek tehát a könyvben való megjeleníthetőség módjai szerint különböznek; e könyv számára készültek, mely ilyenformán válik könyvművészeti alkotássá.

Ehhez, a könyv vizuális természetéhez hozzájárulnak a különféle, képként felfogható elemek. Tót rendszeresen kihagy, kitakar, kipontoz szöveg- és képrészleteket, amivel a lapok vizualitását megalapozza; a hagyományos *könyvlátás értelemstíj*től (a betűolvasás linearitásától) függetlenül alakít ki *képlátást*, üresen hagyva a lapok kisebb-nagyobb felületét; a nem létező képi dokumentumok iránti igényére utal a hiányzó, mert el sosem készült felvételek keretének és témájának megjelenítésével; s mindezekhez hozzáteszi – többek közt – azokat a műveit, melyeket 0- és TÁVOL LÉVŐ KÉPEK-ként ismerünk tőle, és persze, benne vannak ÖRÖM-művei, dokumentumfotói is. Az erotika területe viszont – a nyilvánosságból kölcsönzött és személytelen, vissza-visszatérő magazinképek révén – személyes értelemben van jelen, amennyiben keret nélkül úsznak be a szövegbe e képek. Sokféle-képpen felhasznált fotóönarcképe is kettős jelentésű: ismételt és sűrű feltűnése, sablonszerűsége ellenére az alkotó folytonos jelenlétének biztosítéka és hangsúlyozója. Újraközlések, reprodukciók mellett tehát sablonosítható, vissza-visszatérő képek és egyedi alkalmazású nyomdai vagy kéziratjelek alkotják a könyv képszerű világát.

A könyv, a felsorolt eszközök (a *cérna-idő logika* és a *képlátás* együttese) révén a jelenre koncentrált, olyan jelen lévő mű, mint például Tamkó Sirató Károly KÚT A PUSZTÁN című *planista* balladája, melynek képi középpontjához különböző olvasatok (tartalmak) útjai vezetnek. Tót

Endre 321 oldalas könyvének középpontjában (161.) kezdődik szerelmének története (46 oldal), onnan visszafelé, a többiekhez képest szintén nagyobb terjedelemben (34 oldal) olvashatók legfontosabb művészeti élményei. A közép-ső, hosszabb írások mégis FRAGMENTUMOK címet kaptak, a rövidebbekből a könyv első felében található több, mint az adatszerű utolsó részben.

Többször is kiemeltem már olyan kifejezéseket, melyek Tamkó Sirató DIMENZIONISTA MANIFESTIUM címen megjelent könyvéből származnak (Budapest, Artpool – Magyar Műhely, 2010). Az 1936-ban Párizsban megjelent manifesztum az 1920-as évektől készült, történetét az 1960-as években írta le a költő. Közös kiadásuk, kiegészítve a DIMENZIONISTA ALBUM-ok rekonstrukciójával, más manifesztumokkal és egyes művekkel, az irodalom- és művészettörténet kiemelkedő eseménye. Az avantgárd művészet két korszakához kötődik tehát ez a kötet, mely szerint Tamkó a nemeuklideszi világkép, a mozgással összefüggésben együtt változó tér és idő foglalkoztatta, verseivel ezért lépett ki a linearitásból a képszerű síkvers felé (planizmus). Ez lett koncepciójának alapja: a modern művészetek mindegyikének új, +1 dimenziója, mellyel a művészet élő, jövőt alkotó volta bizonyítható és biztosítható.

Tamkó Sirató művészetelméleti rendszere ráilleszhető az első és második avantgárd történéseire. Így Tót Endre planista szövegkompozíciói a kalligram, tipogram és képvers nyomán született műfajt elevenítik fel, 1969 után, amikor a DIMENZIONISTA MANIFESTIUM magyar szövege megjelent Tamkó Sirató A VÍZÖNTŐ-KOR HAJNALÁN című kötetében. Tót ugyan nem találkozott vele, de hirtelen felbukkanó, számos új műfajának egyik előzményeként tekinthetjük.

Az ő más, ellehetetlenített körülmények között élni, kommunikálni kívánó művészete azonban mintha fordítottja lenne Tamkó rendszerének: mintha annak tisztán konstruktív jellegrével szemben a dekonstrukció (–1 dimenzió) is érvényesülne benne. A képkalkotásból az írásba „visszalépő” Tót ebből a kommunikációs „gesztusból” számos műformát alakított ki: a villanyverset-villanyplakátot (mint Tamkó Sirató 1927-ben), melynek lényegéhez tartozik – tömörsége, gyorsasága mellett – tömeges nyilvánossága (Tamkónál egykor ez baloldali és a technika iránti elkötelezettségéből fakadt); kisajátította az állami demonstrációkról ismert transzparenst és plakátot a maga örömközleményei számára;

írt-rajzolt falakra (Berlinben például), amint a szubkultúrában szokás; készített filmet (Gulyás Jánossal); terjesztett xeroxmásolatokat mint szamizdatokat; levelezett – számtalan beszédadációt bonyolított le világszerte. E műformák java része eredetileg társadalmi célú, akár nyilvános, akár tiltott. Tót Endre itthon elsőként használta a művészknnyvformát is. Talán csak Tamkó Sirató KORSZERŰ REMEKMŰVEK című ciklusa előzte meg ebben, négy üres lapjával, melyeket az *aktív némaság* megjelenítőinek tekintett. (Ennek indítóka azonban művészeti-kulturális s nem politikai volt.) A kommunikációképtelenség, mely Tótnál eredetileg vagy a művész és a társadalom közti viszonyra, vagy a művész egyéni problémájára vonatkozott, részben Tamkóéhoz hasonló aktivitásba váltott át.

Antropológiai értelemben a kommunikáció az élet lényege (Franz Boas, 1913). Elterjedt eszköze, a nyelv nemcsak a gondolatközlésre szolgál, hanem a gondolat megformálásában és az érzékelésben is szerepe van (Benjamin Lee Whorf, 1930-as évek). Az 1970 körül betiltott nyelv (gondolat) és a már korábban megiltott szerelmi kapcsolat helyett Tót gondolatformáként alakította ki kommunikációs műformáit. Ezzel „saját testi síkjától” (szerelem, festészet) a hatásképessége kiterjesztése irányába (Weston la Barre) mozdult el, még akkor is, ha a gondolat maga „csak” a forma volt vagy valamely elemi állapot (*Örülök, ha...* kezdetű művek). A kultúra ezekben a formákban és szerkezetekben nyilvánul meg, nem a tartalomban – állította épp akkoriban az antropológus Edward T. Hall (*Rejtett dimenziók*, 1966, 1980). Tót, aki a hatalom kontextusában csak 1970 körül nyilvánult meg (*MEG NEM FESTETT KÉPEIM*), mintegy válaszként, művészetét részben társadalmi kontextusban alakította tovább, részben ennek következményeit rávetítette az autonóm művészetre, a művészet autonómiájára.

Az *ÖRÜLÖK, HA...* című könyvön végigvonul (nem lineárisan, hanem mindenütt jelenlévőként) egy kérdés, mely a könyv elején egy titok (hiányzó dokumentum) felfedezésének elbeszélésével kezdődik, harmadszori nekifutásra, s Tót művészknnyvei borítóinak sorával, mint e műformája teljes dokumentációjával, végződik. Az irodalmi felütés (a hiányzó, a családi beszélgetésekben pedig elködösített anyakönyvi adat) azt sugallja, hogy életének és művészetének motorja a hiány (vagy a tartalom eltörlése, betiltása) mint egzisztenciális élmény. Úgy úja-illuszta-

rálja-dokumentálja a könyvben életét-művészetét, hogy a nyomtatott könyv negatív lehetőségeit is kihasználja (ezzel is egyszerre szól a könyvről magáról). Kisajátítja a könyv műformát a *titokhiány-tiltás* mint az eszmélése kezdeteire tehető élmény (16.) különböző változatainak prezentálására, melyek elsősorban hiányként megnevezve ismeretesen a róla szóló szakirodalomban.

Rendszeresen eltitkol tehát valamit: ír úgy, hogy nem közöl semmit az írás tényén kívül, vagy nem is ír, de ír úgy is, hogy elemi élményeket fogalmaz szóba. Mindegyik esetben van közlendője. 0 jelekből álló műveivel kapcsolatban azt nyilatkozta egyszer a *Vas Népének*: a kommunikációképtelenséget fejezik ki. (HA LÁTÁNÁL EGY ELTŰNŐ ZÉRÓT. 1993. július 12.) Azaz Tót Endre kommunikálta a kommunikációképtelenséget, majd a művészi kommunikáció új, általa kreált műformái, melyek addig a társadalmi kommunikáció céljait szolgálták, minden lehetséges teret betöltöttek.

A le nem írt szövegek vagy megfestetlen és távol lévő képek előzménye Tamkó Sirató említett, KORSZERŰ REMEKMŰVEK-ciklusa (1929 vagy 1933), melynek későbbi előszavában a francia szürrealista versekről mint az abszolút semmi kifejezőiről ír, tartalmi tekintetben. Megnevezi mégis a semmit, mégpedig mint, „*kultúránk egyik periódusának* legsajátosabb és legragyogóbb lírai mondanivalóját” (Tamkó: i. m. 181.). Innen nézve Tót hatvanas évekbeli festményei a francia szürrealista költőknek a negatívumot pozitív eszközökkel előállító műveivel hasonlóak. Tartalmuk – a művészi tevékenység és kommunikáció igényén kívül – nincs. Amint Mathieu gesztusfestészetéről ő maga írja: „*a jel megelőzte a jelentést*” (Tót: i. m. 61.). Vagy az angalföldi lakásába rendelt rendőrről folytatott párbeszéde szerint: „*Mi ez? Egy kép. Mit ábrázol? Semmit.*” (Tót: i. m. 63.) Tamkó egykor fordított a módszeren: „*Én a negatívumot negatív formában adom. Ez [...] Egy új pozitívum: a fehér lap.*” (I. m. 182.) Ezt tette Tót is. Az átmenetet a következőképpen írja le: „*Rohantam tovább a 70-es évek felé. A kép felülete egyre nyugodtabbá csendesedett, a színek egyértelműekké váltak, egyre kevesebb jel került a felületre. Már csak egy lépés hiányzott, hogy a vászon üresen tekintsen rám. Anyagtalan világba érkeztem.*” (151.) A semmibe, melyet a negatívum jeleivel fejezett ki. Egyik interjúja szerint leveleinek „*tartalma a megfoghatatlan semmiről szólt*”. (Fórián Szabó Noémi, *Balkon*, 2000.) S újabban

a TÁVOL LÉVŐ KÉPEK monokróm felületei mellé kiemelt részletekkel, „*a semmi abszurditása [...] elérte a lehetetlenség végső határát*” (írja Tót a White Galéria katalógusában, 2008). (A Tamkó-könyvet kiadó Artpool mutatta be 1993-ban Tót 0-munkáit, s helyezte el járdatábláját is 1998-ban a Paulay Ede utcában.)

Tekinthetjük hát ezeket az alkotásokat „*esztétikai semlegességnek*” vagy „*mentális monokrómiának*”? (Pernecky Géza: TÓT ENDRE ÉS A MENTÁLIS MONOKRÓMIA. Múcsarnok-katalógus, 1995.) Inkább az esztétikán túllépő, heves művészetakarásból eredő, (gondolat)formákat termő művészetnek nevezhetjük. Nem „*a végső igen, igen, igen*”-e Tót Endre művészete, Tandori Dezső szavaival? „*Csak változatosan mondva, [...] épp a nem-tudom-mit-kéne-mondani által.*” (EGY TÓT ENDRE-KÉPRE. TÓT ENDRE. A MEGFESTETT KÉPTŐL A MEGNEM FESTETT KÉPIG. KORAI MUNKÁK 1965–1970. Szombathelyi Képtár, 2004.) Elképzelhető tehát, hogy a tamkói kulturális periódus (vagy a gondolatforma, „*a médium az üzenet*” kora) hosszabb, mint Tamkó hitte volt, s hogy ma is abban élünk.

Tót számára a művészet egzisztenciális kérdés, létforma.

Jól látja Bordács Andrea és Kollár József, hogy inkább filozófiai ez a kérdés, mint esztétikai, s a XIX. század óta jelen lévő. (Bordács Andrea–Kollár József–Sinkovits Péter: TÓT ENDRE. Új Művészet Kiadó, 2003.) Lehet mondani tehát, hogy „véget ért a festészet”, ha valaki folyton, makacsul utal képekre, a jelenbe hozza a régi képeket is, igaz, távollévőként, monokróm felületként festve meg őket? Ha azt nézzük, hogy sokszor látott portréfotója után üres felületként mutatta meg ŐNARCKÉP-ét, feltételezhetjük, hogy a már kanonizált művészettörténeti „események” (például A VILÁG LEGSZEBB KÉPEI) általa történt megidézéséhez hasonlóan (üres négyszögekkel) állandósította azt is, azaz a művészet egyik felidézhető képeként. (Kortársai másképpen teszik ezt: stílusidézetekhez igazodva.) A kevés motívumot monokróm felületbe foglaló LAYOUT képeinek kiemelt, üres részletei, politikai eseményeket – újságfotók alapján – prezentáló, monokróm festményei és lyukas, erotikus képei nem a hiányt mutatják, hanem a jelen lévő semmit. Ennek mondása, a cselekvés ténye, az újabb és újabb forma megtalálása maga a művészet, az élet folytonosságának biztosítója.

DE CONSOLATIONE HISTORIAE...

Lackó Miklós, 1921–2010

1

Hérodotosztól, Thuküdidésztől Tacitusig az ókori történetírás legnagyobb klasszikusait olvasva világosan kitetszik: a historiográfia semmiféle *vigasztalással* nem szolgál, nem is szolgálhat, hiszen önként vállalt feladata elsősorban a filozófia érdeklődési körén kívül rekedt efemer jelen megragadására irányul, igaz, a maga hitelességében előtárt eseményrendet némi erkölcsi tanulsággal fűszerezve. *Vigasz* – ilyesmit még a tulajdon apósa, Agricola dicsőségét zengő, Cicero és a sztoa szellemével áthatott Tacitus sem szándékozott nyújtani; a *consolatio* „műfaja” a kései antikvitás, pontosabban a börtönében sýnylódó államférfi és filozófus, Boëthius „találmánya”, aki igazi platonikusként – miközben önmagának nyújtott lelki támaszt – eljövendő koroktól várhatta a dicsőséget és a halhatatlanságot.

Mindaz, ami az ókori példák kapcsán elmondható, hatványozottan igaz a történetírásnak az európai kultúrában betöltött szerepére, különösen az elmúlt kétszáz évre, amióta a történeti filológia a maga kényszerű, ám biztonságot nyújtó folyammedrét csak ritkán merészelt elhagyni, mégis, hosszú életének utolsó évtizedeiben egyre inkább a kultúrhistoria, illetve a történetfilozófia felé elkötelezett Lackó Miklós tudósi mentalitására – megítélésem szerint – elsősorban az a derűbe hajló *megbékélési* vágy a jellemző, amely a filológust mind tudományága, mind pedig választott tematikája, korszaka iránt eltölti. A megbékélés ilyesfajta vágya pedig – bármily abszurd következtetésként hasson is! – vigaszt vár és vigaszt kínál főleg a kibeszéletlen, megemésztetlen s ily módon folyamatosan „elhazudott” közelmúlt valahány (szem)tanújának, egészen pontosan a történetírás thuküdidészi „alkotóközösségének”. Az iméntieken túl Lackó Miklósnak mindenekelőtt a két világháború közötti időszak szellemi életét feltérképezni igyekvő munkásságát tanulmányozva az is nyilvánvalóvá válik, hogy Magyarországon a humán tudományok közül a történetírás legalább ugyanannyira az egyéni és a kollektív identitáskeresés bevett útja, mint amennyire a történő múlt feltárásának a vágya. A nagyszabású szellemi arc- és pályaképek – Szekefű, Fülep, Kerényi, Németh László, Prohászka Lajos, Tolnay Károly a legfontosabb megörökített figurák Lackó galériájában – sokszor azt a benyomást keltik, hogy a történész a legszemélyesebb, baráti viszonyban áll az előbb megnevezettekkel (jöllehet, tudtommal, egyiket sem ismerte), s az éppen félbehagyott beszélgetések magától értetődően folytatásra várnak. Nagyszabású tablót testesítenek meg ezek a portrék a történetírás ódon, XIX. századi várkastélyában, ám korántsem valamiféle dicső múlt mementói gyanánt. Az arcvonások sohasem öltenek „archaikus kontúrokat”, másként fogalmazva: a portrékon nem fedezhető fel semmiféle tudatos archaizáló szándék. Nagyjából a 70-es évek elejétől szisztematikusan íródó tanulmányokban Lackó újra és újra nekigyürkőzik egy-egy arckép fölvezetésének; mindenekelőtt a Szekefűről,

de hasonlóan a Fülepről avagy Kerényiről készült írások jelentik erre a legjobb bizonyítékot.

Persze nem csupán a történész érdeklődésének a tárgya és jellege változik folyamatosan az elmúlt évtizedekben, hanem maga a történész is, még ha Lackó Miklós életútját nem jellemzik is látványos politikai pályafordulatok. De ha az iméntiek nem is, gondolkodásmódjának mélyreható átalakulása annál inkább. Ezekben a napokban, amikor a társadalomtudósok nagy része már megint – diszkrétan avagy látványosan, de – változtat valamiscskét ideológiai látószögén, Lackó sem úszhatná meg, hogy föl ne hánytorgassák: közvetlenül a háború után, bölcsészhallgatóként, minisztériumi hivatalnokként, majd mint pártiskolai oktató, végül pedig – 1954 óta egyetlen munkahelyén, az MTA Történettudományi Intézetében – kutatóként, nagyjából a 60-as évek közepéig rendes-becsületes marxistaként, kezdte tudományos pályafutását. Balról indult, mint legközvetlenebb barátai közül – Hanák Pétertől Litván Györgyig – szinte mindenki, s liberális gondolkodóvá alakult, miként barátai és kollégái közül oly sokan. Noha életművének meghatározó tematikáját, illetve annak súlyát alig-alig érintik, maga Lackó tökéletesen tisztában volt gondolkodói metamorfózisának jellegével, szerepével, s különösen az elmúlt 10-15 évben próbálkozott meg valamiféle számvetéssel. Igaz, itt nem összefüggő confessióra kell gondolni, hanem csupán néhány zárójelbe tett mondatra (amikor a szerző „kiszól” a szövegből), eltéveszthetetlen gestusra.

1996-ban, amikor 75. születésnapjának tiszteletére a Történettudományi Intézet akkori igazgatója, Glatz Ferenc, SZIGET ÉS KÜLVILÁG címmel reprezentatív kötetet jelentetett meg az ünnepelt tanulmányaiból, Lackó Miklós egyetlen írást sem válogatott be a 60-as években vagy még korábban fogant munkái közül. Történeti munkásságának ez az időszaka – amelyik jobbra két tárgyterület, a két világháború közt a munkásság szociológiai, kulturális megoszlása, valamint a honi fasizmus, nyilasmozgalom ideológiai háterszága köré összpontosul – mindamellet nem tűnt el nyomtalanul, nem került sor semmiféle látványos visszavonásra, sokkal inkább arról van szó, hogy becsületes filológusként és szellemi emberként nevezett újra és újra nekiyűrközött a hajdani tematikának, nyilvánvalóan a Rákosi-korszak, illetve az '56 után befagyott levegő megkövetelte ideológiai lözöngök nélkül. Nagy terve: folyamatosan, egyre sűrűbb gondolati rácsozattal lefedni a két világháború közötti magyar elitkultúra „szellemi térképét”, részben az újragondolt és újraírt hajdani kísérleteken alapult. (Szabó Ervin, Révai József, Lukács György „Blum-tézisei”, Molnár Erik, 1956-tól a 60-as évek elejéig ívelő, mindenkor a Pártközpont vezényelte történészviták részint újragondolt formában kerülnek elének, részint az említett terv kiegészítő mozzanatai, adott esetben pedig a történész saját, átélt emlékei gyanánt.) Mindamellet az idézett, 1996-os válogatás elég pontos támpontul szolgál arra vonatkozóan: maga az auktor mit tart a legfontosabbnak feltorlódo életművén belül. A válaszra nézve, mondhatni tökéletes az összhang író és kritikusa között; az életmű ilyen értelemben felfogható epicentrumát három, a 70-es, illetve a 80-as években napvilágot látott tanulmánykötet jelképezi, bennük a már említett nagyszabású, a két háború közti periódus politikai, kulturális életét megörökítő tablóval. A VÁLSÁGOK – VÁLASZTÁSOK (1975), a SZEREP ÉS MŰ

(1981), valamint a KORSZELLEM ÉS TUDOMÁNY (1988) című kötetek írásai – főleg néhány remekbe szabott portré – a Horthy-korszak egész ideológiai színskáláját leképezik, a lumpen, illetve a „dzsentroid” szélsőjobb fajelméleti mítoszaitól egészen a marxizmussal, sőt a bolsevizmussal kokettáló messi-anisztikus társadalomelméletekig, a józan vagy inkább szalonképes közép-re helyezve azt a két irányzatot, amelyik ma is a Horthy-korszak rokonszenves örökségének tűnik: a XIX. századi hagyományokon nyugvó liberalizmust, illetőleg – Lackó sajátos elnevezésével – a „status quo konzervativizmust” (SZEKŰ-PROBLÉMÁK. In: KORSZELLEM ÉS TUDOMÁNY. Gondolat, 1988. 89.). Noha egzakt színeképelemzést végezni ezen a skálán tényleg nem lehet, Lackó mégis csaknem annyiszor írja le például a titokzatos „szellemi élet” kifejezést, mint a 20-as években a Geistesgeschichte legkiválóbb honi képviselői, Thienemanntól Zolnai Bélán át Prohászka Lajosig. Azt hiszem, nem egyébről van itt szó, mint Lackó Miklós egyik legfőbb történetírói erényéről, a kivételes *szenzibilitás*ról, arról, hogy képes a tőle alkatilag rendkívül távol álló Németh László „bőrébe belebújni” (sok tekintetben a Szerb Antal képviselte „mindenáron meg akarom érteni” módszert követve), éppen úgy, mint – mondjuk – Horváth Jánoséba. Az alkati inkonzisztenciák önmagukban nem jelentenek semmit, gondoljunk csak Kerényi, Németh László és Gulyás Pál időleges, illetve Németh és Gulyás mindvégig kitartó barátságára. Lackó Miklós könyveit (újra)böngészve, az életmű lezárultával egy sajátos új horizontot is felfedezni vélek: amennyiben a „szellemi térkép” – ugyancsak némiképpen egzakt módon – lefedési problémaként érzékeltethető, akkor jó reménységünk van arra nézve, hogy maga az auctor is fennakad előbb-utóbb az általa készített gondolati hálón.

2

Megismerés és identitás(keresés) viszonyát illetően s Lackó Miklós egész történelmi pályájának áttekintésére nézve – úgy gondolom – egyértelműen az a hosszú tanulmány érdemel elsődleges figyelmet, amelyet a szerző a *Századok* című folyóiratban tett közzé röviddel a halála előtt, s amely a Rákosi-korszak jelentős kultúrpolitikusának, egyben a Történettudományi Intézet első igazgatójának, Molnár Eriknek történelmi pályafutását kíséri meg áttekinteni. Molnár rendkívül ellentmondásos figurája lehetőséget kínál arra, hogy az 1950–53 közötti, általában éjszötétnek látott időszak kultúrpolitikájának elemzésén keresztül jóval árnyaltabb képet kapjunk a magyar történelemtudomány háború utáni „belviszonyairól”. Amellett, hogy a Molnárt közelről ismerő szerző írásában úton-útfélen előbukkannak a bennfentes személyes visszaemlékezései, az egész honfoglalás és Árpád-kori magyar történelmet átértékelő pártfunkcionárius úgy jelenik meg előttünk, mint különféle, egymásnak feszülő érdekek kiegyenlítője, egyszóval mint olyan személyiség, aki még ebben az eszelős időszakban is egy ideológiával végletekig telített tudomány „konszolidálója”. Olyan egyéniségként tehát, aki konfliktusba kerül a korabeli történészvilág spiritus malignusának tartott Andics Erzsébettel, s aki a háború után folyamatosan egyengetni igyekszik a sok tekin-

tetben valóban kompromittált Mályusz Elemér pályáját. Egyáltalán, a szerző által megidézett Molnár Erik mindvégig Mályusz fényében vagy árnyékában tűnik fel, vagyis egy olyan, rendkívül erős (ha nem is túlságosan szimpatikus) egyéniség erőterében, aki jól érzékelhetően jelen van az 1983–86 között készült Szekfű-portréban is, amelyet én az egyik legjobb Lackó-írásnak tartok. (Két „nagy horderejű” figura személyiségének ütköztetése, mondhatni egyfajta latens dialógus formájában való felidézése Lackó Miklós egyik kedvelt történetírói eljárása. E módszert alkalmazza például Szekfű és Horváth János, Kerényi és Tolnai Károly, főképpen pedig Kerényi és Fülep levelezésének felhasználásával.)

Megkönnyítendő a kritikus feladatát, a Molnár Erik-tanulmány már valódi confessioelemeket is tartalmaz. Kitér az Intézet 1950 és 1956, valamint az 1956 és 1963 közti időszakának történetére, részletesen ismerteti az 1956 után – részint Molnár megjelent könyvei nyomán – tartott történészvitákat, a nyilvánosan közzétett dokumentumokat, illetve a Pártközpontban készült beszámolókat is. Mindeközben eléggé nyilvánvalóvá válik, hogy nem csupán egyfajta filológusi produkcióval, a közelmúlt eseményrendjét rekonstruáló rutinszerű történészmunkával állunk szemben, hanem csaknem egy egész élet számadásával, mindenfajta szerecsenmosdatás nélkül, még csak az emlékezés életre hívta vívódásokat sem megtakarítva. Az 1959-ben közzétett párttézisek, A BURZSOÁ NACIONALIZMUSRÓL ÉS A SZOCIALISTA HAZAFISÁGRÓL című „iránymutató” dokumentum intézetközi (a Történettudományi és az Irodalomtudományi Intézet tagjai egyaránt részt vettek az eseményen) vitájának rekonstrukciója közben Lackó például a következőket írja: „Végül meg kell említenem saját hozzászólásomat is, amelyet – visszatekintve – különösen rossz felfogásúnak tartok: egy »tisza marxizmus« jegyében a népieket és az urbánusokat egyaránt bíráltam.” (MOLNÁR ERIK ÉS A 60-AS ÉVEK TÖRTÉNEŠZVITÁJA. In: Századok, 2008/6. 1506.) Mi több, lapalji jegyzet formájában a szerző azt is megjegyzi, hogy „A pártközpontnak az Intézet vitájáról szóló beszámolója dicsérően említette felszólalásomat. Dicsérte Mályuszt is, aki »önkritikát« gyakorolt”. (Uo. 65. jegyzet.) De még ez sem elég, a lelkiismeret-vizsgálatot a végső szigorig folytatva (mint ha csak a hajdani iskola, a gödöllői premontreiek paptanárai diktálták volna a tempót), Lackó egy másik, 1960-ban, A NACIONALIZMUS TÖRTÉNELMI GYÖKEREIRŐL című, ugyancsak pártirányelvek alapján megtartott történészvita összefoglalása után, a vonalas, doktrinér hozzászólások kapcsán ezt olvashatjuk: „Az elmondottakhoz, az igazság kedvéért, hozzá kívánom tenni, hogy itt most utólag nem »kívülről bírálok«: ha én, e tanulmány írója, felszólaltam volna, lényegében ezekhez többé-kevésbé hasonló nézeteket képviseltem volna.” (I. m. 1509.)

Miként már évekkel a halála előtt többször is említést tett róla, Lackó Miklós hosszasan foglalkozott Molnár Erik történelmi és politikusi pályafutásával. Gyanúm szerint nem elsősorban azért, mert hajdani igazgatójának tudói kvalitásai nyűgözték le (bár mindenképpen el kell ismerni, hogy a maga módján határozottan tehetséges emberről van szó), hanem feltehetőleg azért, mert személyében egyszerre testesült meg az a régi világ, amelyet a szerző környezetében jobbára csak igazi ci-devant-ok képviseltek – miként Mályusz, Hajnal István vagy Kosáry Domokos –, valamint az az új világ, amely különösen 1945 és 1960 között a szellem mélyrepülését jelentette majd’

minden kicsit is érzékeny gondolkodó ember számára. Mégis, sok más kor- és sorstársához hasonlóan Lackó pályafutása is ebben a lidérces új világban kezdődött, ahogy már említettem, „hívő marxistaként”. Sok más kor- és sorstársához hasonlóan gondolkodói metamorfózisa – szinte kényszerítő erővel – egyazon formai keretek közt és egyazon nyelven jeleníti meg azt a „habitusváltást”, amely filológusi érdeklődésének radikális átalakulásában, valamint az öregkori „belső számvetésben” egyaránt megfigyelhető. Egyik, nem kifejezetten szaktörténészként, az Ókortudományi Társaságban tartott előadásában Kerényi Károlynak Fülep Lajoshoz írott levelét idézi; az idézetben foglaltak érintik talán legmélyebben azt a megítélésem szerint „legbensőbb érdeklődést”, amelyről tudtommal Lackó Miklós expressis verbis sohasem beszélt. Az említett 1943. szeptember 7-én keltezett levelében Kerényi a következőket írja annak az embernek, akit magyarországi pályatársai közül talán a legtöbbre tartott: „*Ami hajt, még mindig – és mindinkább – több a pusztán történeti igénynél [...]. Ahová a görögység kutatójának el kellett jutnia, s ahová épp a vallásos, az abszolútummal meztelenül szemben álló ember megértésének el kellett vezetnie: az az ember megértése. Mint tudomány: az antropológia... Ehhez kell eljusson minden igazán humanisztikus törekvés. [...] Így találkozhatott »filológiám« előbb az etnológiával... s azután most a pszichológiával, amely végeredményben antropológia kellene, hogy legyen...*” Természetesen mindaz, ami egyértelműnek tűnik Kerényi életművének ismeretében (bár meg kell jegyezmem, hogy a már Svájcban élő ókortudós elgondolása is mérhetetlenül világosabb itt, mint – mondjuk – a *Sziget*-füzetek beharangozó programjának megírása idején, 1935-ben, amikor még mindenütt a „görög lényeg” és a „magyar lényeg” kissé gőzös fogalmak bukkannak elő; lásd: Kerényi Károly: TUDÓSOKNAK VALÓ. In: *Sziget I.* 1935. Reprint kiadás, Orpheusz Kiadó, 2000. 7–11.), csak áttételekkel lehet igaz Lackó esetében. Hiszen a történész szükségszerűen forrásokra alapozott, dokumentarista eljárása eleve határt szab a vallástörténész számára kínálkozó eljárásmodok alkalmazhatóságát illetően. Márpedig Lackó ízig-vérig történészként mindvégig betartotta a (céhes) mesterség megszabta követelményeket. Mégis, érezni lehet, hogy mindaz, ami – különösképpen a majd’ hét évtizedre terjedő munkásságának második felében – igazán érdekelte, az a mesterségbeli követelmények teljesítése után következik. A már többször szóba hozott „szellemi térkép” ugyanis a vizsgált figurák hús-vér lényének figyelembevételével készült, sohasem előfeltételezve azt, hogy *opus* és *vita* között áthághatatlan szakadék tátong. Ennek megfelelőek a „sorok közül” kiolvasható kérdések – hol húzódnak egy-egy korszakban a még vállalható életstratégia határai, a különféle ideológiák présében mit jelenthet a tudományos nyelv „őszinteségi foka”, hogyan működnek az elfojtáson, frusztráción alapuló társadalmak, főleg a mindenkori magaskultúra szintjén? Liberalizmus és konzervativizmus, szellemtörténet és pozitívizmus vitája csak ezután következik, néha egészen mesteri módon, olyan szubtilis formában érzékeltetve mindezt, ahogy az például Szekfű és Babits több évtizedes egymást győzködésének ábrázolásakor történik. (Miként ismeretes, ez a közvetett, nem személyes találkozásokon nyugvó egymást búvölés végül is úgy billent ki az egyensúlyi pozícióból, hogy – egyetlenegyszer! – Szekfű írt a *Nyugat*ba, nem pedig Babits a *Magyar Szemlé*be.)

Nehéz lenne számba venni, vajon az antikvitás, majdan az „európai kultúra”, csupán Phereküdesztől Porphürioszig, az allegorézishez hasonlóan hányféle *pszeudonyelvet* talált ki magának, vagy azért, hogy legmélyebb gondolatait elfedje, vagy pedig azért, hogy „újrakódolja”, újraértelmezze azt a tradícióállapotot, ahol és amikor még minden „szó szerint” volt igaz. Ha mindenképpen el kellene döntenem, mi az, ami Lackó Miklós kultúrhistoriái megközelítésében a legjellegzetesebb elem, akkor jómagam mindenképpen az előbb említett pszeudonyelvek felderítését és leírását venném az első helyre. A legújabb kori magyar történelem, csekély kivétellel, mondhatni aranybányaként kínálja fel a lehetőséget e sajátos nyelvészeti, etnográfusi tevékenységre. Feltéve persze, ha a kutató képes kívül helyezkedni a vizsgált jelenségvilágon, s nem szippantja be magába valamelyik, a saját törvényei szerint működő szellemi-kulturális közeg, hogy azután az egykori kívülálló maga is „anyanyelvi szinten” beszélje a kezdetben még idegennek ható idiómát.

Az eddigiek alapján talán nem meglepő, hogy a Lackó-féle szellemi térkép éppen azzal az időszakkal foglalkozik először, amelyik – nyilván nem a „magyar lelki alkat” radikális mássága folytán, hanem a *birodalom* mint uralmi forma jellegéből adódóan – e sajátos nyelvtörténet *ad litteram* korszakát zárja le. A századforduló és a századelő időszakáról van szó, amelyet Lackó Miklós nem egyszerűen a „véleményszabadság” légius kategóriájával jellemez – hiszen radikális megszólalásokban, vérre menő tudományos és publicisztikai vitákban a Horthy-korszak is bővelkedik –, hanem, jobb szó híján, a „szellemi élet” olyan szintű szabadságfokával, amellyel a magyar közgondolkodás azóta sem rendelkezik. A Trianon utáni, egyfajta szellemi Kurzleben tüneteit felmutató lázas negyedszázad pedig végképp nem. A korszak vitáinak nyelvi sztereotípiától, „nacionalizmus”, „konzervatív szemlélet”, „intranszigiens keresztény eszmék”, a magyarság sorskérdéseit firtató „nemzeti metafizika”, sovinizmus, nemzetkarakterológia, effektív fajelmélet, szalon-antiszemitizmus, dzsentriromantika stb. értelemszerűen mindenfajta értelmiségi közbeszédben megjelenik. Jószerével mindenki ezt az eklektikus nyelvet beszéli, még akkor is, ha megveti, sőt undorodik tőle. (A jelenséget – pártállástól függetlenül – a mai olvasó is behatóan ismeri, hiszen az elmúlt két évtized politikai közgondolkodása, különösképpen pedig az úgynevezett jobboldali irány jószerével mást sem volt képes kínálni, mint ennek a hajdani nyelvállapotnak a *Nachlebenjét*.) A személyes elgondolásokkal és meggyőződésekkel szemben kiépül az a bizonyos pszeudonyelv, amelyet mindenki ért, függetlenül attól, hogy a *Nyugatban* vagy a *Napkeletben* publikál-e, a HÁROM NEMZEDÉK-et olvassa-e inkább, avagy a *Szekfűtől* „jobbra” klasszifikálható Mályusz Elemér *A REFORMKOR NEMZEDÉKE* című tanulmányát, a népiesekkel szimpatizál-e, avagy a baloldali mozgalmakkal stb. Akárhogy álljon is a helyzet, a századelő utoljára tapasztalható, kivételes magassága abban mutatkozik, hogy ennek az anakronisztikus operettvilágnak a lelkes avagy cinikus propagátorait utoljára Ady és nemzedéke merészelte *par excellence* hülyének nevezni.

A fenti helyzetképpel, illetve megközelítésmóddal persze lehet vitatkozni, de mindenképpen hangsúlyoznom kell, hogy itt nem preconcepcióról, hanem végkövetkeztetésről kell beszélnünk, amennyiben az én „olvasatom” helyes. S ennek megfelelően vagy elfogadjuk, hogy a szellemi térkép nem csekély teoretikus általánosítást követel meg, tudván tudva, hogy más és más léptékekkel egészen másféle kiabrázolások jelennek meg előttünk, vagy pedig a módszer olyan nyelvhez fog hasonlítani, amelyben a grammatikai szabályok száma meghaladja majd a szókészlet terjedelmét.

A Horthy-korszak szellemi életének elemzéséhez képest nyilvánvalóan egészen másféle nehézségeket támasztana például az 50-es, 60-as évek hasonló kórrajza. Hiszen ebben az időszakban szinte már semmi sem igaz ad litteram, sem a pártbrosúrák, sem a napi sajtó, sem pedig a társadalomtudományok nyelvén. Az a fajta olvasó és író közti „cinkos összekacsintás”, amelyről egykor Mészöly Miklós beszélt, inkább a 70-es évekre igazolható. Amint ezt a Molnár Erik-tanulmányban megfogalmazott, nagyon vázlatos kísérlet is mutatja, a hatalom és a társadalomtudományok prominens képviselőinek a viszonyát olyan mérvű kölcsönös cinizmus jellemezte, amely már a mondatok logikai struktúráját is befolyásolta. Amikor Lackó Miklós – teljességgel a saját emlékeire támaszkodva – áttekinti a Történettudományi Intézet történetét, nagyjából a 60-as évek közepéig, a hajdani kollégák és barátok sorában, valamint az utolsó szobatársak, Litván György és Hajdu Tibor mellett különös súllyal, illetve szeretettel kerülnek említésre azok, akik nem a szóban forgó pseudonyelvet beszélték, magyarán nagyjából azt írták le, azt mondták, amit gondoltak... A sor Kosáry Domokostól a tőle alkatilag olyannyira különböző Szabó Miklósig (akinek valódi tudósi és emberi nagysága csak az utóbbi időben mutatkozik meg igazán) nem túl hosszú, de ezen nincs is mit csodálkozni, hiszen – szimbolikus léptékekkel – talán az 1981-ben napvilágot látott BIBÓ-EMLÉKKÖNYV minősíthető először valóban és nyíltan ellenzéki gesztusnak, olyan „értelmisségi megnyilatkozásnak”, amely a történelemszakma egy részét is érintette.

Lackó Miklós szinte valamennyi írása arról tanúskodik, hogy a filológus teljes harci díszben végzett munkája, a közelmúlt értelmezése majd’ mindig belefolyt saját sorsába, saját életébe. Ha másként nem, a genealógia eszköztárával, a barátok barátai, kollégák kollégái révén, gyakorta eleven jelenné változtatva az amúgy sem kővé merevedett múltat. A(z antik) mitográfia szemléletmódjának visszacsempészése a modern történettudomány műfogásai közé jól megmutatkozik Lackó kedvelt „három nemzedék” koncepciójában, amely persze csak stilizáló megoldás, irodalmiasított eljárás Asbóth János s főleg Szekfű Gyula elgondolásaihoz képest. Asbóth hőroikus nagyságai, Széchenyi, Vörösmarty, Kossuth, Petőfi, Deák és Arany (akik nemzedékként valójában nem is különültek el egymástól) helyén Szekfűnél már a hanyatlásvég képviselői, Tisza és Ady teljesítik be a magyar (bal)sorsot. Hozzájuk mérten Lackó „harmadik nemzedéke”, az *Apolló* című folyóirat szerkesztője, Faragó László, vagy a haláláig az Egyetemi Könyvtárban trónoló Mátrai László már aligha számíthat valamiféle „magyar metafizika” reprezentánsának, s nem feltétlenül azért, mert például az ÉLMÉNY ÉS MŰ szerzője ne lett volna eredendően rendkívül képzett és tehetséges tudós-

jelölt, hanem egészen másféle okból. Ha – amúgy meg nem engedhető – gondolatkísérletként „magyar metafizikáról” vagy „magyar tragédiáról” beszelnénk is, be kellene látnunk, hogy különösen az utóbbi „műfaj” fennkölt egyéniségeket követel meg, nem pedig hitvány és elvtelen törpéket, akik 1945 után mindig is szép számmal tenyészték, de napjainkban végképp elárasztották a magyar közéletet. A három nemzedék, ez a bizonyos „mitikus genealógia” Lackó számára természetszerűleg nem azért bizonyult fontosnak, hogy belesatlakozzék valamiféle kortalan diskurzusba (noha ez a fajta alapállás nem lenne föltétlenül abszurd, hiszen az eredendő közegben – a háború, majd a Rákosi- és a Kádár-korszak közbejöttével – a legfontosabb következtetések konzekvens végiggondolása némi halasztást szenvedett), hanem azért, hogy ezzel a formális tagozódással dramaturgiai eszközt találjon a korszakok, politikai, tudományos paradigmák átfedéseinek leírására. Ha jól okoskodunk, s valóban mitikus genealógiáról beszélünk, akkor az egésznek amúgy sincs túl nagy jelentősége, hiszen a mitológia lényei, kortalan arcukat s még inkább időtlen tekintetüket egymás felé fordítva mindig is *egy-korúak* maradnak, függetlenül attól, hogy melyik nemzedékhez tartoznak.

4

A fenti, némiképp frivol megállapítás mindenesetre ahhoz a szellemi közeghez irányít bennünket, ahol (történelmi pályafutásának kezdeti szakaszát tekintve egyáltalán nem szükségszerűen) Lackó Miklós hazatalált. Ez a közeg pedig egyrészt a volt Kerényi-tanítványok (közülük Lackó számára a mai magyar klasszika-filológia doyenje, Szilágyi János György a legmeghatározóbb) – és „leszármazottaik” – köré épül, másrészt a már említett intézeti kollégák és barátok köré. Mindenesetre itt is egyfajta nagyon bennfentes világról van szó; nem véletlenül találkozhatunk az életműben oly sokszor a Kerényitől kölcsönzött *sziget* metaforával. Kicsit hasonló a helyzet ahhoz, ahogy már 1938-ban, a *KÖNYVEK ÉS IFJÚSÁG ELÉGIÁJÁ*-ban Szerb Antal (Kerényi lényének hiányzó, humoros oldala) érzékelteti barátjának honi szigetmagányát. Így ír: „*azt hiszem, lassankint megszűnik a vallástörténet is. Az utolsó magyar szekta, a Kerényi-féle Sziget elúszott...*” (Idézi Lackó Miklós: *SZIGET ÉS KÜLVILÁG. KERÉNYI KÁROLY ÉS A MAGYAR SZELLEMI ÉLET. In: SZIGET ÉS KÜLVILÁG. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. MTA Történettudományi Intézete, 1996. 313.*)

Élet és mű egyaránt különféle befejezést követelhet magának; lehet a vég elégikus, miként ezt a Szerb Antal-idézet mutatja, avagy a végletekig cinikus, ahogy azt például Szekfű pályafutása jelképezi, főleg politikai szerepvállalása moszkvai követként. (Emlékszem Glatz Ferencnek a 70-es évek végén a bölcsészkaron tartott kiváló Szekfű-értékelésére. A jeles történésznek a háború után a Múzeum-kertben tartott előadása kapcsán – amelyet „értelmiségi körökben” felfokozott várakozás előzött meg – a beszéd okozta csalódást érzékeltető Glatz a következőket mondta: Mit tehetett az átlag hallgató Szekfű érvelése hallatán? Egy részük köpött egyet, hazament – majd belépett a kommunista pártba...) A cinikus modell mellett patetikus példa is kínálkozik, ugyancsak Szekfűtől. Az 1873-ban írott *HÁROM NEMZEDÉK*-ét

Asbóth szabályos imával zárja – „*Óh urunk, mi Istenünk! Mindenható, te! [...] engedjed meg, hogy az undor vásári zajból kiküzködhessék az erős férfi, a nagy örökre méltó, aki igaz tettek által mutassa meg, hogy az ő zászlaja az, mely körül a nemzetnek sereglenie kell!*” (I. m. In: ASBÓTH JÁNOS VÁLOGATOTT MŰVEI. PPKE, Piliscsaba, 2002. 49.) E messianisztikus óhaj helyett Szekfű a HÁROM NEMZEDÉK 1934-ben fogant V. könyve végén megelégszik a következő visszafogott credóval: „*talán nem illúzió, nem vétkes illúzió ez: hiszni a jövőben és az ifjúságban!*” (HÁROM NEMZEDÉK ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK. Egyetemi nyomda, 1938. 505.) Lackó Miklós pedig hasonló, patetikus szavakkal zárja 1986-ban befejezett Szekfű-tanulmányát. Miután a nagyívű pályaképet fölvezet, s Szekfűnek a mindenkori hatalom elfogadására irányuló „hajlamáról” tesz említést, mondván, hogy az erős kéz vezényelte hatalomváltás is jobb, mint a forradalom, Lackó a HÁROM NEMZEDÉK szerzőjének „*fájdalmas, tabula rasa-ra ösztönző pesszimizmusáról*” beszél, amely végül is nem volt más, mint „*hitelenség abban, hogy a magyarság önmagából ki tudja fejleszteni a demokratikus-humanista értékeket, létre tud hozni egy egészséges társadalmat. Nem akarhatjuk, hogy ebben a ma sem lezárt kérdésben Szekfűnek legyen igaza*”. (SZEKFŰ-PROBLÉMÁK. I. m. 101.)

Könnyen megeshet, hogy a történelmi józanságot és éleslátást (igazából ennyi lenne csupán a „*consolatio historiae*”) éppen a patetikus befejezés hívja életre. Ma, 2010 őszén, amikor minden jel arra vall, hogy *teljes egészében* Szekfűnek van igaza, s úgy tűnik, a magyarság képtelen a „*demokratikus-humanista értékek*” létrehozására, megőrzésére, mindenképpen intellemként hatnak Lackó Miklósnak 1986-ban leírt s a „*nem akarhatjuk*” cohortativusában összpontosuló szavai.

Rugási Gyula

RUTTKAY KÁLMÁN EMLÉKEZETE

Sárospatak, 1922. december 29. –
Budapest, 2010. október 14.

Tizenkilenc éves koromtól ismertem, ő akkor ötvenegy éves volt, akkor és még hosszan adjunktus az Eötvös Loránd Tudományegyetem Angol Tanszékén, én elsőéves hallgatója. Azt hiszem, az első ember volt, akivel az egyetemen találkoztam: hozzá voltam szemináriumra beosztva. Attól kezdve életem minden fontos eseményéhez, fordulatához kapcsolódott valamilyen módon, közvetve vagy közvetlenül. Nehéz lenne tehát tárgyilagosan hívős hangon szólnom róla.

Nyolcvanadik születésnapjára írtam egy köszöntőverset, amelyben azt próbáltam meg elmondani, hogy személyiségének van valami kisugárzása, és a pusztán gondolat, hogy itt él a városban, segít a mindennapokban. Most, amikor azon gondolkodom, hogyan írjak róla búcsúztatót, elővettem egyetlen – egyébként ugyancsak nyolcvanadik születésnapjára megjelent, és, milyen jellemző, tanítványai által összeállított – önálló kötetét, hogy megnézzem, ő hogyan írt hasonló helyzetben. És azt láttam, hogy szeretve tisztelt Eötvös collegiumi tanárát, Keresztury Dezsőt köszöntve azt írta, hogy „*humánus-humanista lényének sugárzásával közvetlen környezetében, esetleg több, esetleg kevesebb embernek, üdítő kis oázist teremtett egy elsivatagosodó világban*”. Országh László halálakor pedig angol nyelvű búcsúztatójában arról írt, hogy személyes találkozások nélkül is mennyire erőteljes („*reassuring*”) volt pusztán a létének a gondolata. Ezek szerint neki is ez volt fontos azokban az emberekben, akik tanárai voltak, majd, ahogy írja, „*a dolgok természeténél fogva*” ez a viszony egy másfajta, baráti kapcsolattá alakult át. De azért, mint ebből is látszik, a tanár valamilyen módon a megváltozott kapcsolatban is tanár marad. Valóban, Ruttkay Kálmán elsősorban tanárnak tekintette magát, miközben, persze, irodalomtudós, szerkesztő, fordító is volt. De jellemzőbbnek gondolom ezt a szót: filológus. Angol filológiát tanított.

Elsőéves egyetemisták közül csak a legtájékozottabbak ismerték a nevét, nem tartozott az egyetem közszereplő oktatói közé. Néhány hét elteltével azonban már mindenki tudta, hogy óráin olyasmi történik, ami más szemináriumokon csak elvétve. Látszólag persze semmi különös nem történt: első alkalommal csoportját átvitte a könyvtárba, és megmutatta a kézikönyveket (szótárakat, irodalomtörténeteket, konkordanciákat), azaz a jövő filológus munkaeszközeit. Utána kijelölt bizonyos olvasmányokat a tizenhét éves és a tizenkilencedik század angol irodalmából, és azokat megbeszéltük. Módszere lenyűgözően egyszerű volt: először is, a kiválasztott olvasmányokkal semmi módon nem akarta azt a látszatot kelteni, mintha a teljes korszakot lefednék, vagy akár csak reprezentatív művei lennének. Erre a célra ott voltak az előadásai, bár teljességről azokon is csak erős megszorításokkal lehetett szó. Az egyetem nem erre való. A teljesség igénye egyébként magára a műre sem vonatkozott, Jane Austen BÜSZKESÉG ÉS BALÍTÉLET című regényének első oldalán például nem jutottunk túl. Igaz, amit abból kihozott,

abban benne volt az egész regény. A megbeszéléseken, kedves fordulatával élve, teljes vélemény szabadság uralkodott: bármit lehetett mondani, de csakis kellő érvekkel alátámasztva. Ruttkay visszatérő szava volt az angol „*idiosyncratic*”, és gyakran hozzáfűzte, hogy nincs magyar megfelelője, amivel ironikusan rögtön magát a szót, sőt annak használóját, azaz önmagát is jellemezte. Nem „egyéni”, nem „sajátos”, nem „különc”, hanem „*idiosyncratic*”. A másik fogalom, amelyre előszeretettel tért ki, az ízlés volt. Ez nagyon érdekelt, hiszen olyan meghatározhatatlan jelenség, amely azonban létezik, hat, s mi több, a tárgyilagosnak álcázott kritikái értelmezések mögött is ott lappang. Ez az 1970-es években nem volt általános felfogásnak tekinthető. Mintha azt mondta volna (mert nem mondta), hogy tudomásul kell venni az egyéni hajlamokat, de szigorú vizsgálat alá kell vetni őket. Ami a fogalmakat illeti, azokat csakis akkor szabad használni, ha jelentésük tisztázott. Ha óráján valaki a romantika szót használta, azonnal lecsapott: mit is jelent pontosan. Mivel az illető néhány jól irányzott kérdés után biztosan belezavarodott a válaszába, a hozzászólást vagy újra kellett gondolnia, vagy (ez volt a gyakoribb) értelmét veszítette.

Mindebben volt valami beavatásszerű. Sok iróniával és öniróniával. Egyszer egy kevésbé ismert költő, George Crabbe *THE VILLAGE* című, tizennyolcadik század végi versét adta fel otthoni elemzésre, kaján mosollyal, mintegy mellékesen megemlítve, hogy Crabbe műveinek két példánya lelhető fel az országban, az egyik nála van otthon, és nem szándékozik a rendelkezésünkre bocsátani. Fel kellett tehát kutatni a másik példányt, amely az Országos Széchényi Könyvtárban volt, ahol csak helyben lehet olvasni, és mivel akkor fénymásolónak a híret sem hallotta senki, nem volt mit tennem, kézírással másoltam ki a közel hatszáz soros költeményt. Ezáltal azonban igen közeli kapcsolatba kerültem a vers szövegével, óhatatlanul is mintegy bensővé asszimiláltam.

Egyértelmű volt, hogy mit gondol az egyetemről. Nagyjából közömbös, milyen művet vitatunk meg, a módszeren van a hangsúly. Tanszéki értekezleteken kedvvel borzolta más felfogású kollégáinak kedélyét azzal, hogy kifejtette, el tud képzelni olyan – kitűnő képzést nyújtó – angol szakot, ahol a hallgatók öt év alatt a nevét sem hallják William Shakespeare-nek. De amikor később kutatásaik során beleütköznek a nevébe, pontosan tudni fogják, mihez kezdjenek vele. Tudáson tehát megemésztett, asszimilált ismereteket értett. Ezért aztán óráin nemigen lehetett nevekkkel dobálózni, irodalomtudományi elméletekre hivatkozni, főleg nem azért, hogy az önálló gondolat hiányát fedje el velük az ember. Hogy nem a nagy név, a kritikái tekintély, hanem a gondolat, továbbá a filológusi szakszerűség számít, azt azal szemléltette, hogy egyik alkalommal, amikor Alexander Pope *THE RAPE OF THE LOCK* (magyarul, mint nem mulasztotta el hozzátenni, Julow Viktor fordításában *FÜRTRABLÁS* címen olvasható) költeményének arról a részletéről esett szó, amikor a hódítani vágyó szép Belinda öltözőasztalán hadrendbe sorakoznak szépészeti tégelyei, megjegyezte, hogy egy korábbi szemináriumán egyik hallgatója erről azt mondta, hogy itt a kozmetikum (*cosmetic*) világa kozmikussá (*cosmic*) tágu. Azaz nem tulajdonította el még egy diák találó órai észrevételét sem.

Mindebből világos, hogy Ruttkay független gondolkodásra és az ezzel járó gondolkodói tisztességre tanított. Ezt értékelte a legtöbbre, és ha nagy szavakat akarnék használni, azt kellene mondanom, ezt tekintette az értelmiség legfőbb erényének. Nem mondta, mert nem volt didaktikus, de egyértelmű volt, hogy ez fontosabb, mint az előrehaladás a pályán, az elismerés külső formái. Ezt az elvet odáig sikerült fejlesztenie, hogy magyar–angol szakos diplomája után semmiféle tudományos fokozatot nem szerzett. Ami azzal a kétségtelen (és anyagiakban is mérhető) hátránnyal járt, hogy két évtizeden át volt adjunktus, nagy sokára lett docens, és így is vonult nyugdíjba. Másrészt azonban, bár ezt azonnal elhárítaná, azt is jelezte ezzel, hogy nem az ő teljesítményét kell a fokozatokhoz mérni, hanem fordítva. Egész lényével hitelesítette szemléletét.

Ezt a szemléletet nem szavakkal, hanem személyiségének egész habitusával adta tovább. Valóságos filológiai kutatómunka volt például kideríteni, hogy nyomtatásban hol olvashatók művei. Itt aztán egyik meglepetésből a másikba eshetett az ember. Elsősorban az anyag szűkössége, azután pedig ennek a szűkös anyagnak önmagán túlmutató jelentése miatt. Ruttkay Kálmán neve mint közreműködő szerepelt Shakespeare összes drámáinak a Franklin Társulatnál 1948-ban megjelent négykötetes kiadásában, és ugyanígy, az angol szakosok által mindennap forgatott Országgh-szótárban is. Egyszóval kétségkívül volt valami rejtett tevékenysége, amelynek látható nyoma mégis alig akadt. De azért akadt: mivel Ruttkay egyik kedvelt hivatkozása volt Samuel Pepys naplója, hamar kiderült, hogy magyarul az ő fordításában olvasható belőle válogatás. Fordítói munkásságában ennél tovább azonban alig lehetett jutni, ez teljesen idioszinkratikus: néhány esszé mellett (már nem olyan régen) lefordított egy könyvet a boszorkányüldözés történetéről, valamint A. E. Housmannek azt a nevezetes tanulmányát, amelyet óráin is meg-megemlített. Az ember örömmel fedezte fel Ruttkay nevét néhány válogatás élén (Defoe, Thackeray, angol esszéírók). És ami talán fontosabb: ebben a hallatlanul visszafogott írásos életműben hirtelen megnövekedett a magyarázó jegyzetek értéke. Thackeray SZNOBOK KÖNYVE, ESSZÉK, VÁZLATOK, LEVELEK című kétkötetes gyűjteményének jegyzetanyaga nemcsak informatív, hanem rendkívül szórakoztató is. Rangot adott az alkalmazott, periférikus filológiának, Ruttkay után mást jelentett kontrollszerkesztői jelentést vagy magyarázó jegyzetet írni. A nyolcvanas években az Európa Könyvkiadó jóvoltából meg kellett írnia néhány utószót Shakespeare egyes drámáihoz. Ez már nem volt akkora meglepetés, hiszen Ruttkay lényegében minden Shakespeare-összes kiadásában közreműködő volt, 1984-ben ő szerkesztette (Maller Sándorral) a MAGYAR SHAKESPEARE-TÜKÖR című tanulmánykötetet. A meglepetés ekkor már inkább az volt, hogy a sorozatszerkesztőnek sikerült rávennie, hogy megírja azokat az utószavakat.

A hetvenes évek végén véletlenül fedeztem fel a *Válasz* című folyóiratban 1948-ból egy Maugham-regényről írt recenzióját. Ekkor utánanézttem, összesen kilenc kritikát közölt a *Válaszban* és a *Magyarokban*, aztán pár évi szünet után az *Irodalomtörténetben*, a *Filológiai Közönyben* és más helyeken. Voltaképpen követhetetlen, hogy miért éppen arról írt, amiről, főleg, ha tudjuk, hogy milyen nehezen állt kötélnek. Minden felkérést kézből kontrázott. Így aztán nem is érdemes azon tűnődni, hogy a szerző filológusi

érdeklődésén túl mi fűzi össze Országh László ANGOL–MAGYAR KÉZISZÓTÁR-át, Németh László BŰN, Thomas Hardy EGY TISZTA NŐ című regényét, Swift műveinek német nyelvű összkiadását, József Attila verseinek angol fordítását és Krúdy Gyula cikkgyűjteményét. Az azonban feltűnő, hogy kollégáinak munkásságát milyen érdeklődéssel figyelte: az évek során kritikát írt Takács Ferenc FIELDING VILÁGA című könyvéről, Nádasdy Ádám SZENTIVÁNÉJI ÁLOM-fordításáról és Péter Ágnes Keats leveleiből összeállított kötetéről.

Ugyancsak zavarba ejtő végigtekinteni angol nyelvű tanulmányain, amelyek tárgya a tizenharmadik századi angol költő, Edward Young költészet-tani értekezése, egy jórészt ismeretlen költő, Sir Richard Blackmore, továbbá a tizenhetedik–tizenharmadik századi angol kritika arisztotelészi hagyománya. Leghosszabb tanulmányában azt elemzi, hogy fogadták a kora tizenharmadik századi Angliában az olasz operát. Írásait lehetőleg minél obskúrabb filológiai kiadványokban helyezte el.

Ruttkay Kálmán, aki évtizedeken át személyes jelenlétével, közvetlenül adta át tudását diákjainak, műveiben láthatatlan igyekezett maradni. Ez a láthatatlanság legjobban a tanítás melletti másik fő műfajában mutatkozik meg: Ruttkay életművének talán legterjedelmesebb része kontrollszerkesztői működése (csak remélni tudom, hogy szerkesztői észrevételei fennmaradtak). Nagy becsben őrzőm egykori John Donne-versfordításaimhoz fűzött megjegyzéseit, amelyek mennyiségileg bőven meghaladják a véleményezett mű terjedelmét. Ruttkay ezt a mutatványt állítólag regényekkel is elő tudta adni. Ennyi energiával komoly tanulmányt is írhatott volna Donne-ról vagy másokról. De nem írt. Ő csakis olyanokról írt, akiről mások nem vagy alig, és írásait olyan helyeken közölte, ahol csak azok fértek hozzá, vagy azok sem, akik célzottan keresték. Ennek sokféle oka lehetett. Ha az ok netalán kívülről lett volna egy olyan rendszeren, amellyel nem kívánt azonosulni, és amelyhez esetleg hozzáadódtak az őt ért méltánytalanságok, erre soha utalást sem tett.

Szakmai pályája ugyanis nehezen indult, és végig küzdelmes volt. De remek iskolái voltak, és ezek felvértezték: a Sárospataki Református Kollégium angol tagozatán érettségizett, ezután 1941-ben felvették az Eötvös Collegiumba. Ez a két intézmény, amely a véleményszabadság elvét valósította meg az oktatásban, formálta szemléletét. Harmadik egyetemét évét már csonkán tudta csak elvégezni, 1944 őszén pedig besorozták katonának. Németországba vitték, ahonnan 1946 decemberében jött haza. Visszatért a Collegiumba, amelyet már kikezdett (majd nem sokkal később szétbomlasztott, végül bezárt) a diktatúra. De Ruttkay még befejezte szakdolgozatát, amely már bevonulása előtt készen állt fő vonalakban. Cédulái azonban megsemmisültek, újra kellett kezdenie az egészet. Végzés után külföldi ösztöndíjakat kapott, de kiutazni már nem engedték. A *Magyarokat* és a *Választ*, ahol elindulhatott volna kritikus pályája, betiltották, mielőtt ez a pálya valóban kiteljesedhetett volna. De azért a *Válasz* szerkesztőségében, mintegy futólag, ám életre szólóan, egy másfajta képzésben is részesült, Sárközi Márta nagyvonalú és független szellemének jóvoltából. Ekkor egy darabig óraadóként tanított a Budapesti Pedagógiai Főiskolán és a Pázmány Péter Tudományegyetemen, de az angol szak leépítése miatt ezek a lehetőségek megszűntek. Az ötvenes években korrektori munkákból, szerkesztésekből és Országh László nagy-

szótárának munkatársaként alkalmi szerződésekből tartotta fenn magát. Pedig családos ember volt már, feleségével, Várkonyi Ágnessel, a nagyszerű történésszel két gyerekről is gondoskodniuk kellett. 1959-ben Ruttkay könyvtárosi kinevezést kapott az Országos Pedagógiai Könyvtárba, tehát jelentős kitérők után, csak 1963-ban került az ELTE Angol Tanszékeire. Itt pár év alatt valósággal intézményesült: évtizedeken át aligha akadt anglista, aki el tudta volna képzelni nélküle a tanszéket. 1993-ban nyugdíjazták. Ezután bő másfél évtizedig tanított még a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen: amikor egészsége már megromlott, autót küldtek érte. 2004-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével tüntették ki. Utolsó éveiben is dolgozott, a tőle megszokott kiszámíthatatlansággal közölt írásokat a *Holmi* hasábjain. Hosszú évek óta különféle betegségek támadták meg, ezeket példamutató szellemi fölényrel viselte, de főleg az utolsó néhány évében mégiscsak megviselték.

Nem könnyű felfogni, mert annyira erős személyiség és eleven szellem volt ahhoz, hogy erre gondolni lehessen, de Ruttkay tanári és filológusi életműve most mégiscsak lezárult. Pályája szabálytalanságában is szabályos volt, és nem csak a kor függvényében, inkább annak ellenében. Azt hiszem, ha indulásakor és érett korszakában más politikai éghajlat uralkodik, akkor sem publikál könyvespolcnyi szakmunkát. Csak olyan kérdésekben látta értelmét, hogy nyilvánosan megszólaljon, amelyekben asszimilált, tehát idioszinkratikus véleményt tudott megformálni. Másmilyen véleménnyel fölösleges terhelni a papírt és az olvasókat. Talán ez az, ami az Eötvös collegiumi szellem lényege volt, és amit ő a maga egyéni módján átmentett és átadott hallgatóinak egy olyan időszakban, amikor ezt egy intézmény kerekein belül is csak kívülállóként tehette meg. Ha lezárult életművére tekintek, azt gondolom, tanári és filológusi működését egybefogja személyiségének hallatlan integritása; életével pedig példát adott abból, hogyan lehet kedvezőtlen körülmények ellenére is megőrizni ezt az integritást. Szelleme különös fényt áraszt. Különös fényt, mert a dolgok visszájára is rávilágít. Bár többé nem lehet arra gondolni, hogy Ruttkay Kálmán egy budai házban könyvei között lapozgat, Vivaldi fagottversenyeit hallgatja, és valószínűtlenül keskeny pohárból whiskyvel kínálja vendégeit (mert még azt is tudta, hogy az igazi whiskypohár ilyen), a sugárzás nem szűnt meg. Atható, fényes.

Ferencz Győző

BENYHE JÁNOSRA EMLÉKEZVE

1926–2010

Benyhe János a tanárom volt.

Olyan hirtelen ment el közülünk, hogy szinte még itt van a jelenben. Alig egy hónapja, hogy együtt jöttünk el az Írószövetségből, Hárs Ernő születésnapjának ünnepléséről, és mentünk végig a Bajza utcán, ugyanott, ahol aztán október 23-án délelőtt összeesett. Jól elbeszélgettünk, és azzal váltunk el egymástól, hogy ha nem előbb, akkor novemberben találkozunk egy irodalmi konferencián.

Történelmi időkben ismerkedtem meg vele: 1957 februárjában, amikor a forradalom és a megtorlás hónapjai után újraindult az egyetemi oktatás, és az ELTE olasz tanszékén belül megalakult a spanyol szak, hazánkban az első: ő lett az egyik tanárunk, én pedig az első évfolyam egyik hallgatója. Herczeg Gyula, a spanyol szak alapítója hívta meg őt Horányi Mátyással és Kádár Bélával együtt vendégtanárnak. Aztán éveken át tanított bennünket (később másokat évtizedeken át): először latin-amerikai, később spanyol irodalomtörténetet adott elő, majd egy szemeszteren át Cervantesről beszélt. Előzőleg már megjelent a DON QUIJOTE-hoz írt előszava, és lehet, hogy az a szemeszter az ő számára már felkészülés volt a DON QUIJOTE első átdolgozására. Az olasz tanszék Paradisónak becézett kisebbik tantermében tartott órái egyetemi éveim legnagyobb élményei voltak, és máig őrzöm a latin-amerikai órákon írt jegyzeteimet. Talán ezeknek az óráknak és különösen Enrique Rodó híres esszéje, az ARIEL elemzésének köszönhetem, hogy érdeklődésem Latin-Amerika felé fordult. Tátott szájjal hallgattam, hallgattuk őt, mert úgy beszélt az irodalomról, ahogy addig még senkit sem hallottam, nagy műveltsége, széles európai kitekintése, érzékeny műelemzése és nem utolsósorban élőbeszédének precíz és gazdagon árnyalt mondatai lenyűgöztek, szóval egy olyan szellemi világba engedett betekinteni, amely igen magasan állt fölöttünk. Intellektuális fölénye megsemmisítő volt, és meg is semmisültünk. Tartottunk az iróniájától, szorongtunk, mégis csodálatosak voltak azok az órák, mert ott, a Paradiso meghittségében felejtetni tudtuk az odakint zajló ellen-„ellenforradalom” elkeserítő szövegeit. És hogy a meghittséget fokozzuk, áttettük az órákat a Kígyó utcai Apostolok presszóba, ahol aztán úgy éreztük, hogy egy irodalmi szalonban ülünk. Ez 1957–58-ban némiképp anakronisztikus volt, de legalább elmondhatom, hogy az Apostolokhoz jártam egyetemre.

Honnan hozta nagy tudását, hiszen alig több mint egy évtizeddel volt idősebb nálunk? Örökölt tehetségének, szülővárosa, Hódmezővásárhely Református Bethlen Gábor Gimnáziumának és az Eötvös Collegiumnak köszönhette. 1926-ban született „egyszerű”, szegény családban, és már a gimnáziumban felfigyeltek rendkívüli nyelvtehetségére. Németh László is hallott róla, és az ÉGETŐ ESZTER-ben Benyhe Pisti néven meg is örökítette. Benyhe János egy hivatalhoz benyújtott életrajzában, bármilyen rövid volt

is, szükségesnek tartotta megemlíteni, hogy „sokat köszönhetett Tölcséri István könyvtáros-tanár úrnak, akitől először hallott a budapesti Eötvös Collegiumról – és az iskola ötvenezer kötetes könyvtárának, ahová szabad bejárása volt”. 1945-ben fölvtették az Eötvös Collegiumba, és beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem angol, francia és olasz nyelv és irodalom szakára. Szép tenor hangjával két évig volt a Zeneakadémia magántanulója, Ilosfalvy Róberttel egy csoportban. 1950-ben angol–francia szakos tanári diplomát szerzett. Utolsó egyetemi éve elején, a kommunista hatalomátvétellel és a Collegium mint tanintézet megszüntetésével párhuzamosan 1949 októberében, sok régi társával együtt, eltávolították a Collegiumból.

A Collegiumban született meg életre szóló barátsága és munkatársi kapcsolata Lator Lászlóval és Domokos Mátyással. 1957 döntő év volt számára: nemcsak az egyetemre hívták meg, hanem az Európa Kiadóba is, ahol külső munkatársból végre felelős szerkesztő lett, és aztán huszonkilenc éven át dolgozott Lator László mellett a latin csoport legendás szobájában, amelyben a magyar irodalom színe-java megfordult, és amelyet gyakran beborított Vas István szivarfüstje. Benyhe a többi költő-műfordító közül különösen Kormos Istvánt és Orbán Ottót szerette. Nehéz évek voltak, szörnyű munkák, szegény évek, de talán a legboldogabbak. Szörnyű munkák, mert Benyhe János egy szerzetes alázatával vagy igazgatói parancsra évtizedről évtizedre és sorról sorra csiszolta ki, írta át a mások által beadott fordításokat, egész műfordítói életműveket produkálva mások számára. Rengeteget dolgozott, sok fordítás jelent meg a saját neve alatt is, de talán a szerkesztői gályapad akadályozta meg abban, hogy azt, amit megjelent esszéi miatt nagyon vártam tőle, a latin-amerikai irodalom történetét megírja.

Nyolc nyelven tudott, de elsősorban spanyolból, portugálból és franciából fordított. Első fordítása, Jorge Amado ZSUBIABÁ-ja 1952-ben jelent meg. Legfontosabb műfordításai Cervantes, García Lorca, Cela, Cortázar, Vargas Llosa, Stendhal, Maupassant, Camus, Amado, Ramos és J. G. Rosa művei. Jelentős szerkesztői munkája volt a HESPERIDÁK KERTJE című spanyol lírai antológia, a latin-amerikai kisregény- és a latin-amerikai novellaantológia és a Stendhal-sorozat. Élete utolsó évtizedében Cortázar SÁNTAISKOLÁJÁ-n kívül (kapott is érte eleget a cím miatt) még letette az asztalra a DON QUIJOTE legújabb változatát, mely, bár megőrizte benne a Győry Vilmos által lerakott alapokat és Szász Béla javításait, tulajdonképpen már az ő fordítása.

Benyhe Jánosnak nem volt kora. Ugyanolyan délceg, jó tartású férfi volt, mint húsz-harminc évvel ezelőtt, és eszembe se jutott róla, hogy már több, mint nyolcvan. Az elmúlt huszonöt évben, a Corvinába tett kiruccanás után egyre lázasabban tevékenykedett, mint aki nem hajlandó megöregedni soha. A rendszerváltás meghozta számára a közéleti szereplés lehetőségét, és ő, a szerkesztői gályapad után, örömmel élt vele: 1990-től 1995-ig Magyarország braziliai nagykövete volt. Mondják, hogy műveltségével és szónoki képességeivel az egész diplomáciai kart elkápráztatta. 1995 után visszatért a műfordításhoz és az esszéíráshoz. Nyelvművelő rovatában magára talált: nyolc éven át, haláláig dohogott a *Heti Válaszban* nyelvünk romlása miatt, mivel a stílus nemcsak az ember, hanem az ország is. „Dohogásai” két kötetben jelentek meg, és előkészületben van a harmadik.

Kitüntetéseit is – a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje, József Attila-díj, Pro Literatura-díj, a brazil Dél Keresztje Nemzeti Érdemrend Nagykeresztje stb. – az elmúlt tizenöt évben kapta meg. Felesége megmutatta nekem az íróasztal állványához támasztott, kinyitott könyvet, Felipe Fernández-Armesto *THE AMERICAS* című művét, amelyet éppen fordított, angoltól.

2001-től a Magyar Pen Club főtítkára volt. Mondhatjuk, hogy „hivatali kötelességének teljesítése közben” halt meg, mert október 23-án délelőtt akkor érte a halál, amikor az Írószövetségbe sietett a forradalom emléktáblájának megkoszorúzására. Annak a forradalomnak az emlékművét akarta megkoszorúzni, amelyet sohasem tagadott meg.

Hosszú ismeretségünk során történt köztünk egy rejtélyes epizód, vagy több is annál, amelynek máig sem tudom az okát, de nem is tudtam volna meg tőle soha: 1968 nyarán, amikor a Magvető újdonsült lektoraként felfedeztem a kiadó számára a *SZÁZ ÉV MAGÁNY*-t, mi sem volt természetesebb számomra, mint hogy Benyhe Jánost kérjem fel a fordításra. De nem vállalta, többszöri kérésre sem. Így aztán, erőteljes igazgatói rábeszélésre, már-már parancsra, én láttam neki a feladatnak. Előzőleg viszont Benyhe kért fel engem egy megtisztelő munkára: Vargás Llosa *A VÁROS ÉS A KUTYÁK* című regényének fordítására. Nem vállaltam, talán elsősorban azért nem, mert akkor még féltem Benyhétől, és nem akartam a szerkesztői kése alá kerülni.

Benyhe tanár úr vagy később már János két nagy, életen át tartó szenvedélynek hódolt: a sakknak és a zenének. Mondják, már a Collegiumban dúltak a sakkcsaták Domokos Mátyással, aki sokáig profi sakkozó volt, mesterjelölt, aztán a szepezdi strand homokjában sakkoztak tovább hanyatt fekvé, fejből, behunyt szemmel mondvá be egymásnak, hogy C6, F5 stb., miközben a többi strandoló elhúzódtak mellőlük, mert azt hitték, bolondok: aztán az Európa Kiadó szobájában folytatódta hetenként háromszor a „téboly-sakk” estig tartó schnellpartijai, Lator László, Domokos Mátyás, Kormos István, Réz Ádám, Katona Tamás és később Szőnyi Ferenc, az újabb szobatárs részvételével. A játékosok nagy sakkbajnokok nevét vették fel, Kormos „Lasker” volt, Domokos „Capablanca”, Lator „Nimzovics”, János „az agg Euwe doktor”, majd amikor áttértek a bolondos fantázianevekre, hol „Zsemlyemorzsa”, hol „Egy különös vágású, nagyszerű ember”, hol meg „Keményvaluta-kígyó” volt. A 90-es évektől aztán magára maradt Domokos Mátyással, és „Matyi” minden csütörtökön elment hozzá. Mondják, hogy 2006-ban, Domokos halála után János betette a sakkórát a dobozába, és azzal, hogy soha többé nem fog sakkozni, levitte a pincébe.

A zene viszont az utolsó napokig megmaradt. János már az Eötvös Collegiumban is énekelt, azaz úgy járkált a folyosókon, hogy közben olasz tenoráriákat énekelt, a többiek nagy derülésére. Róla szól a „Londonban sej...” dallamára írt collegiumi kuplé: „Inkább a Benyhe hangja kerengne az épületben szerteszét.” Az Európa Kiadóban viszont ő szerezte „A lektor is ember” című színdarab zenéjét – a címadó kuplét Vas István írta, és a címszerepet Réz Ádám játszotta egy vállalati ünnepségen. Nagyon emlékezetes produkció lehetett, mert először Ádámtól hallottam róla, azután

Jánostól, évtizedeken át. Felesége mondja, hogy János most is, mindennap énekelt legalább egy órát, kedvenc áriáit, és pianinón kísérte magát.

Elment hát a magyar hispanisztika Nagy Öregje. Kihez fogunk most már fordulni, ha valamit végképp nem tudunk? Hogyan leszünk meg az ő félelmetes memóriája nélkül?

Remélem, hogy most a nagy Paradiso tágas szféráiban sétál (kering) kubai barátja, Calvert Casey vagy miért is ne? Cervantes szellemével, és arról társalognak, hogy miért ért véget a spanyol irodalom aranykora, vagy Domokos Mátyással ül egy nyugodt helyen, és küzd a győzelemért egy végeérhetetlen, kétszemélyes sakkbajnokságon.

Székács Vera

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap